

ISSN 1392-6845

Naujasis ŽIDINYS

2014

6

Žaidai



NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

Laiškas redaktoriui

VAIDOTAS A. VAIČAITIS

Teisybė: kur ir kaip jos ieškoti? 1

Dienoraštis

GODA JUREVIČIŪTĖ

Ramadano dienoraštis 4

Ižvalgos

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Informacijos karai ir galvojimas savaip 9

Kristijono Donelaičio 300-osioms gimimo metinėms

KRISTIJONAS DONELAITIS. Prašymas

Aukštiesiems Karališkiesiems Lietuvos teismo rūmams Įsruityje dėl krušos nuostolių, 1747 m. liepos 31 d. 13

Filosofija

VILIUS BARTNINKAS. Lietuviai neplaukia į jūrą: Petro Dirgėlos (geo)politinė mintis

Baltijos epe 15

Sovietika

VYTAUTAS STARIKOVIČIUS. Antrojo

pasaulinio karo pasekmių ženklai Rytų Berlyne 23

Varia

MARIUS ĖMUŽIS. Vienos katastrofos istorija:

Traukinio avarija Vilniuje 1945 m. sausio 12 d. 34

Akademybė

TOMAS DAUGIRDAS

Gerovės totalitarizmas 40

Istorija

KĘSTUTIS SKRUPSKELIS. Žydų vaizdinys

Lietuvos aido skiltyse (II) 42

Atmintis

ŠARŪNĖ SEDEREVIČIŪTĖ. Vabalninkas, žydai, naikinimas, (ne)paliudijimai: Viena kolektyvinės užmaršties istorija 51

Nustebimai

GUODA AZGURIDIENĖ

Eutanazija ir kiti sprendimai kirvuku 58

APŽVALGA

Mindaugo Navako skulptūrų parodą palydint

Eglė Juocevičiūtė. Medžiagos ir kontekstai 60

Alfonsas Andriuškevičius. Mentaliniai

Mindaugo Navako žaidimėliai 62

Skirmantas Laurinaitis. Sutikti Kitą?

Po devintojo ateitininkų ir NŽ-A studijų savaitgalio Guronyse 63

Vytautas Volungevičius. *In memoriam*

Jacques Louis Le Goff (1924–2014) 66

Egidijus Vareikis. Netikėti kolegos ir partneriai:

Jordanija – keistoji arabų diplomatė 69

Knygų mugė 71

Skilčių logotipai: *Ižvalgos* – Gordon Edvard Craig. Book of Penny Toys. 1899. Iliustracija. Medžio raižinys; *Akademybė* – Gargulė (Oksfordas, Naujoji kolegija); *Nustebimai* – XVIII a. nežinomo anglų autoriaus graviūros fragmentas

Viršelyje – Mindaugas Navakas. Keturiolikos didžiosios nesavaraikiškos. Fragmentas. 1993–2008. Violetos Boskaitės nuotr.

LAIŠKAS REDAKTORIUI

Teisybė: kur ir kaip jos ieškoti?

Vaidotas A. Vaičaitis



Neseniai nuvilnijusių Baltijos kelio renginių kontekste prisimintini Kristaus žodžiai: „jūs pažinsite tiesą ir tiesa padarys jus laisvus“. Čia tiesa tiesiogiai siejama su laisve, o juk abi jos nurodo į Baltijos kelią ir Nepriklausomybę. Kita vertus, tiesos ir laisvės sąsają puikiai pademonstruoja dabartinė Rusijos politika Ukrainos atžvilgiu, kai skelbiamas melas ar pusiau tiesa, o agresiją bandoma pateisinti kokiais nors istoriniais argumentais ar politiniais interesais, bet užmirštas asmuo, kuris tampa tik priemone ideologizuotam tikslui pasiekti. Tuo tarpu asmuo niekada negali būti tik priemone ar objektas nei vidaus, nei užsienio politikoje, t. y. nei nacionalinėje, nei tarptautinėje teisinėje sistemoje, ką parodė abu pasauliniai karai ir totalitariniai režimai.

Tiesa ir teisingumas yra turbūt vienos seniausių archetipinių sąvokų žmonijos civilizacijoje. Apie teisingumą galima kalbėti ir iš antikinės dorybės, ir iš sprendimų priėmimo bei elgesio principų perspektyvos. Kalbėdami apie teisingumą kaip dorybę, galėtume prisiminti teisią Jono Krikštytojo mirtį už tiesos sakymą, o tai savaip primena dabartinę krikščionių padėtį Sirijoje ir Irake, kur krikščionims išlikti tiesoje prieš save ir savo tikėjimą taip pat kainuoja nei daug, nei mažai – gyvybė. O štai galvojant apie teisingumą kaip apie sprendimų priėmimo, elgesio ar bet kokios veiklos principą, man visų pirma ateina į galvą prie Prezidentūros užrašytas spalvingas užrašas „TieSoS“, kuris mane visuomet verčia šiek tiek suglumi ir prisiminti prieš keletą metų dažnai iš pažįstamų girdėtą klausimą: „kas ten pas jus teisininkus darosi“? Šis šūkis „TieSoS“ ir tikri ar išgalvoti visuomenės priekaištai „teisininkų kastai“ skatina mąstyti apie nuolatinį „teisingumo trūkumą“ mūsų asmeniniame ir visuomeniniame gyvenime.

Taigi teisingumą galima sieti ne tik su tiesa, bet ir su kitais archetipiniais terminais, kaip antai lygybe, gailestingumu ar net meile. Tačiau čia leiskite trumpai pasidalyti mintimis apie teisingumą ar jo trūkumą, remiantis graikų teisingumo deivei Temidei priskiriamais atributais: raiščiu ant akių, svarstyklėmis ir kalaviju. Nors Temidė graikų mąstyme niekada neįėjo į svarbiausių dievų panteoną, tačiau šiame kontekste norėčiau kalbėti apie teisingumą, o tiksliau jo trūkumą per šias su minėtais simboliais susijusias sąvokas – tai jo mistiškumą, interpretavimą dialogą, nešališkumą ir sąžiningumą bei prievartą. Jeigu teisingumą skirstytume į substancinį ir procedūrinį, tai galėtume sakyti, jog pati Temidė simbolizuoja teisingumo esmę ar jos turinį, o minėtieji jos atributai visų pirma apeliuoja į procedūrinį teisingumą, t. y. į tam tikras priemones, procedūras, kurių reikia laikytis, norint įgyvendinti teisingumą. Beje, turbūt dėl teisingumo sampratos sudėtingumo nuo Aristotelio laikų visa Vakarų filosofija (tiek atlyginamojo teisingumo, kaip *iustitia directiva*, tiek socialinio teisingumo, kaip *iustitia distributiva* požiūriais) pagrindinį dėmesį skyrė būtent procedūriniam teisingumui.

Dar Tomas Akvinitis išskyrė tris pažinimo lygmenis: *synderesis* – bendriausias gėrio ir blogio pažinimas, *sapientia* – įgytas žinojimas, ir *scientia* – šio žinojimo pritaikymas praktinėje situacijoje. Aišku, visi šie pažinimo lygmenys yra tarpusavyje susiję, tačiau nėra visiškai aišku, kuri iš jų turėjo omenyje žmonės prie Preziden-

tūros, užrašę žodį „TieSoS“: ar jie jaučia teisingumo trūkumą plačiaja prasme, ar konkretaus atvejo plotmėje. Tačiau man priimtinas Gianni Vattimo ir kitų fenomenologų ar hermeneutikų požiūris, jog teisingumas visų pirma atsiskleidžia per atvejo (*scientia*) teisingumą.

Dažnai mąstant apie teisingumą, į galvą mums ateina tokie sinonimai kaip nešališkumas, sąžiningumas, lygybė ir proporcingumas. Šie teisingumo atributai yra susiję tiek su raiščiu ant Temidės akių (nešališkumas ir sąžiningumas), tiek su jos laikomomis svarstyklėmis (procesas ir proporcingumas). Vakarų kultūroje yra visuotinai priimtina, jog norint priimti kuo objektyvesnį ir teisingesnį sprendimą, ginčo sprendėjas turi būti nesuinteresuotas, t. y. nešališkas, abi šalys jis turi traktuoti vienodai, nė vienai jų neteikti išankstinių preferencijų. Tuo remiasi ne tik tarpasmeninių santykių arbitras ar teisėjas, bet ir juridinių asmenų ar net valstybių arbitrai (Šveicarijos, kaip tarpvalstybinių derybų pavyzdys). Taigi čia iškyla arbitro ar teisėjo pasitikėjimo klausimas, be kurio neįmanoma net pradėti teisingumo paieškos procedūros, todėl valstybėje būtina garantuoti tokią nešališko arbitro ar teisėjo parinkimo procedūrą, kuri galimą nepasitikėjimą juo sumažintų iki minimumo. Jonas Ohmanas savo filme *Neregimas frontas* kelia nepasitikėjimo mūsų visuomenėje klausimą. Kodėl pas mus esama tiek daug nepasitikėjimo valdžia, juk be pasitikėjimo vieni kitais ir savo valstybe negali egzistuoti jokia visuomenė?

Dabar keletas žodžių apie teisingumo *mistiškumą*, į kurį mus kreipia jau minėtas raištis ant Temidės akių. Turbūt daugelis patyrėme, jog lengviau kalbėti apie konkretaus atvejo teisingumą (*scientia* požiūriu), *via negativa* būdu, t. y. paprasčiau įvardyti, kas yra neteisinga, nei pateikti kokį nors išsamesnį teisingumo esmės apibrėžimą *synderesis* plotmėje (pavyzdžiui, kai gatvėje pamatome smurtą prieš silpnesnį – spontaniškai reaguojame, jog tai neteisinga). Visa šiuolaikinė baudžiamoji teisė būtent ir yra konkretaus teisingumo per *via negativa* įgyvendinimas – teismas turi nustatyti, jog konkrečiu atveju vienas asmuo neteisingai pasielgė su kitu asmeniu. Maža to, šis teisingumo mistiškumas atsiskleidžia ir tame, jog teisingumo mes taip niekada ir negalime sugriebti, nes pasak Jacques'o Derrida, tik priėmę pačiu teisingiausiu atrodanti sprendimą, mes suvokiame, koks jis neteisingas ir kartu – tik tada gali atsiverti teisingesnio sprendimo horizontas. Šis teisingiausio sprendimo neteisingumo paradoksas tuo stipresnis, kuo daugiau asmenų konkretus sprendimas apima. Pagaliau, Temidės personažas mistiškas tuo, jog jai, lyg Delfų orakulams, kartais būdavo priskiriama geba pranašauti ateitį, tik tokios pranašystės visada likdavo dviprasmiškos ir reikalingos aiškinimo.

Čia jau galime pereiti prie kitos teisingumo ypatybės – *interpretavimo* kaip hermeneutinio rato dialogo (tiek Aš – tekstas – įstatymų leidėjas – precedentai – Aš, tiek ir Aš – proceso dalyviai – Aš kontekste). Čia teisingumo nustatymas mums pasirodo kaip tam tikras įvykis ir procesas, į kurį yra įtraukti ne tik įstatymų leidėjas ir teisėjas, bet ir nukentėjusysis, kaltininkas, advokatas, liudytojai, ekspertai ir kiti proceso dalyviai. Teisėjas, siekiantis teisingumo, turi nepabijoti peržengti save (t. y. savo išankstinį įsivaizdavimą ir apie galiojančią teisę, ir apie bylos įvykius) ir leisti nešamas teksto suvokimo-interpretavimo iš vienos pusės, bei proceso šalių pateikiamų įvykių versijų – iš kitos pusės. O kalbant apie dialogą, galime prisiminti neohebrajiškos dialogo mokyklos atstovus Martiną Buberį ir Emanuelį Leviną. Pagal Buberį mūsų požiūris į kitą ir yra tas matas, kuris parodo, ar mes esame teisūs ir ar mano tiesa gali būti ir tavo tiesa. Levinas eina dar toliau, teigdamas, jog santykis arba dialogas su *kitu* suskaido žmogaus egocentriškumą, keičia asmenį ir parodo jo paties ribas. Maža to, Levinas brėžia radikalią liniją tarp Aš ir Tu tvirtindamas, jog tik pripažinus šį absoliutų atstumą galimas dviejų susitikimas ir dialogas, kitaip dia-logas visada taps stipresniojo ar teisėjo/arbitro mono-logu. Pasak Levino, tik pripažinus šį Aš ir Tu absoliutų *kitoniškumą* ir net tai, kad kitas yra svarbesnis už mane, dviejų susitikime abipusio supratimo ar teisingumo trūkumą gali pakeisti santykio *perviršis* arba ekonominiais terminais – santykių pridėtinė vertė. O kalbant teisiniais terminais, šis santykio perviršis ir galėtų būti aliuzija į tą tikrąjį teisingumą, kurio mes nuolat trokštame. Tačiau realiame ginčų sprendime sunku pritaikyti tokią ginčo procedūrą, kai abi ginčo šalys teisiu laikytų ne save, o kitą. Iš kitos pusės, kaip jau buvo minėta, kiekvienas sprendimas yra užprogramuotas atverti teisingumo trūkumą ir dar teisingesnio sprendimo troškimą. Mes niekada iki galo nepasieksime teisingumo, nes pati teisingumo idėja bus visuomet didesnė už mūsų pastangas ją pasiekti, o

perfrazuojant Gadamerį, „vidinis žodis“ (vidinis teisingumas), glūdintis kažkur giliai mumyse, visuomet liks gilesnis už išsakytąjį ar įvardytąjį.

Užbaigti norėčiau aliuzija į Temidės laikomą kalaviją, kuris galėtų simbolizuoti teisingumą kaip valdžios atributą ir net jos vykdomą prievartą. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog teisingumas ir prievarta yra skirtingi poliai, tačiau, kaip taikliai pastebėjo Derrida, būtent prievarta ir teisingumas yra dvi teisės monetos pusės: be teisingumo teisė liktų tik arbitrali prievarta, o be prievartos teisingumas liktų tik graži, bet neįgyvendinta idėja. Todėl įgyvendintas pusiau teisingumas visada geriau nei neįgyvendintas absoliutus teisingumas.



2014 m. rugpjūčio 30 d., Guronys

Naujojo Židinio-Aidų ir Ateitininkų studijų savaitgalis

RAMADANO DIENORAŠTIS

Goda Jurevičiūtė

Birželio 29 d. Suskamba žadintuvas. Trečia valanda nakties. Atsibundu Tulungagunge, Rytų Javoje, Indonezijoje. Šalyje savanoriauju jau trečias mėnuo, tačiau į Tulungagungą atvykau vos prieš keletą dienų.

Keistoka tai gyvenvietė. Iš pažiūros tarsi nedidelis miestas: yra pagrindinė aikštė, universitetas, daugybė interneto kavinių, parduotuvių, kino teatras, keletas restoranų ir, žinoma, gausybė *warung* – po visą Javą paplitusių prekystalių, kur galima nusipirkti įvairiausio naminio maisto. Tačiau pagal Indonezijos administracinę suskirstymą Tulungagungas vadinamas regentyste, nes daug vietovės gyventojų verčiasi žemės ūkiu. Ir išties, kiek nutolus nuo kelių pagrindinių gatvių, atsiduri kaimo tipo apylinkėse.

Žadintuvas skamba trečią valandą nakties, nes vyriausybė nusprendė, kad birželio 29-oji yra pirmoji Ramadano – devintojo islamiško kalendoriaus mėnesio – diena. Kadangi islamiškas kalendorius paremtas Mėnulio fa-



Didžiosios Tulungagungo mečetės viduje. 2014. Autorės nuotraukos

zėmis, skirtingose šalyse Ramadanas prasideda skirtingu metu. Bet ši data skiriasi vos viena diena.

Nors Indonezija yra didžiausia musulmonų valstybė pasaulyje (daugiau nei 90% iš 250 mln. gyventojų išpažįsta islamą), jai vadovauja pasaulietinė vyriausybė. Dvi pagrindinės šalies musulmonų organizacijos – 40 mln. musulmonų vienijanti Nahdlatul Ulama ir 25 mln.

narių turinti Muhamadija – niekada nesutaria dėl Ramadano pradžios. Tad dauguma gyventojų dažniausiai laukia vyriausybės sprendimo.

Ramadano pradžia svarbi, nes šį mėnesį musulmonai pažymi pasninkavimu: nuo aušros iki saulėlydžio negalima vartoti skysčių ir valgyti. Pasninkas Ramadano metu yra vienas iš penkių islamo ramsčių – prievolė kiekvienam pamaldžiam musulmonui.

Žadintuvas suskamba dar sykį, tačiau iš gretimo kambario nesigirdi jokių garsų. Ten miega mano draugė musulmonė Nur, su kuria esame sutarusios eiti ieškoti maisto *sahur*. *Sahur* vadinamas rytinis valgis Ramadano metu. Jis dažniausiai prasideda 3 val. 30 min. ir baigiasi apie 4 val. 30 min., kai iš mečečių pasigirsta rytinis *azanas* – penkis kartus per dieną skambantis kvietimas melstis.

Dar kiek palaukiu, atsikeliu ir einu žadinti Nur. Abi susirengiame į netoliese įsikūrusį *warung*, žinomą jos savininkės Bu Maati vardu. Viskas čia itin aštru, bet tai skaniausias valgis, kokį kol kas teko ragauti Indonezijoje. Iki *warung* veda tamsos kelias, tačiau jame gausu žmonių, daugiausia vyriškių ir studentų. Jie su nuostaba įsistebeilija į mane ir užsipuola Nur klausdami, ar tai reiškia, kad aš taip pat musulmonė ir pasninkauju ir t. t. Sužinoję, kad nesu, bet noriu pabandyti pasninkauti, kelia nykščius pritardami.

Grįžusios su Nur geriame daug vandens ir vėl einame miegoti. Antrą kartą keliamės apie 9 valandą ryto. Pasi-kankinusi iki 3 valandos dienos suprantu, kad vandens troškimas, kepinant 30 laipsnių saulei, yra stipresnis už norą patirti Ramadaną taip, kaip jį patiria musulmonai, tad kartkartėmis gurkšnoju vandenį.

Ne taip, kaip įprasta, šią dieną garsai iš mečetės niekada nenutyla: žmonės pasikeisdami vis skaito Koraną. Tokių religinių garsų apsuptyje dieną pamažu keičia vakaras ir prasideda *ngabuburit*: pasninko pabaiga skelbiančio azano laukimas. Jis nuskamba 5 val. 30 min. vakare. Su Nur vėl grįžtame į Bu Maati *warung* ir kertame tiek, kiek telpa.

Birželio 30 d. Rytinis *sahur* ir vėl pas Bu Maati. Tačiau nutraukti pasninką – indoneziečių kalba *berbuka puasa* – nusprendžiame Tulungagungo Didžiojoje me-

četėje. Kad vietiniams nebūtų taip keista (užsieniečiai Tulungagunge pasirodo išties retai), Nur man paskolina džilbabą – musulmonišką galvos apdangalą, kurį dėvi dauguma (bet ne visos) islama išpažįstančios indonezietės.

Į mečetę einame keturiose: trys merginos ir vaikinai. Ten mus pasitinka moterys su keletu datulių ir saldžia kava. Po lengvo užkandžio vyrai ir moterys išsiskirsto į du skirtingus maldos kambarius. Pasimeldę susirenka bendrame mečetės kambaryje. Vyrai vėl susėda atskirai nuo moterų. Kelios moterys pradeda dalinti į dėžutes sudėtą maistą: ryžius, gabalėlį vištos su *sambal* (itin aštriu) padažu ir šiek tiek kepintų makaronų. Pasiėmusios savo daavinį, atsisėdame šalia savo draugo vaikinai, taip kiek sujaukdamos mečetėje išivyravusią tvarką. Toks maisto dalijimasis nėra išimtis: Ramadano metu kasdien galima nemokamai pavalgyti beveik visose kiek didesnėse mečetėse. Be to, šį mėnesį įprasta dalytis maistu su kaimynais, draugais ir nepasiturinčiais.

Liepos 1 d. Paskutinį kartą nutraukiu pasninką Bu Maati užėjoje, nes šiandien, atvykus ispanei Angelai, išsikraustome į Tulungagungo našlaičių namus, kur dvi savaites vyks vadinamoji „Ramadano darbo stovykla“. Jos metu vaikus mokysime anglų kalbos ir pažindinsimės su islamo kultūra. Čia atsikraustome penkiese: indonezietės Nur ir Terė, ispanė Angela, lenkė Julija ir aš.

Ne visi „našlaičių namuose“ gyvenantys vaikai yra našlaičiai: dažniausiai ten gyvenančiųjų tėvai tiesiog neiš-



Našlaičių namų berniukai skaito Koraną. Tulungagungas

gali jų išlaikyti, tad atiduoda į našlaičių namus, kurie pasirūpina vaikų maitinimu ir išsilavinimu.

Namų teritorija gana didelė: pagrindinio pastato pirmame aukšte gyvena našlaičiai besirūpinanti šeima, turinti du vaikus, ir apie trisdešimt įvairaus amžiaus mergaičių (nuo 9 iki 19 metų). Pirmame aukšte taip pat

įrengta virtuvė ir šeši indonezietiško tipo dušai. Maudymasis juose vakariečiams neįprastas: vonios kambaryje yra vonią primenanti talpa, kupina šalto vandens. Besimaudantysis stovi šalia tos talpos, kibireliu semia iš jos vandenį ir pila sau ant galvos. Be to, našlaičių namų voniose – greičiausiai dėl to, kad kanalizacijos sistema juos jungia su kieme esančiu tvenkiniu – plau-



Našlaičių namų šeimininkė ir jos sūnus

kiaja žuvys. Šis faktas Julijai sukelia šoką ir ji atsisako jose maudytis.

Antrame aukšte yra keli klasės kambariai ir tuščia patalpa, į kurią mes ir įsikeliame. Priešais pagrindinį pastatą, vos už kelių metrų, stovi mečetė, šalia kurios yra berniukų gyvenamos patalpos. Ten gyvena apie dvidešimt berniukų.

Vos atvykusias mus pasitinka rabanos (būgninio instrumento) garsai ir smalsūs vaikai. Jie nedrąsiai žvilgčioja, kaip mes įsikuriame, o jei ko nors paklausime, susigėdę bėga šalin.

Dėl mečetės artumo nuolat esame supamos iš jos sklindančių garsų. Vaikai keičia vieni kitus ir Korano skaitymas nenutrūksta iki 11 val. vakaro.

Liepos 2 d. 2 val. 45 min. ryto. Pažadina beldimas į duris. Atsikelia Nur ir kalbasi su keliomis mergaitėmis, atnešusiomis mums maisto: ryžių ir kepintų makaronų. 3 val. 30 min. iš mečetės atsklinda nuolat kartojamas žodis *sahur*. Jis tariamas negarsiai, tačiau gyvenant taip arti, jo neišgirsti neįmanoma. Pamažu visos atsikeliamės valgyti pusryčių. Po jų – kas miegoti, kas laukti pirmojo dienos azano.

Vėl keliamės apie 8 val. ryto ir einame susipažinti su mergaitėmis. Jos drovios, nekalba angliškai, tad iš pradžių sunku užmegzti ryšį. Panašiai ir su berniukais. Jie net nesurenka su mumis susipažinti, teigdami, kad drovisi. Kad ir kaip būtų, su abiejomis grupėmis sutariame susitikti rytoj per anglų kalbos pamoką.

Apie 4 val. šios dienos virėjų komanda (pasiskirstome į tas, kurios ruošia maistą ir plauna indus) pradeda gaminti maistą *berbuka puasa*. Šįkart gaminamas vienas populiariausių valgių Indonezijoje – kepinti ryžiai su daržovėmis, vadinami *nasi goreng*. Maistas paruošiamas kiek anksčiau nei ateina laikas azanui, tad pakloję kilimą, kartu susėdame ir nekantriai laukiame džingiausio dienos garso.

Liepos 3 d. Šiandien esu tarp virėjų, tad keliuosi 2 val. 30 min. Verdame ryžius ir greitai paruošiamus makaronus. Terė paaiškina, jog dešimt minučių prieš rytinį azaną iš mečėčių pasigirsta perspėjimas – *imsak*. Juo musulmonai įspėjami, kad tuoj baigsis leistinas valgymo laikas.

Po rytinio azano – kelios valandos miego. Keliuosi pusę aštuonių, nes sutariau su mergaitėmis eiti pasižvalgyti po šalia esantį turgų. Vaikščiojant jos nedrąsiai ima mane kalbinti ir padeda nusipirkti knygą, kurioje mokoma, kaip skaityti Koraną. Beveik visi Indonezijos musulmonai moka tai daryti, tačiau retas jų supranta arabiškai.

10 val. ryto visas būrys vaikų (apie penkiasdešimt) susirenka į didžiausią klasę mokytis anglų kalbos. Mokomės pasisveikinti ir prisistatyti. Paaiškėja, kad vaikų lygis labai skirtingas, tad kitą dieną nusprendžiame juos padalyti į dvi grupes. Julija ir Angela gauna vyresniuosius, nes beveik nekalba indonezietiška, o man tenka mažiukai, nes jau gebu šiek tiek su jais susikalbėti.



Anglų kalbos pamoka

ti. Kiekvienai iš grupių vertėjauti padeda Nur ir Terė. Paprastai musulmonai meldžiasi penkis kartus per dieną, tačiau Ramadano metu po paskutinio meldimosi vyksta papildomas meldimasis, vadinamas *tarawih*. Jo metu malda sukalbama vienuolika, dvidešimt tris arba trisdešimt tris kartus. Priklausau nuo imamo.

Po *tarawih* našlaičių namų galva pasiūlo su juo apsilankyti mergaičių pensione. Buvusioms našlaičių namų gyventojoms jis nori nuvežti maisto. Aš ir Angela sutinkame, prie mūsų prisijungia ir keletas mergaičių. Mums su Angela mergaitės atneša džilbabus. Juos reikės dėvėti, nes lankysimės itin religingoje aplinkoje.

Pensionate gyvena apie aštuoni šimtai mergaičių. Kol nueiname į mergaitės, kuriai atvežėme maisto, kambarį, po visą pensionatą pasklinda žinia, kad jame lankosi dvi *bule* – baltaodės užsienietės.

Buvimas *bule* Indonezijoje garantuoja žvaigždės statusą: kad ir kur nueitum, esi palydimas išskirtinio dėmesio, indoneziečiai nori tave užkalbinti ir kartu nusifotografuoti. Po trijų čia praleistų mėnesių mano odos spalvos pritraukiamas dėmesys jau retai mane stebina, tačiau reakcija pensionate pribloškia. Kol kalbamės su viena mergina pagrindiniame kambarielyje, pamažu aplink mus ima būriuotis gausybė pensionato mergaičių. Netelpantios bendrame kambarielyje, grūdasi ant laiptų. Nusprendžiame trumpai prisistatyti. Kiekvienas mūsų sakinytis palydimas šūksnių ir plojimų. Išeinant dauguma mergaičių bando paspausti mums ranką ar paliesti. Angela, kuri Indonezijoje vos keletą dienų, patiria kultūrinį šoką. O aš imu suprasti, kaip kasdien jaučiasi Benedictas Cumberbatchas ar Robertas Pattinsonas.

Liepos 4 d. Julija pasiduoda ir nustoja laikytis Ramadano, tad ryte *sahur* keliasi mažiau žmonių. Man naktinis kėlimasis valgyti jau tapo rutina. Kadangi sočiai privalgau *sahur* ir kartkartėmis geriu vandenį, nevalgyti dienos metu nėra sudėtinga.

9 val. mažieji jau pasirengę mokytis anglų kalbos, o aš labai jaudinuosi. Niekada nebuvo mokytoja ir šįkart atsakomybė griūva ant mano vienos pečių. Iš pradžių kartojame vakarykštę pamoką ir suprantu, kad dauguma, deja, nieko neatsimena.

Nors, mano nuomone, pamoka praėjo sunkiai, apie 9 val. vakare vaikai atbilda į mūsų kambarį ir prašo dar vienos pamokos. Nustebusios mokome vaikus vaisių pavadinimų ir vėliau žaidžiame „vaisių salotas“: išgirdę savo vaisiaus pavadinimą, vaikai bėgomis turi pasikeisti vietomis.

Liepos 6 d. Klasėje mokomės žodžių apie šeimą. Bijau klausti ko nors apie tėvus, nes nenoriu išskaudinti tų, kurie jų neturi. Tad apsiribojau klausimais apie brolius ir seseris, ir nustebusi sužinau, kad kai kurie šių namų gyventojai yra iš tos pačios šeimos.

Berbuka puasa vyksta kartu su vaikais mečetėje, nes našlaičių namai sulaukia aukojimo iš miesto bendruomenės narių. Ramadano metu įprasta, kad tam tikros organizacijos nuperka daug maisto, apsilanko našlaičių namuose ir kartu nutraukia dienos pasninką. Šiandien vaikus vaišina Tulungungo motociklų klubas.

Liepos 9 d. Šiandien mums ir visai Indonezijai – laisvadienis. Prezidento rinkimai. Visos užsienietės norime stebėti, kaip vyksta rinkimai Indonezijoje, tad Julija iškeliauja kartu su našlaičių namų vadovu, aš su Tere vykstu į jos gimtąją Trenggaleką (apie 30 minučių motoroleriu), o Angela su Nur – į jos gimtąją Blitarą. Mano pasirodymas prie balsavimo vietos Trenggaleke sukelia daugiau entuziazmo nei patys rinkimai. Iš visų pusių kalbinama praleidžiu Terės balsavimo akimirka. Po balsavimo mes bei keli Nur ir Terės draugai susitinkame Blitare, kuriame yra pirmojo Indonezijos prezi-



Pakeliui į Blitarą. Laivas vietoj tilto

dento Sukarno, daugumos indoneziečių laikomu nekrikuotinu didvyriu, kapas-mauzoliejus.

Po to važiuojame pažiūrėti greta esančio tvenkinio. Indoneziečių ketinimu – tik pažiūrėti, bet mes su Angela užsimanome maudytis. Indoneziečiai sušunka, jog maudytis negalima. „Užteršta?“ – klausiu. Sulaukiu atsakymo, jog pavojinga. Primygtinai klausdama priežasties, sužinau, kad tvenkinyje gyvena dvasios. Tai manęs nestebina, nes čia gyvenu jau tris mėnesius. Nors Indonezijoje paplitęs islamas ir kitos monoteistinės religijos, jos čia sumišusios su anksčiau klestėjusiu animizmu, tad nuolat gali išgirsti istorijų apie vaiduoklius ar piktašias dvasias. Vieną kartą Nur man paaiškino, kad policija neranda jos kaimynę apvogusių asmenų, nes nusikaltimą įvykdė *Babi Ngepet*. Tai žmogus, kuris praktikuoja juodąją magiją, padedančią akimirksniu praturtėti. Tam jis pakeičia savo pavidalą ir pavirsta šernu.

Nors beprotiškai mėgstu klausytis šių istorijų, gimiau ir užaugau Europoje, kur toks tikėjimas, deja, laikomas vaikišku, tad su Angela nekreipiame dėmesio į tvenkinio dvasias ir einame maudytis. Visą tą laiką indoneziečiai baugščiai žiūri, kad mums nieko nenutiktų.

Liepos 13 d. Paskutinė diena našlaičių namuose. Po pamokos sutariame, kad po *tarawih* vaikai užsuks pas

mus pavakaroti. Žaidžiame įvairiausių žaidimus, klausomės muzikos, šnekučiuojamės. Visos gauname gausybę vaikų padarytų suvenyrų. Kadangi nesutiksime *Idul Fitri* – svarbiausios musulmonų šventės, žyminčios Ramadano pabaigą – kartu, vieni kitiems dovanojame šiai progai skirtus atvirukus. Maniškiame anglų kalba palinkėjimas „ožio vaikiną“: vietoj *good* (angl. geras) pavartotas žodis *goat* (angl. ožys).

Liepos 25 d. Sutikti *Idul Fitri* vykstu pas savo draugę Alfi į Madiuną, apie 100 km į vakarus nuo Tulungagung nutolusį miestą. Keliauju kelionių agentūros automobiliu: traukinio bilietų nei šiai, nei artimiausiomis dienomis iki *Idul Fitri* nebėra, nors jų ieškojau dar prieš savaitę. Visi musulmonai grįžta į gimtuosius namus.

Iš pradžių kelionių agentūros automobilyje esu tik aš ir vairuotojas. Paklaustas, ar stosime *berbuka puasa*, baisesiai nustemba, bet sutinka tai padaryti.

Į Madiuną atvykstame vėlai vakare, nuo grafiko nuklydę kelias valandas. Alfi pasitinka prie durų ir nusiveda supažindinti su savo šeima: itin šnekiu tėčiu, labai malonia mama ir vis ką nors ne į temą pasakančiu seneliu. Sužinau, kad brolis ir daugybė pusbrolių jau miega senelės (buvusios senelio žmonos) namuose, kurie yra vos už kelių dešimčių metrų. Iki vėlumos šnekučiuojuosi su Alfi tėvais, kol nebegaliu pasipriešinti miegui.

Liepos 26 d. Alfi šeima kiek pramiega *sahur*, pabunda likus dvidešimt minučių iki azano. Tačiau maistas jau pagamintas, tik kad valgome paskubomis. Netrukus ateina Alfi brolis, jau pavalgęs *sahur* pas senelę. Droviai man paspaudžia ranką ir daugiau su manimi nebešneka.

Po *sahur* Alfi šeima išskuba į mečetę, o aš einu nusnausti. Vėliau Alfi nusiveda pas senelę ir supažindina mane su didžiule gimine: senele, keturiomis tėčio seserimis, jų vyrais ir vaikais. Namuose apie dvidešimt žmonių.

Berbuka puasa sugrįžtame atgalios į Alfi namus. Valgio metu Alfi tėtis pasako, kad visa šeima kelsis pirmą nakties ir eis melstis į mečetę, nes šiandien 29-oji Ramadano mėnesio diena. Ši naktis gali būti *Laylat al-Qadr* naktis. Tai ypač šventa naktis ir jos data gali būti viena iš paskutinių dešimties Ramadano nelyginių naktų. Musulmonai tiki, kad šią naktį Dievas priima visas maldas ir atleidžia visas nuodėmes. Tačiau niekur tiksliai nenurodyta, kuri naktis yra tikroji, tad pamaldūs musulmonai meldžiasi visomis nelyginėmis naktimis, o kai kurie net apsigyvena mečetėje paskutinėms dešimčiai Ramadano parų.

Liepos 27 d. Šiandien *sahur* pabundame laiku, tad pusryčiaujame neskubėdami. Tai paskutinė pasninko diena. Rytoj – *Idul Fitri*, vienintelė diena per metus, kai musulmonams draudžiama pasninkauti.

Apie antrą valandą išeiname į senelės namus, kur vyksta pasiruošimas *Idul Fitri*. Kadangi seneliai yra vyriausioji giminė, juos aplankys visi giminaičiai. Be to, senelė yra viena seniausių kaimynystės gyventojų, tad dauguma kaimynų taip pat apsilankys jos namuose: jiems reikia paruošti užkandžių, o giminėms – valgių. Laukiama apie šimto penkiasdešimt žmonių.

Tad pas senelę visi ką nors gamina: kas verda katilą vištienos sriubos, kas kemša tofu kažkokia tešla, kas kepa vištą. Virtuvėje gausu žmonių. *Berbuka puasa* sugrįžtame į Alfi namus, kur mama nusprendžia, kad labai mažai valgau, nors prisikraunu dvi pilnas lėkštes.

Po *berbuka puasa* Alfi šeima nusprendžia atlikti dar vieną musulmono prievolę – *zakat*. Zakatas yra privaloma labdara, kurią reikia įvykdyti prieš *Idul Fitri*. Jų teigimu, Korane parašyta, kad kiekvienas musulmonas privalo paaukoti ne mažiau 2,5 kilogramo pagrindinio maisto arba šią vertę atitinkančią sumą pinigų. Paskirstyti zakatą musulmonai gali savo nuožiūra arba pristatyti į kurią nors tuo užsiimančią mečetę. Alfi šei-



Alfi su tetomis ruošia valgių būsimiems svečiams, *Idul Fitri*, Madiunas

moje – penki nariai (tėvai, du vaikai ir senelis), tad nuo kiekvieno šeimos nario pasveriamą po 3 kilogramus ryžių. Zakatą Alfi šeima dalina patys.

Liepos 28 d. Naktį nė sekunde nenutilo iš mečetės sklindantys garsai, tačiau per mėnesį mano ausys prie

to jau priprato, tad sugebu gana greitai užmigti. Pabundu anksti, nes septintą, Alfi šeimai grįžus iš rytinės maldos, turime eiti į jos senelės namus priiminėti svečių.

Iš mečetės grįžę tėvai apkabina vaikus ir visi apsiverkia. Šnabždasi tarpusavyje, o tada Alfi mama atsigręžia ir apkabina mane: *Mohon maaf lahir dan batin* („Prašau atleidimo savo kūnui ir sielai“). Pasimetu, bet atsakau tuo pačiu, nes tokia *Idul Fitri* tradicija: prašyti atleidimo ir atleisti už visas metų skriaudas.

Keliaujame pas senelę į namus, kur ant sofos sėdi seniai išsiskyrusi pora. Prie jų eilute išsirikiavę visi giminės nariai, kurie po vieną prieina prie senelės, priklaupia ir įsikniaubia jai į kelius. Šioji glosto jų galvas. Po kelių minučių atleidimo prašantysis keliais pasuka pas senelę. Taip tęsiasi tol, kol visi paprašo senelių atleidimo. Vėliau visi prašo vieni kitų atleidimo.

Po šios ceremonijos kartu einame valgyti vištienos sriubos. Skanaudami dirbantys vyresnieji šeimos nariai jaunesniesiems dalina vokelius su pinigais. Kad ir kaip bandau atsisakyti, keletas tokių vokelių tenka ir man. Pavalgę rikiuojamės svetainėje, kur vieni po kitų ateina kaimynai. Prie saldumynų stalo itin džiaugsmingai puola vaikai. Kai kurie nešasi plastikinius maišelius, į kuriuos krauna saldumynus, nes po kelių apsilankymų pas kaimynus jiems daugiau nebetelpa. Senelė visiems vaikams taip pat įkiša smulkių pinigų.

Kai kurie artimesni apsilankiusieji vedami į virtuvę, kur vaišinami vištienos sriuba.

Po poros tokio priėmimo valandų, per kurias žmonių srautas beveik nenutrūksta, Alfi šeima ir aš paliekame senelės namus ir išvykstame pas kitą Alfi močiutę, kuri gyvena Pačitane – maždaug keturios valandos kelio automobiliu nuo Madiuno.

Ten senelė nėra vyriausia šeimoje ar kaimynystėje, tad šįkart lankyti kitus – mūsų užduotis. Aplankiusi senelės brolio namus ir artimiausius kaimynus, praktiškai sprogstu nuo maisto. Pasninko meniu (šiai niekada ir nebuvo tikru pasninku dėl dviejų sočių valgių per dieną) pasibaigia tikra persivalgymo fiesta.

Tačiau šis meniu man atskleidė, kad per keliones po Vidurio Rytus susidareš išpūdis apie musulmonų vaišingumą nėra klaidingas. Musulmonai bet kuri mėnesį lengvai atveria duris ir širdis nepažįstamajam, tačiau niekada taip paprastai, kaip Ramadano metu. ❧

Informacijos karai ir galvojimas savaip

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Lietuva vis uoliau įsijungia į informacijos karą. Reaguodama į Maskvos dezinformaciją ir agresiją Ukrainoje, Lietuva pradėjo energingą kontrpuolimą. Pirmuoju smuiku griežia prezidentė Dalia Grybauskaitė, kuri įsijautė į informacijos karo šauklio vaidmenį. Lietuvos žiniasklaida entuziastingai seka prezidentės pavyzdžiu, dažnėja raginimai drausti Rusijos televizijos kanalų retransliavimą. Aiškių pergalių kol kas nepasiekta, bet akivaizdžiai nukentėjo Lietuvos žiniasklaidos kokybė, taip patvirtinant seną teiginį, kad tiesa yra pirmoji karo auka.

Savo metiniame pranešime Grybauskaitė „asmeniškai“ kreipėsi į žurnalistus ir apžvalgininkus, ragindama padėti žmonėms atskirti melą nuo tiesos, informuoti apie kėslus prieš Lietuvą ir tapti atsvara dezinformacijai ir propagandai. Jos pačios veiksmai svyravo nuo nekaltų nusišnekėjimų iki nerimą keliančio polinkio sekti Kremliaus propagandininkų pavyzdžiu. Paskutinio *Visuotinės lietuvių enciklopedijos* tomo išleidimo proga prezidentė pareiškė, kad „tai – epochos darbas... Kokybiška ir kruopščiai parengta informacija apie Lietuvą yra svarbus ginklas informaciniame kare, todėl svarbu, kad enciklopedija būtų pasiekiamą ne tik Lietuvai, bet ir pasauliui“. Pagal šią logiką ir archeologai bei etnologai yra informacijos karo šaukstiniai. Bet ne visi prezidentės veiksmai verčia šypšotis. Neseniai prezidentūra paskelbė pranešimą, kuriame Grybauskaitė pareiškė užuojautą dėl visų per konfliktą žuvusių Ukrainos žmonių, tarp jų ir dėl tų, kurie žuvo, kai jų konvojų „Grad“ raketomis apšaudė „Rusijos remiami teroristai“. Bėda tai, kad pranešimo metu dar nebuvo nustatyta, kas atsakingas už antpuolį.

Kai prezidentė veda, kiti seka. Nacionalinis transliuotojas, kuris turėtų būti objektyvių žinių etalonas, Rusijos remiamus separatistus vadina smogikais. Neginčytina, kad sunku rasti tinkamiausius žodžius kontroversiškiems ir sudėtingiems reiškiniams apibūdinti, ir kad neutralių terminų vartojimas gali ne mažiau klaidinti negu švaistymasis žeminančiais epitetais. Akivaizdu, kad Krymo okupacija nėra „Ukrainos krizė“. Bet „separatistai“ yra tinkamas terminas, kurį vartoja daugelis Vakarų žiniasklaidos organų, ypač kol Rusijos karių dalyvavimas nebuvo toks akivaizdus. Vienas mano pažįstamas nurodė, kad gal geriausia būtų juos vadinti *maištininkais* – šis žodis ne toks garbingas kaip *sukilėliai* ir ne toks tendencingas kaip *teroristai* ar *smogikai*. Netikslu juos vadinti teroristais, kaip tai daro prezidentūra ir užsienio reikalų ministras, nors jie ir numušė keleivinį lėktuvą. Pagal tą pačią logiką JAV reikėtų laikyti teroristine valstybe, nes ji 1998 m. numušė Irano keleivinį lėktuvą su 290 keleiviu (JAV vėliau Iranui sumokėjo per 130 milijonų dolerių kompensacijos).

Kai kuriais atvejais Lietuvos žiniasklaida mėgdžioja Maskvos propagandininkus, kurie vadina Donecko apšaudymą genocidu, Ukrainos valdžią fašistais ir banderininkais. Skaitant Lietuvos ir Rusijos žiniasklaidą, gali susidaryti vaizdas, kad teroristai ir smogikai kovoja su naciais ir antisemitais. Paprastai pasikliaujama užgauliais ir žeminančiais terminais, kai stengiamasi priešą dergti, kurstyti priešišumą, o ne informuoti. Verta prisiminti, kad sovie-

tai nuosekliai vadino Lietuvos partizanus banditais.

Esama ir nerimą keliančių reiškinų. Interneto portalas *delfi.lt* išspausdino Ukrainos naujienų agentūros UNIAN straipsnį, teigiantį, kad lėktuvo avarija, per kurią 2010 m. žuvo į Katynę skridęs Lenkijos prezidentas Lechas Kaczyński, buvo ne nelaimingas atsitikimas, o suplanuotas teroristinis išpuolis. Lėktuvas esą sėkmingai nusileido, bet tada buvo susprogdintas, o mėgėjų filmas rodė, kaip trys vyrai vaikštinėjo po nuolaužas pistoletais pribaidami sužeistuosius. Straipsnis buvo paskelbtas be pastabų ar išlygų, tarsi tai būtų eilinė naujiena. Šiuo atžvilgiu straipsnis niekuo nesiskiria nuo Rusijos žiniasklaidos teigimo, kad Ukrainos ginkluotosios pajėgos viešai prikėlė trejų metų berniuką prie lentos buvusioje sukilėlių tvirtovėje. Straipsnis apie Kaczyński yra itin grubus dezinformacijos pavyzdys, bet ne vienintelis. Lietuvos žiniasklaida skelbia daug abejotinos, nepagrįstos ir nepatvirtintos informacijos, pasikliaudama ukrainietiškais šaltiniais, dažnai UNIAN. Pasak vieno neįvardytu šaltiniu grindžiamo pranešimo, kurį išspausdino *15min.lt*, rusų pagalbos vilkstinė vežė paslėptas „Grad“ raketas, o pasak kito, jie gabeno radijo švyturius salvinės „Grad“ ugniai koreguoti. Esą buvo ketinama apšaudyti

vilkstinę ir primesti atsakomybę Ukrainos ginkluotosioms pajėgoms.

Rusijos valdžia ir žiniasklaidos priemonės sąmoningai meluoja, bet ir Ukrainos valdžios pranešimų negalima priimti už tikrą pinigą. Rugsėjo pradžioje Ukrainos



gynybos ministras Valerijus Heletejus savo paskyroje *Facebook* teigė, kad Rusija jau ne kartą yra pareiškusi, jog „tolesnio pasipriešinimo atveju jie yra pasiruošę prieš mus panaudoti taktinį branduolinį ginklą“. Tokie pasisakymai kenkia Ukrainos valdžios patikimumui – kodėl Rusija grasintų branduoliniais ginklais, kai jos ginkluotosios pajėgos pranašesnės už Ukrainos visais aspektais.

Kai sunku gauti tikslios informacijos apie greitai ir dažnai kintančią padėtį, žiniasklaida gali skirti pirmenybę patikimumui, labai atsargiai tikrinti žinias, neskelbti žinių, kurių nepatvirtina du nepriklausomi šaltiniai. Galima ir skelbti viską, ką gauni, ir leisti vartotojams nuspręsti, kas patikima, kas ne. Kai dirbau Laisvosios Europos radijui, dviejų patikimų šaltinių taisyklė buvo nepažeidžiama norma, ir nebuvo leidžiama pasikliauti tokiomis dažnai klaidingą informaciją skelbiančiomis agentūromis kaip UNIAN. Tuo pačiu principu į nenaudotinių šaltinių sąrašą patektų kone visos dabartinės Rusijos žiniasklaidos organizacijos. Tai gal senoviškas principas, bet manau, kad jis vertesnis negu skubus ir neatsakingas nepatikrintos informacijos išmetimas į viešąją erdvę, neprisiimant atsakomybės už tai, ką skelbi. Be to, kai pats skleidi klaidingas žinias, nes tingi, nenori ar negebi jų patikrinti, arba žinia tokia sensacinga, kad gaila jos atsisaikyti, tai tiesiog nepadoru piktintis kitų dezinformacija, nes iš esmės dirbi pagal tuos pačius principus. Šie mano priekaištai nėra taikomi nei visai Lietuvos žiniasklaidai, nei visiems žurnalistams.

Lietuvoje kartais užmirštama, kad objektyvumas reikalauja skelbti tik patikimas, maksimaliai patikrintas žinias. Ko neįmanoma patikrinti, reikia neskelbti. Objektyvumas nereikalauja skirti tiek pat vietos abiejų kovojančių pusių pranešimams, traktuoti juos kaip lygiaverčius, melą pristatyti kaip kitą nuomonę. Nereikia spausdinti nei Maskvos pranešimo apie Donecke vykdomą genocidą arba nukryžiuotą berniuką, nei UNIAN straipsnio apie Kaczyńskiško lėktuvą ar vilkstinėje pa-

slėptus radijo švyturėlius. Jų vieta yra šiukšlių dėžėje, nors apžvalginiam straipsnyje galima juos paminėti kaip grubios propagandos pavyzdžius. Tinkamame kontekste reikia pranešti ir ką sako Putinas, nors jis sako ir netiesą, nes priešingu atveju nebus pateikiama padėčiai suprasti būtina informacija. Putino melai nėra pristatomi kaip kita nuomonė ar kaip tikrovę atspindintys teiginiai, bet kaip informacija apie tai, ką sako ir galvoja žmogus, kurio sprendimai turi lemiamą vaidmenį konflikte. Nereikia kreipti dėmesio į eilinių propagandininkų, tokių kaip Žironovskis, išmislus, nors daugelis redaktorių skelbs jo sensacingas skaitytųjų dėmesį pagaunančias pastabas.

Šališkų bei nepatikrintų pranešimų skelbimas, užgaulių terminų vartojimas yra tik vienas informacijos karų aspektas. Nemažiau svarbia informacijos karo puse laikoma kova su Rusijos dezinformacija, iškreiptomis žiniomis, Ukrainos niekinimu ir taip toliau. Tariama, kad ši dezinformacija yra gana veiksminga, tad skatinama jai aktyviai priešintis, tarp kitko ir draudžiant Rusijos kanalų retransliavimą Lietuvoje. Manau, kad prielaida apie Rusijos propagandos veiksmingumą yra laužta iš piršto. Pagrindinė Rusijos propagandos paskirtis – įtikinti Rusijos gyventojus, kad Putino veiksmai yra teisingi, kad jis gina Rusijos gyventojų bei rusų Ukrainoje interesus. Šioje srityje Kremliaus laimėjimai yra išpūdingi. Putino populiarumas yra smarkiai šoktelėjęs, jo agresyvi politika sulaukia plataus palaikymo. Antrasis propagandos kompanijos taikinys – Ukrainos rusakalbiai ir rusai. Čia negalima didžiuliais reikšmingomis pergalėmis Maskva vylėsi, kad didelė Rytų Ukrainos gyventojų dalis išeis į gatves, Donecke sukurs kontra-Maidaną, palaikys separatistus. Bet lūkesčiai nepasiteisino, o visos apklausos nuosekliai rodo, kad dauguma Rytų Ukrainos gyventojų yra nusistatę prieš prisijungimą prie Rusijos, gal net trys ketvirtadaliai nepritaria perėjimui prie Maskvos valdymo. Jų siekis – labiau decentralizuota ir rusakalbių

teisės (privilegijas) ginanti valstybė. Tiesa, jie kreivai vertina Kijevą ir dabartinę Ukrainos valdžią, kuri nuvertė jų palaikomą ir demokratiškai išrinktą prezidentą. Pagaliau Maskva siekia įtikinti pasaulio viešąją nuomonę, kad jos veiksmai neprieštarauja tarptautinei teisei ir eilinei dorovei. Čia Maskva patyrė fiasko. Rusijos populiarumas pasaulyje yra smarkiai smukęs, vis daugiau žmonių mano, kad ji kelia pavojų taikai ir pažeidinėja pagrindines tarptautinės teisės normas.

Galima tik spėlioti apie Rusijos propagandos poveikį Lietuvos gyventojams, nes kol kas nėra jokių nuoseklių sociologinių tyrimų. Informacijos kariai nurodo, kad penktadalis Lietuvos gyventojų žiūri Rusijos televizijos laidas, ir aiškina, kad propaganda neišvengiamai paveikia rusakalbius ir tuos, kurie ilgesingai vertina sovietmetį, kad kai kurie Lietuvos gyventojai dalyvauja alternatyvioje informacijos erdvėje, kad lašas po lašo ir akmenį pratašo. Neabejoju, kad Maskvos peršama informacija iš dalies paveikia jos vartotojus, bet reikia klausti, koks konkretus tas poveikis, ar šios laidos formuoja pastovius Lietuvai pavojų keliančius įsitikinimus. Žmogus, kuris žiūri Rusijos žinių laidas, veikiausiai skeptiškiau vertins Ukrainos vyriausybės veiksmus negu LRT žiūrovas, bet neigiamas požiūris į Ukrainos vyriausybę, kaip ir į ES ar JAV, nėra nusikaltimas. Rusijos televizijos sirgaliai gal labiau linkę bambėti prieš Lietuvos valdžią, bet ir šiuo atveju reikia klausti, ar šios nuostatos yra šių laidų pasekmė, ar jas sukėlė kiti veiksniai. Gal žiūrėsimos Rusijos televizijos laidos, nes jos patvirtina nuostatas, kurias formavo nedarbas, užgautos ambicijos, gyvenimo nesėkmės, susikaupęs pyktis.

Abejoju, ar Rusijos propaganda gali būti įtaigi nerusams. Goebbelsas buvo laikomas propagandos genijumi, bet jo propaganda veikė tik vokiečius, kuriems aiškino, kad jie priklauso iškilniausiai tautai, pašauktai valdyti pasaulį. Išskyrus antikomunistinę ir antisemitinę agitaciją, naciai Lietuvoje ir daugelyje Europos šalių neužsi-

mė propaganda. Jie negalėjo aiškinti, tarkime, lietuviams, kad jie priklauso žemesnei rasei ir menkaverčiai tautai, kurios didžiąją dalį ketina ilgainiui išstremti į rytus. Patiklūs žmonės gal pritaro Maskvos propagandininkų teiginiams, kad Vakarai yra supuvę, ištvirkę, pasidavę materializmui. Gal jis su pasitenkinimu klausysis pranešimų apie homoseksualų ir kitų „išskrypėlių“ diskriminavimą Rusijoje. Kalbos apie Rusijos didybės atkūrimą, išskirtinį jos vaidmenį pasaulyje gali maloniai kutenti rusų savimeilę, bet tokie pasakojimai nepaveiks kitų tautų, neskatins jų narių aukotis Kremliaus ambicijų įgyvendinimui.

Informacijos karių šaukliai griebiasi įvairiausių argumentų. Jie pripažįsta, kad daugiausia žiūrimos pramoginės laidos, bet šios laidos neapsieinančios be propagandos elementų, kurie esą nelieka be atgarsio. Bet žmonės nėra tokie patiklūs. Jei koks nors populiarus muzikos atlikėjas teigiamai atsiliepia apie gėjus, vargu ar klausytojai dėl to keis savo nuostatas. Tad kodėl manyti, kad teigiama užuomina apie Putiną paveiks žiūrovo mąstyseną. Neturint konkrečių duomenų, tenkinamasi pasakojimais apie prastuomenės, vadinamųjų „runkelių“, tamsumą ir pagiežą Lietuvos valstybei, atseit, jų pasisakymai šturpina. Dažnai kartojama, kad jei viskas tvarkoje dabar, tai ateityje gali būti blogiau. Saulius Spurga teigia, kad „šiuo metu, kai padėtis Lietuvoje stabili, faktas, kad dalis piliečių įvykius vertina savaip, neturi didesnės reikšmės. Tačiau kilus krizei, kuri, jei ji kada nors kils, greičiausiai bus lydima nepaprastai aktyvaus informacinio karo veiksmų, vienybės stygius gali suvaidinti lemiamą vaidmenį“. Ir jis keistai aiškina, kad Sąjūdžio patirtis primena, jog kritiniais momentais galima sulaukti labai nemalonių staigmenų. Gal Sąjūdžio laikais buvo nemalonių staigmenų (daug jų neprisimenu), bet buvo pasiektas iki tol neregėtas ir po to nebeatkurta vienybė. Spurgai tos vienybės negana. Jo nepasitenkinimas, jog „dalys piliečių įvykius vertina savaip“, sietina su to-

talistinio solidarumo ilgesiu ir nepakantumu bet kokiems nukrypimams nuo vienos tiesos.

Jei Rusijos propagandos įtaka yra perversinama, tai Lietuvos valstybės ir žiniasklaidos gebėjimas formuoti savo piliečių nuostatas yra radikaliai nuvertinamas. Rusijos propagandai priskiriamos beveik mistinės galios, o Lietuvos poveikio priemonės laikomos impotencijos įkūnijimu. Taip tikrai nėra. Nors lig šiol neskirta pakankamai dėmesio pilietiniam ir patriotiniam auklėjimui, vis dėlto mokykla, Bažnyčia, valstybė, patriotinė retorika, istorijos vadovėliai, televizija ir radijas, iškilmingos šventės ir renginiai bei daugelis kitų priemonių skiepija pagarbą valstybei ir tautai. Nors žiniasklaida vis daugiau dėmesio skiria stiliui, seksui ir sportui, yra ir rimtesnių patriotizmą skatinančių laidų. Be to, tikrų ar menamų krizių atvejais susitelkiama ir veikiama vieningai, – mano nuomone, perdėm vieningai, nes atsisakoma reikiamo kritiškumo, pasiduodama bandos mentalitetui. Turbūt yra nemažai žmonių, kuriems nepriimtina, kad kiti galvoja savaip. Jų nuomone, privalu galvoti vienaip, taip, kaip jie galvoja, kaip galvoja visi „dori“ ar „patriotiškai“, ar „valstybiškai“ nusiteikę žmonės. Galvojimas savaip yra lyg iššūkis, rizikinga laikysena, kuri gali sukelti nemalonių pasekmių bei rodo supratimo ir solidarumo stoką. Neneigiu, kad galėtų būti itin išskirtinės aplinkybės (nors man sunku jas įsivaizduoti), kuriomis reikia ypatingo susitelkimo, gal net geležinės vienybės, siekiant išvengti gresiančios nacionalinės katastrofos. Bet mes negyvename tokiais laikais, ir net Sąjūdžio metais, kai buvo kovojama už laisvę, nemažai žmonių, ypač Maskvai ištikimi partiečiai, galvojo savaip, bet Lietuva nežlugo. Nenoriu romantizuoti galvojimo savaip, nes savaip galvojančys, kaip ir kiti mirtingieji, gali klysti, jų mintis gali sukelti neapykanta, iškreiptas pasaulėvaizdis, nežinojimas, nesusipratimas, išdavystė. Minties vienybė turėtų kelti susirūpinimą, nes visuomenėje vieningas padėties supra-

timas neatsiras spontaniškai, be sisteminio gyventojų įtaigojimo.

Pastaraisiais metais būta bent trijų incidentų, kai beveik visi galvojo vienaip: Rolando Pakso apkalta, Gruzijos ir Rusijos karas, dabartiniai įvykiai Ukrainoje. Visus tris kartus vieningai išitvirtino stiprios antirusiškos nuostatos. Pakso išlikimas prezidentu turėjo Rusijai rūpėti, jei jis buvo tiek prorusiškas, kaip jo oponentai jį vaizdavo. Nežinau, kokiomis priemonėmis Rusija mėgino Pakšą ginti, bet jos buvo totaliai neveiksmingos. Lietuvos žiniasklaida, politikai ir vadinamasis elitas su nereikšmingomis išimtimis reikalavo Pakso galvos. Tada pirmą kartą savo gyvenime susidūriau su cenzūra. *NŽ-A* redakcija sakė nenorinti ir negalinti (2004, Nr. 3) išspausdinti mano skilties, kurioje reiškiau abejonių dėl galimo susidorojimo su Paksu, nes tos mintys nesiderino su redakcijos narių nuostatomis ir pilietinėmis iniciatyvomis. Savo straipsnį atsiėmiau, gavęs patikrinimą, kad procesui užsibaigus apie Pakso apkaltą galėsiu parašyti ką noriu. Taip ir padariau (2004, Nr. 4), bet dabar apgailėstauju, kad taip lengvai nusileidau. Gruzijos ir Rusijos konfliktų atveju irgi nebuvo jokių abejonių, kurią pusę reikia ginti ir kurią reikia smerkti. Nuotaikas ir nuostatas puikiai rodo nacionalinio transliuotojo nutarimas šalia Lietuvos veliavos iškelti ir Gruzijos. BBC to tikrai nedarė. Tokiomis aplinkybėmis nebūta daug straipsnių ar laidų, kuriose buvo klausama, ar valstybės peršamas ir viešumoje išitvirtinęs pasakojimas tiksliai apibūdino įvykių eigą. Įvykiai Ukrainoje irgi buvo vaizduojami be didesnių niuansų. Maidanas buvo entuziastingai palaikomas, Janukovyčiaus pašalinimas iš pareigų be apkaltos nesukėlė abejonių dėl proceso demokratiškumo, separatistai vadinami teroristais bei smogikais ir t. t. Reikia pripažinti, kad galima reikšti skirtingą nuomonę, kritiški straipsniai yra išspausdinami. Bet viena įvykių interpretacija akivaizdžiai dominuoja, ir dažnai abejojama jos kritikų gera valia ar sveiku

protu. Gali būti, kad dominuojanti interpretacija išvirtino, nes ji yra teisinga ir tiksliausiai atspindi tikrovę. Bet interpretacija yra akivaizdžiai antirusiška, ir jai beveik visuotinai pritariama. Tad galima klausti, ką daro tie visagaliai Rusijos propagandininkai, kodėl jų balsai šiais kritiniais momentais lieka be atgarsio.

Kyla ir Rusijos laidų retransliavimo draudimo klausimas. Nors didėja spaudimas imtis griežtesnių priemonių, kol kas laikomasi gana santūriai. Balandžio pradžioje teismas trims mėnesiams apribojo kanalo „RTR Planeta“ laidų transliacijas, o kiek anksčiau ir rusiško kanalo „NTV Mir Lithuania“ retransliacijas. Tada buvo ir siūlymų sudaryti tarpžinybinę darbo grupę, kuri tartųsi su teisėsauga dėl rusiškų kanalų keliamų informacijos saugumo problemų. Ne tik teisėsaugos organai bei Lietuvos radijo ir televizijos komisija rūpinasi informacijos erdve. Kultūros ministras Šarūnas Birutis rugpjūtį pasakė, kad jo ministerija kuria darbo grupę, kuri „nustatys valstybės audiovizualinės politikos kryptis ir peržiūrės teisinę bazę tam, kad užtikrintume piliečių teisę į objektyvią informaciją ir visoms amžiaus grupėms saugų, žalos nedarantį turinį“.

Siekiantys nutraukti ar apriboti laidų retransliavimą aiškina, kad jos kursto karą ir neapykantą. Ukrainoje Rusijos laidos gal turi tokį poveikį, bet raginama šias laidas drausti Lietuvoje. Ar čia jos kursto karą ir neapykantą? Kas turėtų kariauti su kuo? Ar Lietuvos rusai skatinami pulti Lietuvos ukrainiečius, gal ir lietuvius, ar atvirkščiai? Panašūs klausimai savaime kyla dėl galimo neapykantos kursavimo. Žodžio laisvę galima riboti, kai yra tiesiogiai skatinamas smurtas ar kai yra reali galimybė, kad kraštutinės nuomonės reiškimas sukels smurtą. Kad ir kokios būtų atgrasios Rusijos laidos, jos tokio pavojaus Lietuvoje nekelia. Normaliomis aplinkybėmis (ir Lietuvoje jos normalios) kiekvienas žmogus turi spręsti, ką jis žiūri, mato, galvoja. Valstybė neturi užduoties apsaugoti jį nuo propagandos, kaip ir

nuo pornografijos. Naivu manyti, kad Lietuvos valdžia arba bet kuri valdžia gebėtų nepriekaištingai nutarti, kuris įvykių vaizdavimas yra tiksliausias. Kam bus suteikiama Biručio minima teisė nustatyti, kokia informacija yra objektyvi, koks turinys yra saugus ir nedaro žalos? Koktu net pagalvoti. Jokia paslaptis, kad normaliai draudžiama tai, kas draudėjui nepatinka, o leidžiama reikšti mintis, kurios jam artimos, o ne objektyviausios. Neseniai nuodugni JAV Aukščiausiojo teismo nutarčių analizė parodė, kad konservatyviai nusiteikę teisėjai labiau gina savo nuostatas išreiškiančias mintis, o liberalesnieji teisėjai uoliau palaiko liberalias mintis.

Yra ir pragmatinių priežasčių, dėl kurių neturėtume skubėti drausti Rusijos laidų retransliavimo. Pirma, draudimas nebūtų itin veiksmingas, nes tie, kuriems tos programos rūpi, vis tiek jas gautų per palydovus ar internetą, ir, ko gero, rastų priėjimą prie radikalesnių ir net labiau iškreiptų informacijos šaltinių. Vakaruose gyvenantys musulmonai be jokių sunkumų randa ir prisijungia prie džihadistų portalų, kur mokoma gaminti bombas ir skatinama žudyti priešus. Putino gerbėjai nėra mažiau išradingi. Antra, retransliavimo nutraukimas sukeltų išpūdį, kad valdžia esą draudžia Rusijos laidas, nes ji stengiasi nuslėpti, kas iš tiesų vyksta Ukrainoje, nenori, kad gyventojai žinotų tiesą apie konfliktą Ukrainoje. Trečia, aš nemanau, kad prastuomenė ir rusų kilmės Lietuvos gyventojai negebės atsispirti Maskvos propagandai. Tai įžeidžianti nuostata, kuri kaip tik gali skatinti priešišką Lietuvai bei įsitikinimą, jog jie nėra traktuojami kaip ištikimi ir visaverčiai piliečiai. Gal ir klystu dėl liaudies gebėjimo atsispirti Maskvos propagandai. Bet vienas dalykas yra pradėti žvelgti į pasaulį per Maskvos prizmę, ir kitas nusigręžti nuo savos valstybės arba užsiiminėti priešvalstybiniais veiksmais. Pirmasis retai priveda prie antrojo.

Kartais nurodoma, kad Maskva veikianti keliais frontais ir įvairiomis priemonėmis. Nesitenkinama grubia

propaganda, atvirų Putino ir Rusijos veiksmų teisinimu, bet veikiamą subtiliau, prisidengiant patriotizmu, ekologiniais sumetimais, siekiant į norimą pusę nukreipti diskusijas interneto portaluose. Neabejoju, kad tai vyksta, ir kad dar stengiamasi papirkti ir užverbuoti kai kuriuos asmenis, teikti finansinę paramą grupėms, gal ir nesąmoningai palaikančias pozicijas, kurios Maskvai naudingos. Šiais atvejais reikia įtariamuosius traukti baudžiamojon atsakomybėn, jei jie pažeidinėja įstatymus. Vyksta ir kibernetiniai išpuoliai, bet netikslu juos laikyti informacijos karo dalimi. Kiekvienu atveju yra realus pavojus matyti Maskvos ranką ten, kur jos nėra arba pervertinti jos įtaką. Manau, kad Rusija patenkinta, jog JAV energetikos bendrovė *Chevron* buvo priversta pasitraukti iš Lietuvos. Nutarimą itin sveikino Seimo narys Algirdas Sysas, bet ar norime sakyti, kad jo nutarimą sąmoningai ar nesąmoningai paveikė Maskvos propaganda? Ilgus metus Lietuvos kariuomenė nesulaukė tinkamo finansavimo, nes Seimas vieningai ignoravo jos poreikius. Ant rankos pirštų galima suskaičiuoti žurnalistus, kurie nuosekliai ragino didinti gynybos išlaidas. Ar ir čia reikia įžiūrėti paslėptą Maskvos ranką, priskirti nuopelnus tam, kas vadinama Maskvos informacine agresija? Pradėjus eiti šiuo keliu, nežinia, kur baigsis kelionė, bet ji baigsis blogai.

Neturiu jokių iliuzijų dėl Rusijos ir manau, kad reikia reaguoti į Kremliaus propagandą. Bet „informacijos karas“, kurį veda prezidentė ir žiniasklaida, yra nesusipratimas. Pasikliaujama „drausk ir bausk“ psichologija, pažeidinėjami objektyvios žurnalistikos principai, su Putinu kovojama jo paties metodais, taip ir pripažįstant, kad tokios priemonės yra priimtinos. Sveikintina, kad Lietuvos elitas šiuo klausimu yra gana vieningas, bet nuogaustauju, kad vienybę lydi įtarumas ir apgulties mentaliteto išvirtinimas bei baimė ir nepasitenkinimas, kad dalis piliečių įvykius vertina savaip. Bolševikinio budrumo tikrai nereikia šaliai, dar tebesivaduojančiai iš sovietinės praeities. ☒

PRAŠYMAS AUKŠTIESIEMS KARALIŠKIESIEMS LIETUVOS TEISMO RŪMAMS ĮSRUTYJE DĖL KRUŠOS NUOSTOLIŲ, 1747 M. LIEPOS 31 D.

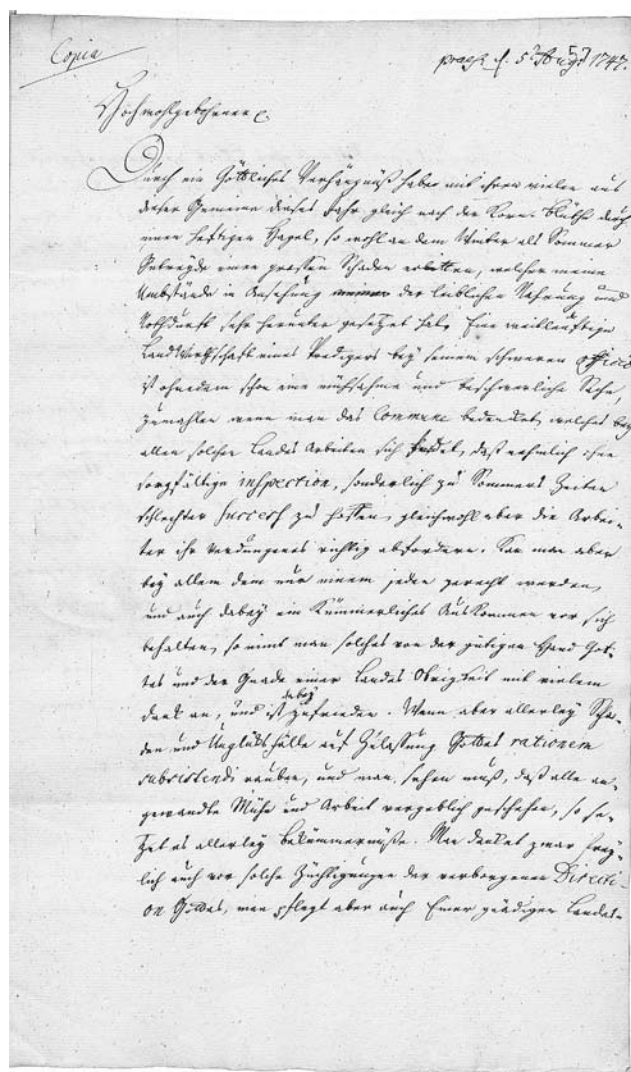
Kristijonas Donelaitis

[Iteikta] 1747 m. rug[pjūčio] 5 d.

Nuorašas

Jūsų Prakiltybe ir t. t.

Per Dievo rūstybę mes, kaip ir daugelis jūsų [valdinių] šioje parapijoje, šiemet, vos tik peržydėjus grūdiniams, dėl smarkios krušos, [išdaužiusios] žieminius ir vasarinius javus, patyrėme didelių nuostolių, dėl to žymiai pablogėjo mano galimybės pramisti ir patenkinti kitas kūniškas reikmes. Rūpintis dideliu ūkiu sunkias pareigas vykdančiam kunigui jau ir taip yra nelengva ir slegianti užduotis, labiausiai kai visokiems lauko darbams susiburia bendruomenė, kurią reikia rūpestingai prižiūrėti, o vasaros meta [prižiūrėti] nuolat, kai darbininkai pagrįstai prašo atlyginti už jų triūšą. Jeigu tokioje situacijoje pavyksta išlikti kiekvienam teisingu ir dar šį tą pasilikti savo paties skurdžiam pragyvenimui, tai dėkingi priimame tokią malonę iš gerojo Dievo rankos, dėkojame krašto Vyresnybei ir būname laimingi. Bet kai iš Dievo valios visokie nuostoliai ir bėdos prapuldo mūsų gerą ir tenka pamatyti, kad visos įdėtos pastangos ir darbas nuėjo veltui, tada kyla didelių rūpesčių. Priimame tai kaip Dievo valia siunčiamą bausmę, tačiau skubame guostis savo vargais maloningajai krašto Vyresnybei, sulaukdami gailestingų jos veiksmų, nemurmėdami dėl nežinomų Aukščiausiojo kelių ir jam nepriekaištaudami. Šiuo [raštu] nuolankus tarnas išdrįsta atkreipti maloningą Vyresnybės dėmesį. Kad mano padėtis dėl krušos padarytų nuostolių tapo bloga, turiu paliudijimą, už tam tikrą mokestį surašytą keleto prisiekusiųjų atstovų. Iš to dokumento Aukštasis Karal[iškasis] Lietuvos teismas galės įsitikinti, kad, atpylęs grūdus artėjančiai žiemkenčių sėjai, šiais metais duonos nebeturėsiu, nes šeimynos išlaikymui, o dar ir paties menkam pragyvenimui reikia mažiausiai 100 šefelių, tai žinau iš savo patirties, tada iš kur imti beveik 50 reichstalerių algos? Tiesa, galėtų pasikliauti lėšomis, gaunamomis už bažnytinius patarnavimus ir parapijiečių aukomis, tačiau ko turiu tikėtis, kai beveik



Kristijono Donelaičio prašymas, 1747-07-31

pusės parapijos laukai patyrė tokius pat nuostolius kaip ir aš, daugelis tik džiaugsis, jei atidavę duoklę patys galės varganai pramisti. Todėl šiuo [raštu] nuolankiausiai prašau Aukštuosius Karal[iškuosius] Lietuvos teismo rūmus teiktis tarpininkauti, kad garbingoji Vyresnybė, maloningai įvertinusi [padėtį], suteiktų man paramą iš bažnyčios kasos, ir galėčiau bent jau teisingai

atlyginti šeimynai. Su viltimi, kad būsiu maloningai išklaudytas

Aukštojo Karališkojo Lietuvos teismo –

Tolminkiemis,

1747 m. liepos 31 d.

nuolankiausias tarnas

C. Donalitus

RASTAS NEŽINOMAS VOKIŠKAS KRISTIJONO DONELAIČIO PRAŠYMAS PRŪSIJOS VALDŽIAI

Minint Kristijono Donelaičio 300-ąsias gimimo metines, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas vykdydamas Lietuvos mokslo tarybos remiamą projektą „Donelaitis.300“ (sut. LIT-7-8) subūrė grupę senosios literatūros tyrėjų mokslinei ekspedicijai į Slaptąjį valstybinį Prūsijos kultūros paveldo archyvą Berlyne (*Geheimes Staatsarchiv Preussisches Kulturbesitz zu Berlin*), kur saugomi išlikę istorinio Karaliaučiaus archyvo fondai. Tikėtasi rasti nežinomos medžiagos, susijusios su Donelaičio kūryba ir asmeniu.

Čia pristatomas vienas šios publikacijos autorės aptiktų dokumentų. Tai vietinei Prūsijos valdžiai parašytas Donelaičio prašymas suteikti finansinę paramą dėl 1747 m. vasarą Tolminkiemio laukus nusiaubusios krušos. Dokumentas įrištas byloje *In Sache des Pfarrers Donalitus in Tolmingkehmen wegen Vergüttung seines erlittenen Hagel-Schadens* (liet.: *Tolminkiemio kunigo Donelaičio byla dėl atlyginimo per krušą patirtų nuostolių*), signatūra: XX EM Abt. 55d Nr. 915, Bd. 2, Bl. 56–58. Prašymas parašytas 1747 m. liepos 31 d. ir adresuotas Aukštiesiems Karališkiesiems Lietuvos teismo rūmams Įsrutyje.

Rastasis dokumentas yra nuorašas, padarytas teismo kanceliarijos raštininko. Originalas, pagal reglamentą, persiųstas aukštesnei vietinei valdžiai – Gumbinės karo ir domenų rūmams. Tekstas išdėstytas trijuose puslapiuose. Viršutiniame dešiniame kampe

¹ Šefelis – birių produktų tūrio matas. Prūsijos šefelis sudarė beveik 55 litrus.

² Reichstaleris – sidabrinis piniginis vienetas Vokietijoje, monetos sudėtyje buvo apie 26 g sidabro. Po 1750 m. pinigų reformos Prūsijoje funkcionavo Prūsijos taleris.

įrašyta įteikimo Aukštiesiems teismo rūmams data – 1747 m. rugpjūčio 5 d. Kairiajame kampe pažymėta *Copia (Nuorašas)*. Sutrumpintas kreipinys *Hochwohgeborener etc. (Jūsų Prakiltybe ir t. t.)* būdingas oficialiųjų dokumentų nuorašams. Prašymas pasirašytas C. Donalitus, bet ne paties prašytojo ranka, tai matyti palyginus parašą su poeto autografu. Tačiau dėl turinio abejoti netenka, nes Prūsijos raštvedyboje buvo griežtai laikomasi nuorašo tikslumo principo.

Donelaitis skundžiasi dėl gamtos stichijos netekęs pragyvenimo galimybių ir nurodo, kad svarbiausiomis reikmėms patenkinti kasmet būtina apie 100 šefelių¹ grūdų ir 50 reichstalerių² algos grynaisiais. Prašytojas kreipiasi į Aukštuosius Karališkuosius Lietuvos teismo rūmus prašydamas tarpininkauti, kad Gumbinės karo ir domenų rūmai skirtų lėšų iš bažnyčios kasos, nes iš parapijiečių tokių pajamų nesurinksiąs. Krenta į akis su kokia atjauta Donelaitis kalba apie paprastus kaimo žmones, lygiai taip pat nukentėjusius nuo krušos. Iš byloje sudėtos medžiagos sunku spręsti, kaip buvo Donelaičiui atlyginti gamtos padaryti nuostoliai, nes dokumentai išliko ne visi, tačiau intensyvus valdžios įstaigų susirašinėjimas rodo, kad jo prašymas buvo išgirstas.

Dabar tai yra ankstyviausias žinomas datuotas Donelaičio tekstas. Visa rankraščio fotokopija bus publikuojama Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidžiamame žurnale *Senoji Lietuvos literatūra*. Nuoširdžiai dėkoju Dariui Barasai, padėjusiam iššifruoti sunkesnes čia publikuojamo rankraščio vietas.

Liucija Citavičiūtė

LIETUVIAI NEPLAUKIA Į JŪRĄ

Petro Dirgėlos (geo)politinė mintis *Baltijos epe*

Vilius Bartninkas

Kai kuriems politiniams vaizdiniais, anot Carlo Schmitto, pakanka būti užrašytiems ant sienos – ir jie atgyja¹. Kitiems, ar tai būtų simboliai, ar paveikslai, ar pasakojimai – neužtenka ištisu ideologinių programų. Kodėl vieni jų yra gyvybingi, o kiti – praeinantys, pasakyti sunku. Aišku tik tiek, kad išliekantis vaizdinys yra glaudžiai susijęs su politine tikrove, istorine akimirka, kurią atliepia ir kartu peržengia. Vienas tokių vaizdinių yra Thomaso Hobbeso *Leviatanas*, kurio atspirties taškas yra Anglijos pilietinis karas (1642–1651). Karo nešamas skausmas, baimė ir mirtis kūrinyje tampa žmonių būvio pagrindu, kurį *Leviatano* simbolis turi nušluoti, kai tik jis bus politiškai įkūnytas. Įgyvendinimui reikia nedaug – nevaržomos galios ir baimės vėždo, kuriais *Leviatanas* atgrasytų priešus. Įgyvendinta *Leviatano* svajonė perkeistų natūralią būklę, apsaugodama nuo karo skausmo ir mirties grėsmės. Tai stiprus vaizdinys: jis aprėpia istorinę patirtį, filosofines idėjas ir politinį projektą. Jei politiniai vaizdiniai ir gali ką nors perimti iš *Leviatano*, tai gebėjimą skverbtis į protus tų žmonių, kurie mąsto apie valstybės išlikimą, saugumą ir tęstinumą. Mat stiprūs vaizdiniai nėra vien tuščios fantazijos, kuriomis slapstomasi nuo politinės tikrovės. Atvirkščiai, jie leidžia paaiškinti praeitį ir projektuoti į ateitį būsimus veiksmus.

Kokie vaizdiniai, atremti į istoriją ir nukreipti į politiką, iškyla mąstant apie Lietuvą? Pastaruoju metu, matyt, pirmiausia pagalvotume apie „regiono lyderės“ koncepciją, kuri trumpą laiką buvo stipriausia Lietuvos politinė vizija. Savuoju pagrindu tai nėra savarankiškas vaizdinys. Reflektuotas ar ne, „regiono lyderės“ simbolis tėra „vytautinės Lietuvos“ projekcija². Aplink pastarąjį vaizdinį sukasi ne viena idėja – savarankiškas veikimas regione, tarptautinis prestižas, įtaka Rytuose, karinė galia, – dalis jų tarnavo formuluojant „regiono lyderės“ koncepciją, brėžiant projekto trajektoriją ir istoriškai pateisinant politinį sumanymą. Išties „vytautinė Lietuva“ tikriausiai yra daugiausiai vilčių ir tikėjimo teikiantis lietuviškas vaizdinys, reikšmingas ne vien

„regiono lyderės“ užmojuose, bet ir prieškarinio Lietuvos politikų ar antisovietinių rezistentų tapatybėje. Tačiau „vytautinė Lietuva“ atsineša šį tą daugiau nei vien stiprios Lietuvos idėją. Vytauto Didžiojo gyvenimo pabaiga paprastai laikoma tragiška dėl negautos karūnos ir nesukurtos karalystės. „Vytautinės Lietuvos“ vaizdinyje yra išsiskleidęs ir svarstymus apie mūsų praeitį apskritai persmelkiantis Lietuvos kaip „neišsipildžiu-



Monogramistas PW iš Kelno. Vinjetė. Graviūra. XV–XVI a.

sių galimybių šalies“ simbolis. Tai vaizdinys, teikiantis schemą aiškinti istoriją per tai, kas neįvyko ir turėjo pragaištingų pasekmių būtent dėl neįvykimo „fakto“. Tokių svarstymų serija yra praktiškai nepabaigiama. Ją galima pradėti neįvykusiu visų etninių baltų žemių konsolidavimu, tęsti neįvykusiu Maskvos sugriovimu, dinastijos užgesimu, lietuviškos aristokratijos tapatybės netektimi ir t. t. Pesimistinis vaizdinys neišsitenka

¹ Carl Schmitt, *The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes: Meaning and Failure of a Political Symbol*, Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1996, p. 53.

² Plačiau apie Lietuvos sampratas žr. įžvalgią studiją: Nerija Putinaitė, *Trys lietuviškosios Europos: tauta, Europa, ES dabartinėje tapatybėje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2014.

vien istorijos matyme, jis turi įtakos ir politiniam veikimui. Tai simbolis gyvenančių nuolatinėje baimėje dėl valstybės išnykimo, kuriuo graso kaimynai. Toks vaizdinys yra politiškai paralyžiuojantis. Jis, matyt, geriausiai paaiškina, kodėl lig šiol politinis mąstymas nebuvo didžiausia lietuvių dorybė.

Šiame rašinyje nėra vietos nuodugniam lietuviškų politinių vaizdinių įvairovės istorijai ir analizei. Mus domina vienas ryškiausių šių vaizdinių kūrimo laukų – istorinis romanas, ir vienas kūrėjas – Petras Dirgėla. Konteksto dėlei galima sakyti, kad istorinis romanas pastaruju metu užima vis reikšmingesnę vietą populiariojoje kultūroje. Tai pirmiausia sietina su Kristinos Sabaliauskaitės ir Jono Užurkos pavardėmis. Šių autorių kūryba yra labai skirtinga. Sabaliauskaitės tritomyje *Silva rerum* pasakojama apie XVII–XVIII a. Lietuvą, vieną menkiausiai lietuviškos sąmonės pažintų laikotarpių. Autorės dėmesio centre yra barokinė kultūra ir pasaulėjauta, jų įtaka šeimos gyvenimui. Užurkos ambicijos platesnės. Kaip pastebėjo Vladas Liepuonius, autorius siekia romanuose išdėstyti visą Lietuvos istoriją³. Tačiau ir čia esama pagrindinio susitelkimo taško – tai fantastinė baltiška savimonė ir mistinė kultūra, paverusi lietuvius unikalia tauta. Nors ir tolimi, abu autoriai vienu požiūriu yra panašūs – autentiško dėmesio politikai stoka. Sabaliauskaitės pasakojimo kontekstas liečia valstybės irimo laikotarpį, kuris romane pasirodo per maro, bado ar „kažkur čia“ vykstančio karo metaforas, atsirandančias tarsi dėl žmogui nepavaldžių priežasčių, o ne konkrečių asmenų veiksmų. Užurkos atveju politika apskritai nemažoma, mat jos vietoje stovi pagoniška ideologija. Šiuo požiūriu Dirgėlos kūryba yra išskirtinė. Jos tema yra ne baltų tautos ar kilmingos giminės istorija, bet valstybės gyvenimas.

ROMANŲ ISTORINĖS RIBOS

Valstybės tema Petro Dirgėlos kūryboje randasi nykiu laikotarpiu, 1979–1980 m. Nestebina, kad valstybės pavidalas, pirmąsyk išnyrantis tuo laiku rašytame romane *Kūlgrinda* (išl. 1985), pasirodo karo ar veikiau atsikovojo kontekste. Kūrinio pasakojimas plėtojasi Žemaitijos pajūryje Trylikamečio karo metu (1454–1466). Pagrindinis romano veikėjas Stanislovas Būga svajoja apie Lietuvos jūrinę galią. Pietvakariuose kariaujantys lenkai išsekina Kryžiuočių ordiną ir padaro jį pažeidžiamą pasienyje su Lietuva. Būga suvokia, kad tai proga užimti Klaipėdą, jo nuomone, būsimos valstybės galios Vakaruose garantą. Pasyviai remiamas žemaičių seniūno Jono Kęsgailos, Būga trumpam paima miestą,

³ Vladas Liepuonius, „Šlovingos praeities iškamša“, in: *Knygų aidai*, 2014, Nr. 1, p. 31.

⁴ Petras Dirgėla, *Kūlgrinda*, Vilnius: Vaga, 1985, p. 222.

bet neišsilaiko. Tokiam sumanymui reikėjo ne vieno asmens, bet ir visos valstybės apsisprendimo. Valstybė, kad ir nematomai kreipianti romano eigą, išlieka šešėlyje. Ji romane tepasirodo vieną kartą, didžiojo kunigaikščio Kazimiero pavidalu, išakmiai nurodydama Būgai mesti ketinimus ir ieškoti politinės laimės Rytuose. Būgos klaida buvo manyti, kad asmeninė svajonė yra tapati valstybės svajonei. „Būga svajojo apie jūrą



Monogramistas PW iš Kelno. Rožių karalius. Graviūra. XV–XVI a.

vienas. [...] Lietuvos nevienijo viena svajonė, kiekvienas svajojo sau.“⁴ Nepaisant didybės Rytuose, Lietuvos valstybė iš vakarinių žemių, jūros perspektyvos, atrodo tolima, pasislėpusi, neveikli.

Iškart po *Kūlgrindos* rašytas *Joldijos jūros* dvitomis (išl. 1987–1988) nukelia į Livonijos karo epochą (1558–1583). Prieš amžių nutikę *Kūlgrindos* įvykiai čia pasirodo tarsi legenda, pasakojanti apie žmogų, pamilusį jūrą labiau nei Dievą, atskirtą nuo Bažnyčios ir po visų nelaimių nusiskandinusį. Sena pranašystė randa savus kelius pavirsti tikrove. Valstybė išgyvena laikus, kai spaudžiant Maskvai Lietuvos siena Rytuose byra. Tai verčia ieškoti atramos Vakaruose. Išėjimas į jūrą yra būtinas tolimesniam klestėjimui. Ieškodama būdo įgyti uostą, Lietuva, vadovaujama Mikalojaus Radvilos Juodojo, žvilgsnį kreipia į Rygą. Surežisavusi lietuvių piliečio, pagrindinio romano veikėjo Kiprijono Tvirbuto, nužudymą (tai išties įvykęs nutikimas), Lietuva randa pretekstą įsitraukti į atvirą konkurenciją su Danija ir Maskva dėl Livonijos žemių igijimo. Bet tai, kas buvo ranka pasiekama prieš šimtmetį, dabar pareikalauja visos valstybės įsitempimo. Praeitame romane ne-

matoma valstybės didybė dabar išnyra į šviesą. Kai ją išvystame, ji atrodo labai žmogiška: trapi, praeinanti, paremta nuolatiniu budėjimu ir žiūrėjimu į ateitį. Pasirodyma ji atskleidžia, kad yra silpstanti ir savaime nebepakankama. Ieškodama sąjungininkų, svyruodama tarp Lenkijos ir Švedijos, valstybė galiausiai šliejasi prie Lenkijos. Karas laimimas. Kartu prarandama dalis savarankiškumo, o Livonijos globa tenka dalintis su sąjungininke. Svajonė neįgyvendinta, tačiau, kitaip nei Būgai, nuskęsti netenka.

Trečioje dalyje, *Anciliaus ežere*, rašytoje jau Nepriklausomybės atkūrimo priešaušriuose (išl. 1991), valstybė grimzta į kovas dėl savarankiškumo, kurio išbandymu tampa Švedijos įpėdinystės konfliktas (1589–1599) tarp Lenkijos karaliaus Zigmanto Vazos ir jo dėdės kunigaikščio Karolio. Romanas veda painiais Lenkijos ir Švedijos dvarų koridoriais, didikų intrigų ir sąmokslų takais, kuriais keliauja Kiprijono Tvirbutu sūnus, Leono Sapiegos sekretorius Povilas Tvirbutas. Aštrus cinikas, jis neketina aukotis valstybės tarnybai ir ieškoti visų įmanomų kelių, kuriais Lietuva galėtų išlikti tarptautinių santykių džunglėse. Pats Sapiega rūpinasi vieninteliu klausimu, kurį dar gali suvaldyti – rytine siena su Maskva. Romano kontekste šmėzuoja Trečiojo statuto, Respublikos laisvių idilė. Ir vis dėlto tą idilę užgožia pirmą kartą romanuose išstinkantis nerimas dėl valstybės, nes joje kuriama kultūra negali garantuoti politinio išlikimo: „Raidė, žodis, kultūra negali apginti tautos. Tauta su savo raidėm, žodžiais, kultūra gali tik išeiti iš barbarų pasaulio. Išeinančioji tauta...“⁵ Pabaigoje grėsmė tampa tikra: Zigmantui Vazai nepavykus atgauti sosto, Švedija, valdoma naujojo karaliaus Karolio IX, pradeda šiaurės karus. Ima trūkinėti šiaurinė siena, kuriai griūvant valstybę užlieja Tvanas (1655–1660).

Lietuvių nepasiekta jūra galiausiai pati ateina į Lietuvą, Tvano pavidalu atnešdama pirmąją Lietuvos okupaciją. Paskutinis romanas *Litorina, Litorina!* (1990–1992, išl. 1997) piešia valstybės merdėjimo paveikslą. Politinė mirtis romane įgauna ne vieną formą: tai faktinio to meto Lietuvos valstybės vadovo, Jonušo Radvilos, pūliuojanti koja, nebeleidžianti oriai stovėti prieš nykstančias karių rikiuotes. Tai Radvilos patarėjai, kurie į visus politinius klausimus atsakinėja, kad „prancūzai viską žino“. Ryškiausia figūra yra pagrindinis romano veikėjas Adomas Tvirbutas. Būdamas Kiprijono Tvirbutu (*Joldijos jūra*), tariamai nužudyto pasiuntinio į Livoniją, provaikaitis, Adomas romano pradžioje miršta. Kaip sakė Thomas Carlyle'is, istorija rimuojasi. Tačiau jis mistiškai prisikelia iš numirusiųjų atlikti valstybės gelbėjimo misijos. Adomo Tvirbutu pasakojimas yra

trūkinėjantis, besikreipiantis į skaitytoją, po truputį virstantis antrojo asmens pasakojimu, kol galiausiai Adomas išnyksta, telieka skaitytojas, tapęs pasakojimo dalyviu, pačiu Tvirbutu. Valstybei žūvant, tikrovė tampa mitu, o Tvirbutas – tautos metafora.

Tokios yra keturių romanų, formuojančių *Baltijos epą*, istorinės ribos. Iš pirmo žvilgsnio romanai dėsto valstybės smukimo istoriją. Ši perspektyva suprantama atsižvelgus į kūrinių atsiradimo kontekstą, tuometinę politinę būklę. Tokiame kontekste kūrinių siekiama atminti Lietuvą buvus savivaldžia valstybe bei apmąstyti pasirinkimus, vedusius į savarankiškumo praradimą. *Baltijos epe* skleidžiasi sudėtingas Lietuvos istorinis vaizdinys. Ir vis dėlto tai, ką pateikėme, tėra tik apmatas chronologijos, kurioje Dirgėla svarsto apie valstybės gyvenimą. Pateikta išsklotinė neatsako, kaip yra suvokiamas valstybės gyvenimas. Kokius politinius klausimus kelia *Baltijos epas*? Kokius lietuvių tapatybės klodus atveria? Kieno simbolis yra?

GEOPOLITINĖS TRAJEKTORIJOS

Raktinis žodis Dirgėlos politinėje mintyje yra jūra. Ši sąvoka nėra dažnai sutinkama diskurse tautos, kurios gyvenime jūra, rodos, teturėjo menką reikšmę, kuri taip niekad ir netapo jūrine valstybe, nors visada gyveno šalia jūros. Net svarbiausias lietuvių laimėtas jūrų mūšis ties Pernu uostu (1609), kai lietuviai sudegino porą laivų ir išvijo švedus iš uosto, buvo laimėtas tarytum kovojant sausumoje. Visai kitaip yra su žemės (ar žemių), vietos, teritorijos sąvokomis. Jos reikšmė matuotina nuo lietuvių literatūros iki užsienio politikos „buvusiose LDK teritorijose“. Ši alternatyva tarp dviejų mąstymo koordinatų – jūros ir žemės – Dirgėlos kūryboje iškelia ma jau pirmajame *Baltijos epo* romane *Kūlgrinda*:

Mikna Staniulis sustojo:

– Štai mūsų kūlgrinda, vienintelis kelutis. [...]

– Bet tai juk pelkė!– sušuko Stanislovas Būda.– Smirdanti pelkė! Stovintis vanduo! Ką jūs galvojat? Ar jūs turit sveiko proto slėptis marmalynėj?

– Čia ir bėda, kad sveikas protas žudo mus, – atsakė Mikna Staniulis. – Sveikas protas turėtų suprast, kad mes, žemaičiai, ant pliko lauko – niekas. Jei ne kūlgrinda, ne pelkės, ne girių tankmės... [...]

– Na ir žmonės, – murmėjo [Būga]. – Na ir žmonės. Pajūrio žmonės... Prie jūros mirksta pelkėj...⁶

Trumpame pokalbyje susiduria dvi kovos taktikos. Staniulio požiūriu žemaičiai, arba lietuviai apskritai, nėra savaime pakankami priešintis išbrovėliams. Jiems reikia atramos, kuria tampa kūlgrinda, slaptas takas, vedantis per pelkynus. Taip atsiranda kovos metodas, paremtas mobilumu: greita ataka, apiplėšimas,

⁵ Petras Dirgėla, *Anciliaus ežeras*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 107.

⁶ Petras Dirgėla, *Kūlgrinda*, p. 25.

staigus atsitraukimas ir slaptystasis išnaudojant žemės (pelkių, girių) teikiamus pranašumus. Būga pastebi, jog Staniulis baiminasi jūros ir renkasi žemę, tačiau ši žemės atrama vis tiek yra apspręsta vandens suformuoto prieglobsčio, pelkių. Būgos požiūriu tai yra negarbinga laikysena. Tik iš baimės žemaičiai esą slepiasi ramiam vandens telkinyje vietoj atviros, nežinomos ir dinamiškos jūros.

Romane vandens–žemės, jūros–kūlgrindos alternatyvos turi ir platesnę, strateginę viziją. Kūlgrinda yra siejama su konservatyvia stovėsena, išbandytų metodų laikymusi, baime peržengti nubrėžtas ribas, keliu, kuriuo nelaimės atveju pasitraukiama iš viešumos į slaptumą, kurioje susitelkiama į save. Jūra yra siejama su novatoriškumu, ekscentriškumu, plėtra ir kultūriniu atsinaujinimu. Tai – vartai į Vakarus, tiesioginio kontakto su pažangesnėmis šalimis galimybė. Apie konkrečią šių vartų naudą romane nekalbama, bet ir šie ženklai sovietinės cenzūros kontekste yra iškalbingi. Jie turi dar vieną prasminį lauką, kuris užbaigia strateginę viziją. Būgos raginimas atsižvelgti į jūrą yra kvietimas iki galo suvokti valstybės geografinę padėtį (t. y. orientuotis užsienio politikoje ne vien rytinės sienos šviesoje) ir iš jos plaukiančią geopolitiką. Detalesni geopolitiniai apmąstymai pasirodo tolesniuose trijuose Dirgėlos romanuose – *Joldijos jūroje*, *Anciliaus ežere* ir *Litorina*, *Litorina!*

Visi trys romanų pavadinimai yra nuorodos į Baltijos regiono geografinio formavimosi tarpsnius ledynų nykimo metu. Joldijos jūros laikotarpiu didžioji dalis Skandinavijos buvo padengta ledynu, o dabartinėje pietų Švedijoje ir centrinėje Baltijos jūros dalyje tyvuliavo vandenys. Tirpstant ledynams ir kylant Skandinavijos kalnams, vakariniai sąsiauriai užsivėrė nutraukdami kontaktą su Atlanto vandenynu, taip suformuodami Anciliaus ežerą. Ši padėtis truko neilgai, vos kelis šimtus metų, pakilus jūros vandeniui ir apsėmus žemyninę dalį ties dabartine Danija, vandenynas vėl susisiekė su jūra. Tai buvo Litorinos jūros laikotarpis, sūriausias iš visų trijų. Nereikia nė minėti, kad ledynai ir vandens tėkmė vaidino pagrindinį vaidmenį brėžiant regiono pakrantes. Vandens pirmumas prieš žemę, kuris *Kūlgrindoje* buvo iškeltas kaip galima politinė orientacija, dabar žymi jūrinio faktoriaus pirmenybę šiaurės šalių geopolitikoje. Trijų tarpsnių pavadinimai yra metaforos, nusakančios Livonijos karo (Joldija), Zigmanto Vazos (Ancilius) ir Tvano (Litorina) epochas.

Pirmoji, Joldijos situacija, kalba apie metą, kai tik rytinė Baltijos pakrantė buvo politiškai aktyvi, o šiaurinė – betirpstanti, bet vis dar išalusi. Nematant bekylančios jėgos šiaurės vakaruose, Švedijos, rytinė riba yra Lietuvos suvokiama kaip siena, už kurios daugiau nieko nėra. Vakarai, besidriekiantys už šios ribos, nėra laikomi galimybių sfera, bet, daugių daugiausia kaip

saugi atrama esant išpaustam į kampa. Todėl dėmesys ir politiniai veiksmai yra sutelkti rytinėje pakrantėje, Livonijos ribose. Tačiau Danijai, Maskvai ir Lietuvai besigrumiant dėl Livonijos, laimi tas, kuris mato platesnę geopolitinę situaciją. Viena galimybė yra sekti natūralia Joldijos pakrante ir ieškoti partnerių Baltijos regiono pietuose, kas galiausiai ir buvo pasirinkta. Tai tvarkingas samprotavimas Joldijos situacijos ribose. Antra galimybė yra pamėginti išivaizduoti, kuria linkme politinė geografija keičiasi. Tai svarstymas apie bekylančius kalnus šiaurėje. Dirgėlos požiūriu, įklimpus į varžybas su Maskva, Lietuva turėjo realią alternatyvą tarp unijos su Lenkija arba Švedija. Saitai su Lenkija buvo benutrūkstą, kadangi tapo akivaizdu, jog dinastija yra pasmerkta pabaigai kartu su karaliaus Žygimanto Augusto mirtimi. Dirgėla romane atveria vieną iš mažiausiai apmąstytų Lietuvos dvaro projektų, kaip pratęsti Jogailaičių liniją. Tai turėjo būti naujos dinastijos, paremtos Jogailaičių krauju, sukūrimas, per Kotrynos Jogailaitės santuoką su Suomijos kunigaikščiu Jonu, vėliau Švedijos valdovu (santuoka įvyko Vilniuje, Valdovų rūmuose). Tai kartu turėjo sudaryti sąlygas dinastinei unijai. Kad sąjungai su Švedija buvo ruošiasi, Dirgėla sprendžia ir iš Radvilų posūkio į reformuotą Bažnyčią, kuris įvyko jau po to, kai pasimirė Barbora Radvilaitė, nusinešusi jų viltis įsitvirtinti soste. Tačiau įvykiai vijo valstybininkus greičiau nei pildėsi jų planai. Nepaisant kelių išpūdingų pergalių prieš Maskvą, pirmiausia ties Ūlos upe (1564), prieš spaudimas pasirodė per didelis. „Šiaurės projektui“ įklimpus dėl Švedijos karaliaus Eriko XIV ginčo su savo broliu Jonu ir Erikui įkalinus tiek brolių, tiek jo žmoną, lietuviai pasirinko pietų kelią. Ir vis dėlto Joldijos situacija moko, kad nėra nulemtų kelių ir kad kantrybės vertė politikoje – nepamatuojama. Mat praėjus penkeriems metams kunigaikštis Jonas sąmokslu keliu nuvertė brolių ir kartu su Kotryna Jogailaite karūnavosi Švedijos valdovais. Tai įvyko 1569 m. liepos 10 d., praėjus devynioms dienoms po Liublino unijos. Ši žinia buvo per vėlyva, kad pakeistų sutarties su lenkais sąlygas ar leistų valstybininkams persigalvoti. Bet Kotryna Jogailaitė vis vien atliko vaidmenį Lietuvos valstybingumo istorijoje: pirmiausia atverdama Maskvą sekinusį šiaurinį frontą, o kartu pagimdydama ir liuteroniškoje Švedijoje katalikiškai išauklėdama Zigmantą Vazą, būsimą Lenkijos–Lietuvos valdovą.

Zigmantui Vazai, Švedijos sosto įpėdiniui, tapus Abiejų Tautų Respublikos karaliumi, Joldijos jūra užsiveria, sukurdamas Anciliaus ežerą. Tai trumpas laikotarpis, kuriuo metu Vazos valdė didžiąją dalį Baltijos regiono ir turėjo tikrą šansą konsoliduoti savo įtakos sferas. Šį projektą žinome Vazų ežero vardu. Šioje geopolitinėje situacijoje saugus Lietuvos įremtumas į jūrą sunyksta. Jūra, į kurią Lietuvai išėjimo taip ir nepavyko gauti, tampa konkurencijos arena. Laikinas Anciliaus tra-

jektorijos saugumas pasirodo pažeidžiamas ir trapus. Zigmanto Vazos uolus kontrreformacijos palaikymas, švedų, lenkų ir lietuvių didikų sąmokslai, negebėjimas užtikrinti, kad populiarioji Zigmanto sesuo Ona Vaza taptų Švedijos regente, atvedė prie Švedijos ir Lenkijos sąjungos iširimo. Vazų ežero idėja tapo fikcija. Prasi-dėjo aršios regiono dalybos, kuriose Lietuva tiesiogiai nebedalyvavo, kadangi nebebuvo laikoma savarankiš-



Monogramistas PW iš Kelno. Rožių karalienė. Graviūra. XV–XVI a.

ka užsienio politikos formuotoja. Ji tapo buferine zona, saugančia Lenkiją. Dirgėlos piešiama Anciliaus geopolitika moko poros dalykų. Pirmiausia tai pamoka apie sąjungas – šios nėra sukuriamos per dieną, aklaai primetant savo viziją, kliaujantis nepatikimais ryšiais ir pagrindu, kurio nenori partneriai. Svarbus faktorius yra Anos Vazos veikla, bet apie tai verta skaityti pačiame romane. Tačiau didžiausia problema buvo ta, kad Zigmantas Vaza veikė, tarsi Anciliaus ežeras jau būtų visiškai susiformavęs, kai išties jį dar reikėjo sukurti. Antroji pamoka yra skiriama Lietuvai. Joldijos situacijoje Lietuva aktyviai siekė Šiaurės krypties. To nepavyko įgyvendinti. Tačiau įdėtos pastangos davė vaisių ir todėl galima sakyti, kad Lietuva netiesiogiai prisidėjo prie Anciliaus ežero geopolitikos sukūrimo. Tačiau šioje situacijoje šiaurės kryptis nebebuvo paranki, kadangi Lietuva nebeturėjo vaidmens formuojant užsienio politiką Baltijos regione. Jungtinė Švedijos ir Lenkijos karalystė būtų dar labiau menkinusi Lietuvos tarptautinį vaidmenį. Kitaip tariant, vizija, buvusi paranki praėjusiam etape, nebūtinai yra naudingiausia esamoje sanklodoje. Visa, ką Lietuva galėjo daryti, buvo

kliudymas sukurti sąjungą. Dirgėla romane rodo, kad Lietuvos valstybininkams pavyko tai suvokti. Tačiau ar iš to plaukianti alternatyva yra geresnė?

Žvelgiant į geografinį žemėlapi, Litorinos tarpsnis (Tvanas) primena sugrįžimą į Joldijos jūros laiką. Išties geopolitiškai analogijos esama: Švedija veržiasi iš šiaurės, Rusijos grėsmė ir vėl tampa centrine, Jonušo Radvilos vedami lietuviai siekia unijos su Švedija. Tačiau tai jau visai kitų aplinkybių brėžiama situacija. Teritorinės dalybos vyksta ne Livonijoje, o pačioje Lenkijoje–Lietuvoje. Nors abiejose situacijose Lietuva rinkosi kaip silpnesnioji pusė, Litorinoje Lietuva yra netekusi savarankiškumo. Jos pasirinkimai vyksta okupacinėmis sąlygomis. Tokioje situacijoje nėra teisingų pasirinkimų. Vedant Jonušui Radvilai, Kėdainių unija su Švedija (1655) sudaroma siekiant apginti LDK vakarines žemes, tačiau sąjunga su švedais yra pavėluota. Tai jau nebėra sugrįžimas šimtmečiu atgal pasirenkant alternatyvų unijos kelią. Lietuva nevaldo situacijos nei Lenkijoje, nei Rusijoje, ji neišgali priversti naujuosius sąjungininkus pasilikti sargybai. Tai sūriausia Lietuvos geopolitinė situacija, kurios ištakos glūdi Anciliaus ežero dugne, jei ne Joldijos bangose. Romano pavadinimas yra pavartotas šauksmininku: *Litorina, Litorina!* Pavadinime šaukiamasi praradus viltį, suvokiant, kad naujieji pasirinkimai tėra senųjų sumanymų pamėklės. Petras ir Auka Tvirbutai, pagrindinio romano veikėjo Adomo Tvirbuto senelis ir motina, iššaukia šiuos žodžius puldami į jūrą, visai kaip kadaise tai padarė Būga, puolęs į jūrą svajotojas, jūros svajotojas. Laikas apsuoka rata, sugražina į *Kūlgrindą*, mitas užsibaigia. Puolantieji į jūrą nusineša ne vien svajonę, bet ir valstybę.

Dirgėlos romanai kalba apie Lietuvos sienos su jūra reikšmę valstybės geopolitikoje. Rašytojas klausia, kodėl Lietuvai reikia jūros, kodėl taip vėlai ja susidomėjo ir kokios priežastys vertė klaidžioti Baltijos geopolitikoje. Šiek tiek ironizuojant ir skolinantis Būgos žodyną, Lietuva elgėsi su Baltijos jūra kaip su šalia tyvuliuojančia pelke, galbūt kiek per didele, kad joje pavyktų rasti kūlgrindą. Rašytojas kartu klausia, ar ši kūlgrinda negalėjo vesti per Baltijos šiaurę, taip atverdama Baltoskandijos idėją, rodydamas, kad ji nėra XX a. vaizduotės vaisius, bet realias galimybes turėjusi Lietuvos politinės ateities alternatyva. Žinoma, galimybė buvo laikina. Baigiantis Tvanui, Rusijai įveikus Švediją, šiaurės perspektyva dingsta iš politinio žemėlapio. Jūros faktorius nebevaidina didesnio vaidmens. Todėl visai natūralu, kad jūros sąvoka liko užmiršta.

VALSTYBĖS EGZISTENCIJA

Geopolitiniai svarstymai *Baltijos epe* pasirodo platesniame, valstybės tvėrmės problemos kontekste. Tai klausimas apie valstybės išlikimo, tapatumo ir tęstinu-

mo pagrindą. Rašytojas yra minėjęs, kad ne sykį skaičiuotojų buvo pavadintas monarchistu ir nacionalistu. Šie atsiliepimai numato tarsi savaime aiškų atsakymą, kas yra valstybės išlikimo pagrindas: karalius arba tauta. Kiek toks spėjimas atliepia romanus? Nuoseklių tautos personifikacijų, išskyrus *Litorinos* herojų Adomą Tvirbutą, keturiuose romanuose neaptinkame. Įprasti socialiniai tautos tipai, kaip, pavyzdžiui, valstiečiai, politiniame kontekste pasirodo tik prabėgomis, jų veiksmai neturi ženklėsnes įtakos siužeto raidai. Pagoniški relikvai romanuose taip pat nėra nuosekliai plėtojami. Į pagoniškumą nėra apeliuojama kaip į Lietuvos stiprybės šaltinį. Žvelgiant bendriau, romanų veikėjai kaip tik labiau vertina Vakarų kultūrą, ypač rašto kultūrą, išsilavinimą. Romanuose protarpiais keliami idėja apie rašto kultūros plėtojimą lietuvių kalba (kartu kaip pozityvų pavyzdį nurodant Mažvydą). Išsilavinę žmonės yra laikomi dvasingesniais ir etiškai dorybingesniais. Tiesa, *Anciliaus ežere* kultūros reikšmė valstybės gyvenime yra pašėpiama, bet tik dėl to, jog matoma, kad vien kultūrinės pažangos nepakanka puoselėjant politinį sąmoningumą. Silpstant valstybei, silpsta ir visuomenė (o galbūt atvirkščiai). *Litorinoje* XVII a. visuomenė laikoma išsigimusia, morališkai degradavusia. Tokioje būklėje manoma, kad tik atpirkimas, absoliutus savęs atsižadėjimas ir pasiaukojimas gali padėti atgauti moralinį valstybės veidą – kitaip tariant, krikščioniškos vertybės.

Kalbant apie valdovus, romanuose detalčiau vaizduojami tik du iš jų – Žygimantas Augustas (*Joldijos jūra*) ir Zigmantas Vaza (*Anciliaus ežeras*). Kazimieras Jogailaitis *Kūlgrindoje* pasirodo tik sykį, taip demonstratyviai rodydamas dėmesį rytiniams klausimams, ne jūrai, o Tvano metu besislapsčiusio Jono Kazimiero Vazos *Litorinoje* apskritai nėra. Žygimantas Augustas yra atskleidžiamas kaip tvirtas, bet melancholiškas karalius: besirūpinantis sesers Kotrynos Jogailaitės ištekinimu, griežtas su didikais, tačiau užsisklendęs savyje, tarsi jau pasitraukęs iš politinio gyvenimo, pasirodantis tik atlikti paskutines pareigas. Ženklesnio vaidmens *Joldijos jūroje* jis neturi. Zigmantas Vaza tapomas itin kruopščiai, kadangi romane vaizduojama politinė situacija, kova dėl Švedijos sosto, jį liečia tiesiogiai. Tai šalta, valdinga, be galo ambicinga asmenybė, uoliai siekianti užsibrėžto tikslo, temylinti vien save. Apskritai nė vienas iš keturių valdovų nėra nei idealizuojamas, nei smerkiamas. Karaliai arba tūno antrame plane kaip didinga, bet nereikšminga jėga, arba pasirodo politinėje scenoje ir tuomet atskleidžia savo nepajėgumą veikti politikoje – pirmiausia dėl pačių sąjungininkų, didikų sabotažo, jau nekalbant apie atvirus priešus. Taigi nei monarchistinės, nei nacionalistinės idėjos nedaro poveikio romanų koncepcijoms. Jei ne tauta ir ne karalius laikomi valstybės pagrindu, tuomet kas?

Apžvelgdami Dirgėlos istorinę panoramą matėme, kad kiekviename romane iškyla pagrindinių veikėjų poros: Būga ir Kęsgaila, Kiprijonas Tvirbutas ir Radvila Juodasis (vėliau jį pakeičia Jonas Chodkevičius), Petras Tvirbutas ir Leonas Sapiega, Adomas Tvirbutas ir Jonušas Radvila. Pirmieji šiose porose yra paprasti bajorai, tiesiogiai arba neoficialiai tarnaujantys antriesiems – didikams. Didikai yra aukščiausi valstybės



Monogramistas PW iš Kelno. Herbas. Graviūra. XV–XVI a.

pareigūnai, užimantys Žemaitijos seniūno, valstybės kanclerio, Vilniaus vaivados postus. Bajorai dirba jų pasiuntiniais, sekretoriais, žvalgiais. Laikui bėgant didikų ir bajorų vardai ir pavardės keičiasi. Keičiasi jų politinės pažiūros, veiklos programa, kultūrinė afiliacija. Romanų politinėse scenose tematome didikų ir bajorų veiklą bei jų tarpusavio santykius, kuriuose, beje, esama nemenkos įtampos. Tačiau juos visus vienija tas pats bendras rūpestis valstybės išlikimu. Dažniausiai įtampos kaip tik dėl to ir kyla – dėl tarpusavio pasitikėjimo ir ištikimybės valstybei. Vieną tokių ginčų aptinkame *Joldijos jūroje*, kai Kiprijonas Tvirbutas, kuriam teko apsimesti, jog Livonijoje buvo nužudytas, ir taip praleisti penkerius metus nemačius tėvynės, galiausiai susitinka su savo „viršininkais“ – Jonu Chodkevičiumi ir Radvila Juodoju. Kiprijonas jaučiasi nuskriaustas, jis lieja savo panieką didikams, kurie esą visą tą laiką patogiai gyveno ir nesirūpino pražuvusiu pasiuntiniu. Kiprijonas tikisi išaukštėjimo dėl savo kančios. Priešai įvelia į netikėtą ginčą apie tai, kas yra tikresni lietuviai ir ką reiškia priklausyti lietuvių tautai. Jonas Chodkevičius romane kalba: „Lenkijoj lenku niekada aš

nebūčiau tapęs... Niekada nebūčiau vokiečiu Vokietijos tapęs... Lietuvoj lietuviu – tapau, esu!.. Lietuviai mane Katkevičium, Katkum, Katkele vaidina... Su jais lietuviškai šneku... [...] Lietuvoj lietuviu gali tapti ir kijevietis, ir livonietis, ir totorius – kas tik nori, kas tik širdį turi⁷⁷. Romanuose plėtojama mintis, kad lietuviais ne gimstama, o tampama, jei tik asmuo ar šeima gyvena Lietuvoje, jai tarnauja, siekia bendrijos tikslų, dalyvauja bendruose sumanymuose. Priklausomybė Lietuvai nėra apibrėžiama tautiniu ar konfesiniu pagrindu. Chodkevičius, vardindamas Kiprijonui nuveiktus didikų darbus, baigia išvada: „nerasi, Tvirbutai, nerasi dabar lietuviu, kuris nieko neaukotų tėvynei“⁷⁸. Auka dėl Lietuvos laikoma aukščiausia politine vertybe, aukštesne už asmeninę laimę, šeimos gerovę. Susivokimas, kad visi – ir didikai, ir bajorai – atiduoda savo dalį Lietuvos kūrimui, leidžia susitaikyti Tvirbutui ir Chodkevičiui. Ši pamatinė vertybė, besiskleidžianti jų veiksmuose, leidžia nuolatinėje politinėje kaitoje išvelgti valstybės tęstinumą ir veikėjų sąryšingumą.

Todėl romanų veikėjai nėra vien paprasti didikai ar bajorai, tarsi taip pabrėžtume jų socialinį statusą. Romanuose jie yra įvardijami politiniu žodynu: kaip nuolatos veikiantys, mąstantys apie valstybės ateitį, kurių gyvenimas yra jų pareigų ir vizijų išpildymas. Minėtoje bajorų ir didikų porose matome skirtį tarp piliečių ir valstybininkų. Valstybininkai, nuo Kęsgailos iki Jonušo Radvilos, numato tikslus, skirsto užduotis, koordinuoja jų įgyvendinimą ir saugo valstybę. Piliečiai, nuo Būgos iki Tvirbutų, seka paskyrimais, atlieka užduotis ir taip palaiko valstybę gyvą. *Baltijos epe* valstybės pamatas yra valstybininkai ir piliečiai. Tai yra figūros, kurių veiksmų ir minčių pagrindu galima kalbėti apie valstybės išliekamumą, įgaunančią vis kitokius kontūrus skirtingose politinėse situacijose, sąjungose, sanklodose, epochose. Tačiau šerdis lieka nepakitusi. *Baltijos epas* kalba, kad keičiasi kultūra, įstatymai ir santvarkos, kinta tautinė ar konfesinė valstybės sudėtis, tačiau išlieka valstybininkų ir piliečių darbai, pratęsiantys pirmtakų sumanymus ir valstybės gyvavimą, svajonės ir idėjos, tampančios jų veiklos įpėdinių kraičiu. Tai ir yra kiek miglotas, trapus, bet vienintelis būdas kalbėti apie tapačios valstybės nepertraukiamumą.

Romanuose neatskleidžiamos konkrečios taisyklės, kurių neįgyvendinant nereprodukuojami valstybininkai ar prarandama valstybė. Skirtingose situacijose matome skirtingus faktorius: *Kūlgrindoje* išryškinamas valstybininkų neįsiklausymas į piliečių vizijas, negebėjimas veikti išvien, *Joldijos jūroje*, *Anciliaus ežere* pabrėžiamas geopolitinių uždavinių sudėtingumas, kompetencijos spręsti krizes stoka, o *Litorinoje* – moralinis

nuosmukis, didikų išdavystės. Jei ir esama bendrų taisyklių, tai pirmiausia regime, kad valstybės smukimas sutampa su valstybininkų – žmonių, kurie yra valstybės protas, pasitraukimu iš politinės arenos. Piliečių draša, ištikimybė, sąžiningumas be jų netenka prasmės. *Litorina* piešia, kad likę vieni piliečiai nėra pajėgūs susivokti politinėse aplinkybėse, tampa pažeidžiami sąmokslų teorijų, priešiškų valstybių intrigų. Romanuose nerandame tezės, kad valstybei mirus, lieka nemari etninė bendrija, galinti palankiai susiklosčius aplinkybėms sukurti naują valstybę. Valstybei mirus, valstybė tampa idėja, kuri kaip tokia išlieka išalusi tol, kol jei kada nors apskritai, ją galės prikelti nauji žmonės. Šie ir taps naujais piliečiais, politine tauta, įpėdine buvusių valstybininkų ir piliečių.

POLITINĖ VAIZDUOTĖ

Dirgėla yra sakęs, kad jo kūryba yra mąstymas apie istoriją literatūros priemonėmis. Ši mintis teisinga struktūriškai, kadangi rašytojo kūriniai yra istoriniai romanai griežtąja to žodžio prasme: pasakojantys apie nutikusius įvykius, faktus, minimaliai išgalvojantys veikėjus, griežtai derinantys sukurtą siužetą su istorine tikrove. Kaip minėjome, tai tėra atsakymas, kaip Dirgėla pasakoja. Tai nenurodo, koks yra šio pasakojimo turinys. Svarstydami pateikiamus įvykius, mes matome, kad *Baltijos epo* dėmesio centre yra Lietuvos politinis likimas. Todėl sakytume daugiau: *Baltijos epas* yra mąstymas apie politiką literatūros priemonėmis. Politinių temų įvairovė yra plati: nuo konkrečių politinių įvykių, tokių kaip Kotrynos Jogailaitės vedybos, iki abstrakčių politinių svarstymų, tokių kaip etikos ir politikos santykis. Šiame tekste palietėme tik porą klausimų – Lietuvos šiaurės užsienio politikos ir politinės būties, – kurie sudaro romanų conceptualinį karkasą. Bet vis dar liko atsakyti į pradžioje išsikeltą klausimą: kokį politinį vaizdinį įkūnija *Baltijos epas*? Ką jis mums sako mūsų politinei tikrovei?

Baltijos epas yra valstybės simbolis. Baltija romanuose atskleidžiama ne kaip vandens telkinys, o kaip politinė koordinatė, leidžianti brėžti alternatyvius politinės veiklos žemėlapius. Jūros sąvoka, tiek mažai naudota lietuvių mąstyme, leidžia išvelgti spekuliatyvias, neišmėgintas, bet galimas veiklos kryptis, suvokti praėjusias ir būsimas politines situacijas, kurių sprendimai paliečia valstybės išgyvenimą. Geopolitiniai apmąstymai, iš jų plaukiantys atsargūs atsakymai ir tolesni klausimai, Dirgėlos kūryboje tėra suvokiami kaip priemonė spręsti pamatinę politinę problemą – valstybės išlikimo klausimą. Bendriausia prasme, šio išlikimo formulė apibrėžiama per valstybininkų ir piliečių veiklą. Bet, kaip dažnai sakoma, politika yra konkretybių įvaldymo meistriškumas, todėl norint suvokti formu-

⁷⁷ Petras Dirgėla, *Joldijos jūra*, Vilnius: Vaga, 1987–1988, p. 346.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 337.

lę, visuomet būtina įvardyti konkrečias esamojo meto aplinkybes, situacijas, tikslus veikėjus. Judėdamas nuo konkrečios istorinės akimirkos, kovos fragmento, pasitarimo nuotrupos, samokslų scenos, prie bendrų svarstymų, atsiminimų, vizijų ir svajonių, rašytojas pateikia daugybę politinių vaizdinių, vertų *epo* vardo. Tačiau panoramiškai žvelgdami iš šiandienos perspektyvos, mes išvystame Lietuvos politinį mikropasaulį, rūpestį kaip jį išsaugoti, ir tikėjimą, kad valstybė išters jai siunčiamus išbandymus. Todėl *Baltijos epas* yra daugiau nei valstybės simbolis. Tai – nedalomo, neatšaukiamo, nepertraukiamo valstybės tęstinumo simbolis.

Bet ar tikrai? Dirgėlos romanai tarsi vėl vaizduoja Lietuvą kaip neišsipildžiusių galimybių šalį. Regis, epas yra persmelktas to įprasto netekties, pabaigos, žlugimo jausmo, apie kurį kalbėjome pradžioje. Norint pamatyti *Baltijos epą* ne kaip pasakojimą apie nuosmukį, reikia pakeisti žiūros tašką – regėti ne vien romanų paskutiniuosius vaizdus, tą niūrią politinę baigtį, bet matyti visas galimybes, lydėjusias romanų veikėjus ir atsivėrusias kiekviename iš pasirinkimų. Daugelis šių nerealizuotų galimybių išliko išalusios atminties ir geopolitiniuose sniegynuose, tačiau jos ištirpsta ir atsiveria vykstant naujiems tektoniniams lūžiams. Pabrėžtina, kad autorius rašė tuo metu, kai Lietuvos politinė situacija išties priminė gūdžią žiemos naktį, kada pasaulio politinė tikrovė, ne tik Lietuvos, buvo išalusi, ir vargu ar kas galėjo numatyti artėjančio dešimtmečio geopolitinius pokyčius. Todėl Dirgėlos kaip pasakotojo pozicija yra neutrali, jis nežinojo, kad atmosfera netrukus išties įkais ir iš naujo atgaivins tuos klausimus, kuriuos rašytojas kėlė XV–XVII a. kontekstuose.

Praėjus daugiau nei trisdešimtmečiui po *Joldijos jūros* rašymo, ryškiai matome, kad Lietuvos geopolitinė situacija nedaug tepakito: Rusija ir vėl alsuoja į nuga-

ra, grasindama pačiam valstybingumui, Švedija, nors ir svetima, galinga kaimynė, tebėra būtina mūsų valstybės gerovei ir saugumui, Lenkija, šalis, į kurią galiausiai tenka atsiremti, yra ta partnerė, su kuria nuolat riejamės, ir galiausiai Livonija (Estiją įtraukiant) yra lygiai tiek pat mums nepavaldi, mūsų nepažinta, be aiškesnių bendrų ryšių su mumis kaip ir anksčiau, tačiau reikalinga Lietuvos valstybingumui stiprinti. Svarbiausia, žinoma, šioje šalių choreografijoje yra Skandinavija, kurią tiek sykių buvo bandyta įtraukti į mūsų regėjimo ir mąstymo lauką, bet su kuria taip ir neradome autentiško santykio. Šiandien daugeliui Lietuvos žmonių tai tuo pat metu ir utopinis gerovės horizontas „anapus Baltijos“, ir dialogą stabdančių civilizacinių baimių versmė. Tai vis dar svetima erdvė, turinti tapti sava, kitaip nei Lenkija, su kuria sieja šeimininiai santykiai, kartais skausmingi ir sunkūs, bet neatšaukiami. Jei ko nors Joldijos geologija ir turėjo išmokyti, tai pamokos, kad vien Lenkijos nepakanka Lietuvos saugumui užtikrinti. Gyvenimas aplink jūrą yra labai vientisas ir visi dalyviai yra reikšmingi.

Tokiame kontekste neįmanoma apie *Baltijos epą* mąstyti kaip apie dar vieną neįvykusių galimybių šalies simbolį. Atvirkščiai, tai literatūros paminklas, ne tik žodžiuose įstrigusios praeities, bet ir Lietuvos pasirinkimų aibės, Lietuvos kaip turtingų galimybių šalies. Jis rodo, kad buvusieji geopolitiniai kontūrai niekur nedingo. *Epo* politinės geologijos metafora yra stipri – ji leidžia pasiruošti naujam geopolitiniam ciklui, apžvelgiant, apsvarstant ir nusprendžiant būsimas užsienio politikos kryptis. Epas atidengia pelkėse paskendusius praeities kelius tam, kad galėtume atrasti savo naują kelionę. *Baltijos epas* yra ne *requiem* Lietuvos didybei, bet iššūkis politiniam mąstymui. ❏

ANTROJO PASAULINIO KARO PASEKMIŲ ŽENKLAI RYTŲ BERLYNE

Vytautas Starikovičius

Westärts und nicht vergessen!

VOKIETIJOS SKILUSIOS ATMINTIES BRUOŽAI

Lietuvoje (istoriografijoje, vietinėse ir verstinėse atminties tyrinėtojų studijose) vyrauja tvirtas įsitikinimas, kad Vokietijoje nekvestionuojamas didysis pasakojimas yra neatsiejamas nuo Holokausto, kartu pabrėžiant vokiečių kaltės jausmą¹. Tai tikrai tiesa, ypač kai kalbama apie XX a. septinto devinto dešimtmečių Vakarų Vokietiją (VFR) ir suvienytą Berlyną po 2000-ųjų. Buvusiai komunistinei Rytų Vokietijai (VDR) tai tinka tik iš dalies, tad kalbėti apie unifikuoją istorinę atmintį dabartinėje Vokietijoje yra problemiška, nes Holokausto ir nacistinės praeities vertinimas bei atmintis Vokietijoje po Antrojo pasaulinio karo (APK) buvo perskelta ir padalyta². Stalinui palaiminus VFR projektą, SSRS okupacinėje zonoje žydų žudynės ir nacionalsocializmas tapo tikrai ne autorefleksijos ir susitaikymo, o propagandos įrankiu kuriant „antifašistinę socialistinę valstybę“ kaip antipodą įsivaizduotam „fašistiniam“ vakarų kapitalizmo ir imperializmo VFR projektui. 1945–1949 m. nuteisus 12 500 asmenų už karo nusikaltimus, 1950 m. surengus parodomąjį Waldheimo karo teismą, nesiliaujantys masiniai vokiečių pasitraukimai į VFR buvo (dis)kvalifikuoti pareiškiant, kad visi bėgliai yra naciai, – visa tai XX a. septinto dešimtmečio pradžioje leido Vokietijos vieningajai socialistų partijai (SED) formaliai konstatuoti, kad denacifikacijos procesas baigtas³.

Vienu tokios propagandos pavyzdžių tapo Buchenvaldas, kuris VDR ministrų kabineto pirmininko Otto Grothewlo iniciatyva 1958 m. tapo rytų vokiečių atminties vieta. Šimtams tūkstančių kasmetinių lankytojų (moki-

nių, tarnautojų, darbininkų ir turistų „iš broliškų šalių“ etc.) buvo nuolat pabrėžiami Trečiojo Reicho nusikaltimai, tačiau nuslepiamas faktas, jog konclagerį išlaisvino 89-oji JAV pėstininkų divizija; maža to, ekskursijų, iškilmingų minėjimų ir paradų metu buvo teigiama, kad lageryje įvyko komunistų sukilimas ar net revoliucija, ir būtent Buchenvaldas rodo savaiminį „naujos socialistinės“ VDR gimimą⁴. Tai, kad 1945–1950 m. čia veikė sovietų Ypatingasis lageris Nr. 2, kuriame kalėjo 32 000 tų pačių rytų vokiečių (dauguma jų buvo krikdeimai, socialdemokratai ir komunistai), o 7000 iš jų mirė nuo bado ir ligų, – žinoma, buvo irgi nutylima.

Antifašizmo universalusis pasakojimas VDR įgavo du vektorius: pirma, tai turėjo pagrįsti naujos socialistinės valstybės teleologinę kūrimo – statybų – būtinybę ir palengvinti atsiribojimą nuo istorijos naštos, atmetant nacionalsocialistinę praeitį; antra, antifašizmas buvo susietas su kova prieš kapitalizmą, kuri įkūnijo „JAV projektas“ – VFR, kas įgalino visą kaltę už nacizmą permesi į Vakarų pusę⁵.

Universali iš viršaus nuleidžiama „antifašistinė socialistinė“ tapatybė, konstruota visoje komunizmo erdvėje, XX a. devintą dešimtmetį VDR lokalizavosi ir transformavosi į mitą apie išskirtinį „vokiškąjį antifašizmą“, kuris apogėjų pasiekė pirmą kartą VDR surengus Krištolinės nakties minėjimą ir kilus istorikų ginčui 1988 m. Tačiau jis vis vien liko universalistiniu pasakojimu⁶, paradoksaliai sutapusiu su trečiąja VFR kilusia *Vergangenheitsbewältigung* (susitaikymo su praeitimi) banga, kuri (po pakartotinės moralinės denacifikacijos, funkcionalistų ir intencionalistų ginčų, trauminių patirčių refleksijų etc.) pabrėžė susitaikymą vokiečių atminties kultūroje ir normalizaciją⁷. Tad iš pirmo žvilgsnio, išgy-

¹ Alvydas Nikžentaitis, „Atminties ir atminimo kultūrų modeliai: Lietuva, Lenkija, Rusija, Vokietija“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, sudarė Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011, p. 439–459.

² Jeffrey Herf, *Divided Memory: The Nazi Past in Two Germanys*, Harvard University Press, 1997.

³ *Ibid.*, p. 336.

⁴ Siobhan Kattago, *Ambiguous Memory: The Nazi Past and German National Identity*, Westport: Greenwood Publishing, 2001, p. 92.

⁵ Sabine Egger, „Deconstructing Marxist-Leninist Historiography: Memories of National Socialism in East German Poetry“, in: Edric Caldicott and Anne Fuchs (eds.), *Cultural Memory: Essays on European Literature and History*, Oxford: Peter Lang, 2003, p. 100.

⁶ Siobhan Kattago, *op. cit.*, p. 80–81.

⁷ *Ibid.*, p. 35–36.

venant Vokietijos suvienijimą, atrodė, kad santykis su Holokaustu ir APK tiek VFR, tiek VDR konfliktų kelti neturėtų, tačiau buvo pražiūrėta, kad *intencijos ir turinys* abiejose valstybėse iš pagrindų skyrėsi. Istoriografijoje ši tema išnagrinėta palyginti išsamiai⁸, tad pereinant prie komunizmo įamžinimo strategijų ir kolizijų bendrame Vokietijos atminties kultūros lauke pakaks pažymėti, kad paskutinei istorinės atminties transformacijai didžiausią postūmį davė 1989 m. Berlyno sienos griūtis, Vokietijos suvienijimas ir jį lydėję socialiniai, kultūriniai bei ekonominiai iššūkiai.

Rytų vokiečiai buvo įjungti į vakarietišką civilizaciją, kitaip tariant – VDR buvo tiesiog susiurbta Vakarų Vokietijos. Remiantis Suvienijimo sutarties 23-uoju straipsniu, VFR Konstitucijos galiojimas, panaikinus teritorinį valstybės padalijimą, buvo išplėstas į *Rytus*, tikintis, kad *sugrįžę* rytiečiai automatiškai perims vakariečių kultūrinės normas bei vertybes: „susivienijimas tapo ne lygiaverčių partnerių susiliejimu, o Vakarų pergale, kurių viršenybė buvo grįsta Rytų žlugimu“⁹.

Žymi VDR rašytoja Daniela Dahl, ko gero, adekvačiausiai išreiškė rytiečių požiūrį į šį naują mažesniojo brolio vaidmenį perfrazuotu 1989 m. Berlyno sienos griūtį lydėjusiu šūkiu: *Westwärts und nicht vergessen* („Į vakarus ir [nieko] neužmiršti“)¹⁰. Priimant integracijos į Vakarus tikrovę, kartu buvo deklaruojamas noras pripažinti tam tikrus išivaizduojamus VDR planinės ekonomikos ir bendrabūvio laimėjimus bei kasdienybės praktikas, įprastas rytiečiams, kurių netekimo buvo baimintasi įsijungus į ligtolinės propagandos demonizuotą ir vertybiškai bedvasę kapitalistinę vartotojišką ekonomiką ir priėmus jos gyvenseną¹¹. Tai buvo grįsta objektyvia baime prarasti savo socialinį statusą ir darbininkišką socialistinę tapatybę, nes skirtumų būta pernelyg akivaizdžių, už kelių šimtų metrų atsivėrus daug turtingesniai ir laisvam pasauliui. Vakarami apie jokus „socialistinius“ projektus nė girdėti nenorėjo, ir Susivienijimą, o tiksliau, Rytų ekonominę transformaciją racionaliai apskaičiavo investiciniais projektais ir milijardais markių, laikydami tai savo natūralia atsakomybe (tereikia prisiminti 1955 m. Hallsteino dokt-

rina). Rytiečiai turėjo ne tik išgyventi transformaciją ir integraciją, bet ir, atsinešdami savąją socialistinės diktatūros patirtį, turėjusią tapti bendra vokiečių atminties kultūros ir vokiškosios tautinės tapatybės dalimi, išgyventi *doppelte Vergangenheitsbewältigung*¹²: vakariečiai turėjo suprasti komunistinę diktatūrą, o rytiečiai – naujai permąstyti iki tol iškreiptą santykį su Holokaustu.

Kartu su VDR valstybe ir „antifašistine apsaugine siena“¹³ sutrupėjo ir betoninės „istorijos arkos“ pasakojimas, kurios vienoje pusėje randame nacių Vokietijos nusikaltimus, gegužės 8–9 d. kapituliaciją, Raudonosios armijos okupaciją ir „denacifikaciją“, o kitoje – socialistinės „antifašistinės“ valstybės mito griūtį su neįveiktomis visuomenėje SED diktatūros represijomis ir socialinės politikos piktžaidėmis¹⁴. Tačiau suvienyta Berlyne aiškiausi atminties ženklai susiję su nacių nusikaltimais ir Vokietijos suvienijimu: 1961–1989 m. laikotarpis lieka nutylėtas¹⁵. Kaip ir Vidurio bei Vidurio Rytų Europos (VVRE) valstybėse, ir Lietuvoje nesama aiškaus pototalitarinio okupacijos periodo vaizdinio, kas implikuoja ir iškreiptą santykį su stalinizmu ir komunizmu apskritai.

„DIDYSIS TĖVYNĖS KARAS“ RYTŲ BERLYNE

„Didįjį Tėvynės karą“ (DTK) ir APK pasekmes menančias atminties vietas šiuolaikiniame Berlyne galėtume apibrėžti kaip „disonuojantį paveldą“¹⁶, susijusį su VDR visuomenės patirtimi. Jei priimtume prielaidą, kad vokiečiai, kalbant apie komunistinės diktatūros praeitį, linkę į užmiršimą ir susitaikymą, tai išvysime, kad viena pusė – Rusija kaip DTK laimėtoja – į susitaikymą nėra linkusi, visada būdama pasiruošusi ištraukti „antifašizmo“ kortą ir nepripažinti, kaip SSRS teisių perėmėja, savo nusikaltimų okupuotose, o ne išlaisvintose, teritorijose. Vakarams (politikams, bendruomenėms, Bažnyčiam) būdingas atsiprašymo imperatyvas ir klaidų pripažinimas viešojoje politinėje ir kultūrinėje erdvėje dėl veiksmų APK, kurį Europoje stebime nuo XX a. aštunto dešimtmečio¹⁷, Rusijai nėra suprantamas.

⁸ Intencionalistų ir funkcionalistų stovyklų istoriografija yra be galo plati. Apie metodologiją ir mokyklas žr., pvz., David Bankier and Dan Michman (eds), *Holocaust: Historiography in Context*, Jerusalem: Yad Vashem, 2008, ypač Jürgen Matthäus ir Davido Cesarani straipsnius p. 327–355; Dan Stone (ed.), *The Historiography of the Holocaust*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004.

⁹ Linda Shortt, „Re-Imagining East Germany in the Berlin Republic: Jana Hensel, GDR Memory and the Transitional Generation“, in: Aleida Assman and Linda Shortt (eds.), *Memory and Political Change*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012, p. 115.

¹⁰ Rudy Koshar, *From Monuments to Traces: Artifacts of German Memory, 1870–1990*, University of California Press, 2000, p. 2.

¹¹ Corey Ross, *The East German Dictatorship: Problems and Perspectives in the Interpretation of the GDR*, London: Bloomsbury Academic, 2002, p. 23.

¹² Dirk Verheyen, *United City, Divided Memories? Cold War Legacies in Contemporary Berlin*, Plymouth: Lexington Books, 2008, p. 9.

¹³ *Ibid.*, p. 91–101.

¹⁴ Alexander Burdumy, *Sozialpolitik und Repression in der DDR: Ost-Berlin 1971–1989*, Berlin: Klartex, 2013.

¹⁵ Išimtis yra VDR kasdienybės muziejus, tačiau jis žymi minėtą „antropologinį smalsumą“ ir savo emociju krūviu neprilygsta kitoms atminties vietoms, o labiau orientuotas į pramogą ir susijęs su (n)ostalgijos jausmu, kuris šiais laikais apskritai sutampa su „vintažo“ ir „retro“ stiliaus atgimimu: <http://www.ddr-museum.de/en>.

¹⁶ John E. Tunbridge, Gregory J. Ashworth, *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*, Chichester: Wiley, 1996, p. 6–14.

¹⁷ Gergana Tzvetkova, „Apology – All is Relative: Stories of Acknowledgment, Hesitation and Denial after Communism“, in: *Remembrance*

Svarbiausia DTK menanti ir SSRS istorijos politiką reprezentuojanti vieta yra Treptovo memorialinis parkas. Tai kapinės ir memorialas, skirtas 5000 Raudonosios armijos karių, žuvusių „išlaisvinant Berlyną“ ir atidarytas 1949 m. gegužės 9 d. Memoriale matyti ne tik raudančios savo sūnų Motinos („Didžiosios Tėvynės“ personifikacija) skulptūra, kolosalios raudono granito SSRS vėliavos su kūju ir pjautuvu, kurias sergi kniūbšti ir ginkluoti raudonarmiečiai, tačiau ir alėja su 16 „socialistinių valstybių“ įamžinančiomis kolonomis¹⁸. Viso memorialo ašis – socrealizmo skulptoriaus Jevgenijaus Vučetičiaus 12 m aukščio bronzinė „Kario-išvaduotojo“



Kario-išvaduotojo paminklas Treptovo memorialiniame parke.
Iš <http://www.sergetheconcierge.com/2012/08/maybachufer-market-on-friday-treptow-park-on-river-spree-yaam-bar-berlin-10-dos-and-donts.html>

statula: raudonarmietis ant peties laiko mažą išgelbėtą vokiečių mergaitę, o rankoje laiko kalaviją, kuriu persmeigiama svastika. Įėjus į atminimo salę, kurios sienas puošia spalvingas pano, vaizduojantis „brolis-

and Solidarity: Studies on 20th Century European History, 2012, Nr. 1 (December), p. 105–125.

¹⁸ Įtraukiama ir Karelijos-Suomijos SSR, gyvavusi iki 1956 m.

kas tautas“, pasitinka ir Stalino žodžiai vokiečių ir rusų kalbomis, pasakyti 27-ųjų Spalio revoliucijos metinių proga: „Visi pripažįsta, kad sovietinė liaudis savo pasiaukojančia kova išgelbėjo Europos civilizaciją nuo fašistinių pogromininkų. Tai didysis sovietinės liaudies nuopelnas žmonijos istorijoje“¹⁹.

Be ryškaus „Stalino šešėlio“ memoriale svarbūs dar du aspektai. Pirmasis susijęs su skulptūros estetika: tai, kaip pažymėjo Rudy Kosharas, yra XIX a. būdinga imperinės valstybės paminklo kompozicija, ką įrodo laikomas kalavijas (kai buvo kaunamasi automatais) ir skulptūros panašumas į 1841–1875 m. montuotą Herm-



Hermanno paminklas.
Iš <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arminius1.jpg>

mano paminklą, skirtą IX a. germanų herojui²⁰. Antrasis, APK interpretacijų sankirtas žymintis aspektas, kur akivaizdi istorijos klastotė supinta su barbarišku cinizmu, – tai išgelbėtos vokiečių mergaitės simbolika.

¹⁹ Visas Stalino tekstas: http://grachev62.narod.ru/stalin/t15/t15_50.htm, (2014-03-16).

²⁰ Rudy Koshar, *op. cit.*, p. 191–193.

Turint omenyje 1,4 mln. išprievartautų vokiečių moterų Rytų frontui įžengus į Trečiojo reicho žemes ir 95–130 tūkst. jų vien Berlyne 1945 m. balandį–gegužę²¹, tai akivaizdus cinizmas. VDR folklore paminklas buvo vadinamas kaip „duoklė prievartautojui“.

DTK, be abejo, yra šiuolaikinės Rusijos atminties kultūros ir istorijos politikos ašis: jo neigiami aspektai yra nutylimi, faktai iškraipomi, o pasekmių interpretacijos neadekvačios nei istorijos mokslo, nei demokratinės politikos požiūriu. Tad nesigilinant pakanka tik viena: DTK ir jį lydintis mitai yra svarbus svertas geopolitikos lauke, ir, kaip aiškėja pastaraisiais metais, tarptautinių santykių ir imperinės politikos legitimacijos aspektas. Kita vertus, DTK pasakojimas nėra konstruojamas vien „iš viršaus“. Kaip pažymėjo Levados tyrimų centro vadovas Levas Gudkovas, šis pasakojimas yra sovietinių totalitarizmą legitimuojanti ir Stalino represijas amortizuojanti pergalė bei tautinės tapatybės ramstis šiuolaikinėje Rusijoje, svarbiausiu istoriniu įvykiu net XXI a. jį laiko 87% rusų²². Tad iš esmės komunikacinė atmintis ir vykdoma valstybės istorijos politika sudaro homogenišką istorijos didįjį pasakojimą. Be to, Gorbačiovo ir Jelcino vykdyta sąlyginė atvirumo politika ir istorijos perkvestionavimo galimybė vaduojantis iš sovie-

devinto dešimto dešimtmečio politiką ir nuosmukį) susijusi ir su istorijos niekinimu *smutos* metu²³, iš kurio Putinas galės išvesti tautą ne tik keldamas ekonominę gerovę, bet ir gražindamas pasididžiavimą tautos pergalėmis ir šalimi po „geopolitinės katastrofos“ – SSRS žlugimo bei Jelcino valdymo²⁴.

Tokie memorialai kaip Treptovas tėra didvalstybės šlovės įamžinimas ir vidinės konsolidacijos priemonė, ir, kaip buvusių sąjungininkų žymenys, lokalių valdžių (Lietuvos, Vengrijos, Vokietijos etc.) yra toleruojami, nes Rusijos Federacija tai grindžia tarptautinėmis sutartimis dėl karių palaidojimo vietų ir prisiima finansinę atsakomybę už jų priežiūrą²⁵. Kita vertus, oficialūs pompastiški tokių memorialų lankymai (2000 m. Putinas lankėsi Treptove; 2003–2004 m. buvo restauruota pagrindinė skulptūra) yra tarptautinės politikos dalis, o bet koks raudonarmiečių veiksmų kvestionavimas ar buvusių okupuotų valstybių nepasitenkinimas okupantų ženklais (Bronzino kario Taline perkėlimas, Bukarešto memorialo perdažymas komiksų ir Holivudo filmų herojais) Kremliaus aštriai kritikuojami kaip neonacizmo/fašizmo apraiškos ir traktuojamos kaip „nedėkingumo už išvadavimą“ ženklai, apsunkinantys Rusijos ir Vidurio bei Vidurio Rytų Europos šalių bendradar-



Deutsch-Russische Museum Berlin-Karlshorst muziejus.
Iš http://www.berlin.deutschland-summt.de/Deutsch-Russisches_Museum.html



Deutsch-Russische Museum Berlin-Karlshorst muziejaus kiemas.
Iš http://www.berlin.deutschland-summt.de/Deutsch-Russisches_Museum.html

tinių ideokratiinių rėmų sutapo su ekonominiu valstybės nuosmukiu. Švedų istoriko Bo Peterssono teigimu, Putino istorijos politika šiuolaikinėje Rusijoje (kurioje dominuoja naujosios *smutos* terminas apibūdinant XX a.

biavimą. Vienintelis Rusijos vadovas, sugebėjęs pripažinti, kad Rusija savo istorijoje išgyveno „monarchizmą, totalitarizmą ir perestrojką“ su savo *ideologijomis*, buvo Jelcinas, pridūręs, kad Rusija jo valdymo metais ideo-

²¹ Antony Beevor, *The Fall of Berlin 1945*, New York: Viking Press, 2002, p. 410.

²² Lev Gudkov, „The Fetters of Victory: How the War Provides Russia With its Identity“, in: <http://www.eurozine.com/articles/2005-05-03-gudkov-en.html?filename=article/2005-05-03-gudkov-en>, (2014-03-16).

²³ Bo Petersson, „The Eternal Great Power Meets the Recurring Times of Troubles: Twin Political Myths in Contemporary Russian Politics“, in: *European Cultural Memory Post-89*, Amsterdam–New York: Rodopi, 2011, p. 304–314.

²⁴ *Ibid.*, p. 310.

²⁵ Pavyzdžiui, Lietuvoje APK ir Pirmojo pasaulinio karo kapinėmis, jų restauravimu ir tarpininkavimu tarp Rusijos Federacijos ir LR įstaigų rūpinasi paslaptingas „Karo paveldo institutas“, kurio konferencijas ir leidinius remia tiek LR Užsienio reikalų ministerija, tiek RF ambasada Lietuvoje, o instituto vadovas R. Trakšelis mielai dalija interviu proputiškiems leidiniams kaip *Krasnaja zvezda* ar *Ruskij mir*. Yra net kruopščiai sukurtas Raudonosios armijos kapinių ir „atminimo vietų“ interaktyvus žemėlapis: <http://db.militaryheritage.eu/titulinis>.

logijos neturinti, – net to, kas 1996 m. buvo vadinama *русская идея*²⁶. Žvelgiant iš retrospektyvos, toks atvirumas tebuvo epizodinis. Putino Rusija savo idėją rado²⁷ ir toliau kuria ją kaip sinkretinę monarchinio imperializmo ir komunizmo ideologiją (simbolis – šv. Jurgio (Georgijaus) juostelė), kurioje DTK užima centrinę vietą.

Kitoje Šprė upės pusėje nuo Treptovo memorialo, nušaliame privačių namų rajone, Zwieseler gatvėje įsikūręs *Deutsch-Russische Museum Berlin-Karlshorst* muziejus. Šis pastatas XX a. iki APK pabaigos tarnavo kaip Vėrmachto karininkų valgykla (vok. *Offizierskasino*, angl. *Messhall*)²⁸. 1945 m. į Berlyną įžengus I Baltarusijos frontui, Raudonosios armijos generolas Georgijus Žukovas čia įkūrė savo vadavietę. Būtent šioje vietoje vėlų gegužės 8 d. vakarą Trečiojo reicho oro, sausumos ir jūrų pajėgų vadai Hansas J. Stumpffas, Wilhelmas Keitelis ir Hansas G. von Friederburgas pasirašė besąlyginės kapituliacijos dokumentus, dalyvaujant Sąjungininkų atstovams: JAV oro pajėgų generolui Carlui A. Spaatzui, Didžiosios Britanijos oro pajėgų maršalui Arthurui Williamui Tedderui, Prancūzijos ginkluotojų pajėgų vadui Jeanui de Lattrede Tassigny ir generolui Žukovui²⁹.

Tad šis memorialas-muziejus turėjo žymėti Sąjungininkų pergalę ir APK pabaigą Europoje, kurioje turėjo vėl stoti taika. Tačiau šis Vokietijos–Rusijos muziejus tapo kitkuo – Raudonosios armijos ir DTK šlovės vieta, modernaus panslavizmo ir imperializmo atminties vieta. Visų pirma muziejuje terasime SSRS kareivius šlovinančius ženklus, čia praktiškai nekalbama apie JAV ir britų kariuomenių indėlį ir įvykius Vakarų fronte. Nuo pat muziejaus slenksčio pasitinka nemalonus jausmas: prie įėjimo iškabintos keturios vėliavos – Vokietijos Federacijos, Baltarusijos, Rusijos Federacijos ir Ukrainos. Kieme stūkso sovietinės kariuomenės sunkioji ginkluotė, o pagrindinis eksterjero akcentas – tankas ir užrašas rusų kalba: „Sovietinių karių žygdarbiai kovoje su fašizmu visada bus gyvi dabarties ir ateinančių kartų širdyse“. Įėjus į muziejų pasitinka sovietinė žvaigždė su stūksančiu Kremliaus Spaso bokštu ir šūkis: „Šlovė didžiajai pergalei 1941–1945“. Vieninteliai ženklai visame muziejuje, kad APK laimėjo ne tik SSRS, tai atkurta salė, kokia ji buvo 1945 m. gegužės 8 d. ir Sąjungininkų vėliavos, taip pat jų atstovų parašai eksponuojamose kapituliacijos dokumentų faksimilėse.

Atlikus muziejaus rekonstrukciją 2013 m., antrasis modernios ekspozicijos aukštas išskirtinai paskirtas Vėrmachto kariuomenės nusikaltimams prieš civilius

gyventojus. Tą byloja ir ekskursijų gidas, ir ekspozicijos turinys, kuriame pabrėžiama, kad ekspozicijos tikslas – sugriauti mitą, jog pagrindiniai nusikaltimai buvę vykdomi vien SS iniciatyva ir *Einsatz* grupių. Taigi Vėrmachto kariai yra ne mažesni nusikaltėliai, turėję vokiečių visuomenės palaikymą ir vykdę nusikaltimus prieš sovietinius civilius gyventojus. Ekspozicijos ašis – didžiulė fotografijos replika, kurioje vaizduojama moteris, Vėrmachto karių siunčiama per minų lauką tikrinti užminuotų vietų, dabartinėje Kaliningrado srityje.

Kita ekspozicijos dalis skirta Berlyno užėmimo karinių veiksmų rekonstrukcijai. Pateikiamas Berlyno



Deutsch-Russische Museum Berlin-Karlshorst muziejaus ekspozicijų fragmentai. Iš http://www.berlin.deutschland-summt.de/Deutsch-Russisches_Museum.html

miesto maketas, kurią kruopščiai rengė sovietų kariuomenės strategai ir kuriuo remiantis generolas Žukovas rengė Berlyno „išvadavimo“ scenarijų. Taip pat eksponuojamos, nors ir labai to neišryškinant, Molotovo–Rib-

²⁶ Anton Barbashin, Hannah Thoburn, „Putin’s Brain: Alexander Dugin and the Philosophy Behind Putin’s Invasion of Crimea“, in: http://www.foreignaffairs.com/articles/141080/anton-barbashin-and-hannah-thoburn/putins-brain?cid=soc-facebook-in-snapshots-putins_brain-041614, (2014-04-16).

²⁷ Apie šiuolaikinę Rusijos ideologiją ir jo formuotojus žr. puikų Algir-

do Narbuto straipsnį: „Trečioji Roma? Trečiasis Reichas? Trečioji Šventykla?“, in: *NŽ-A*, 2014, Nr. 5, p. 11–19.

²⁸ Ji labiau tiktų įvardyti kaip karininkų vakaronių vietą, restoraną, kaip svarbią karininkų socializacijos vietą.

²⁹ Smulčiau apie kapituliacijos pasirašymo eigos rekonstrukciją 1945 m. gegužės 8 d. žr. Antony Beevor, *op. cit.*, p. 402–404.

bentropo pakto ir slaptųjų protokolų faksimilės. Tačiau neverta tikėtis, jog šių dokumentų demonstravimu siekiama parodyti, kad APK yra šio susitarimo priežastis: norima pabrėžti, kad būtent Vokietija 1941 m. sulaužė dvišalę sutartį ir to pasekmė yra civilių gyventojų kančios ir pati Europos tragedija Rytuose, kur SSRS privalėjo gintis nuo agresijos. Vokietijos–Rusijos muziejuje neaptiksime tiesmuko istorijos klastojimo: čia susiduriame su selektyviu jos pateikimu ir nutylėjimais. Paprasčiau tariant, tai dalinė rinktinė istorija iš pozicijų nugalėtojos, kuri nekvestionuoja savo veiksmų, kuriai svarbi ne tiesa, o nauda dabarties politikos lauke. Žinoma, visada išgirsime kontrargumentą, kad „laimėtojai visada teisūs“, ir sovietinės interpretacijos kritikai priešpriešinami kiti nemalonūs istoriniai vaizdiniai ir sąjungininkų veiksmai APK metu (Hirosima, Nagasakis, Drezdenas etc.).

Karlshorsto muziejus nėra ypatingai lankomas (nors po restauracijos lankytojų srautas padvigubėjo), ir nors jį kuriant dalyvavo vokiečių, rusų, ukrainiečių ir baltarusių istorikai, memorialas orientuotas ne į berlyniečių vokiečių publiką, o į lankytojus iš posovietinių valsty-



Hohenschönhauseno kalėjimo bokštas. Iš <http://www.warhistoryonline.com/war-articles/spies-are-fascinating-a-photo-tour-through-the-german-stasi-museum.html>

bių ir vietines tautines mažumas, svarbių diasporos švenčių – Gegužės 9-osios – minėjimus, kuriuose visada dalyvauja ir Vokietijos politikai. Pagrindinis muziejaus restauravimo iniciatorius ir globėjas yra Rusijos Federacijos Gynybos ministerija, kurios atstovai dalyvauja ir muziejaus valdyme³⁰, įtraukdama Ukrainos ir Baltarusijos mokslininkus ir valstybinių įstaigų klerkus. Šis muziejus stūkso kaip nuolatinis kaltinimas vokiečiams, kuo, žinoma, ne visi berlyniečiai yra patenkinti.

PASAKOJIMAI APIE KOMUNISTINĘ DIKTATŪRĄ: STASI BŪSTINĖ IR HOHENSCHÖNHAUSENO KALĖJIMAS

Tas nepasitenkinimas yra išreikštas ne vieša konfrontacija, jog „išvadavimas“ iš nacių solipsizmo atnešė kitą – komunistinę – diktatūrą (suprantama, kad VDR egzistavimą ir *Stasi* tinklą užtikrino ženklūs vokiečių daugumos dalyvavimas, tačiau savicenzūra ir baimės mastai viršijo bet kokius įsivaizdavimus³¹), o alternatyvių erdvių kūrimu ir atminties kultūros apie APK ir jo pasekmes puoselėjimu. Kaip teigė visuomenininkas Günteris Toepferis, Karlshorsto muziejus yra dalies rytų berlyniečių įžaidimas ir dabartinės Vokietijos valdžios nuolaidžiavimo pasekmė, ir vienintelis ginklas čia yra garsiai kalbėti apie XX a. istorijos visumą, integruojant komunizmo diktatūros VDR pasakojimą į XX a. Vokietijos ir Europos istorijos vaizdinį³².

Šis bendras XX a. Vokietijos istorijos vaizdinys svarbus bendrai totalitarinės patirties Europoje sampratai, kuriamai kitose dvejose buvusio Rytų Berlyno vietose: *Stasi* būstinės muziejuje (*Forschungs- und Gedenkstätte Normannstraße*) ir buvusiam *Stasi* kalėjime *Gedenkstätte Berlin-Hohenschönhausen*. Šie muziejai-memorialai egzistuoja kaip „mažieji naratyvai“ šalia vyraujančio didžiojo – Holokausto – pasakojimo, jie pateikia šiuolaikinei visuomenei išsamesnį vaizdinį apie APK padarinius SSRS okupacinėje zonoje ir VDR politinių struktūrų veiklos bei valdymo principus, režimo formavimosi raidą ir ideologines preferencijas.

Hohenschönhausenas ir *Stasi* muziejus reprezentuoja dvi SED „kalavijo ir skydo“, kaip buvo vadinama *Stasi* (*Ministerium für Staatssicherheit*, MfS) veiklos kryptis: saugumo „organų“ visagalybės įsitvirtinimą VDR visuomenėje ir veiklos būdus (fizinį ir psichologinį terorą) prieš kitaminčius. Po 44 „socialistinės diktatūros“ metų kita APK padarinių pusė tapo vieša. Tiesa, sovietinės valdžios įtvirtinimas yra suvokiamas nevienareikšmiškai, o tai lemia ir padarinių interpretaciją: viena vertus,

³⁰ RF Gynybos ministerijos svetainėje apie Karlshorsto muziejų žr. http://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=11868397@egNews, (2013-12-12).

³¹ Barbara Miller, *Narratives of Guilt and Compliance in the Unified Germany: Stasi Informers and their Impact on Society*, Taylor & Francis

e-Library, 2002, p. 1–19, 94–107.

³² Günteris Toepferis yra visuomenininkas, teikiantis paramą Lietuvos provincijų švietimo įstaigoms, į Lietuvą atvykęs ieškoti „vilko vaikų“. Šio teksto autorius 2013 m. birželio 12–14 d. bendravo su Toepferiu, tapusiu nuoširdžiu palydovu po Berlyno istorinius objektus.

tai priimama kaip bausmė už nacių nusikaltimus, kita vertus, žvelgiant per VDR patirtį ir sąjungininkų veiksmus kitose okupacinėse zonose suvokiama, jog SSRS veiksmai buvę neadekvatūs. Trečia, kaip pažymėjo Hohenschönhauseno istoriją nagrinėję Peteris Erleris ir Hubertusas Knube (šio memorialo direktorius), sovietų okupacijos pradžioje į Rytų sektorių buvo perkeltas ir represinio aparato modelis, siekiantis Felikso Dzeržinskio laikus³³ (jo skulptūra stovi ir *Stasi* muziejaus hole). Tekste, kaip ir memoriale, visada yra aiški implikacija, kad atidirbtas ir daug kartų surepetuotas okupacijos scenarijus³⁴ buvo adaptuotas Vokietijoje, prisidengiant išlaisvinimu ir revoliucija nuo nacizmo. Tyrinėjant okupacijos, vėliau VDR įkūrimo peripetijas, aiškiai matomi scenarijaus panašumai su VVRE valstybėmis, skiriasi tik konkretūs padariniai ir faktai (žr. lentelę), ir pastarųjų aspektų – nežinomų, užmirštų ir slopinamų – viešinimas yra šių visuomeniniais pagrindais dirbančių memorialų pagrindinis uždavinys.

Rytų Vokietijos komunistinė patirtis skaičiais ir faktais ³⁵	
150 000	Tiek vokiečių Sovietų okupacinėje zonoje NKVD/NGKB suėmė ir įkalino „ypatinguose lageriuose“ (panaudojus nacių konclagerių infrastruktūrą) ir kalėjimuose 1945–1950 m. Trečdalis įkalintųjų mirė ³⁶ .
95 000 – 130 000	Tiek moterų buvo išprievartauta vien Berlyne Raudonosios armijos karių po „išvadavimo nuo fašizmo“ (10% jų mirė arba nusižudė). Iš viso suskaičiuojama 1,4 mln. tokių moterų „vaduojant Europą“.
20 000	Tiek žmonių buvo įkalinta ar sulaikyta perkėlimui į kitas įkalinimo vietas vien Hohenschönhauseno kalėjime, kuris 1945–1950 m. vadintas „Ypatinguoju lageriu Nr. 3“. 1000 iš jų mirė nuo bado ir ligų, jų palaikai užkasti šalia lagerio esančiose bombardavimų paliktose tranšėjose.
2 700 000	Tiek žmonių paliko VDR iki 1961 m. rugpjūčio 13 d., kai iškilo Berlyno siena.
12 000	Tiek etatinių darbuotojų jau 1953 m., po trejų metų nuo įkūrimo, turėjo Valstybės saugumo ministerija (<i>Stasi</i>). Palyginimui: Trečiojo reicho Gestapas visoje valstybės teritorijoje turėjo 7000 etatinių darbuotojų.
30 000	Tiek <i>Stasi</i> užverbuota informatorių 1950–1952 m.

³³ Peter Erler, Hubertus Knube, *The Prohibited District: The Stasi Restricted Area Berlin-Hohenschönhausen*, Berlin: Jaron Verlag, 2005, p. 8–9.

³⁴ Plg. Alfred Senn, *Lietuva 1940: Revoliucija iš viršaus*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2009.

13 000	Tiek žmonių suimta po neramumų Berlyne mirus Stalinui 1953 m., kuriuos malšinti pasitelkti Raudonosios armijos daliniai.
120	Tiek pagrobta, gražinta atgal ir nuteista pabėgusių į Vakarų Vokietiją <i>Stasi</i> agentų po neramumų Berlyne.
91 000	1957 m. <i>Stasi</i> vadovu paskyrus Erichą Mielke, iki tiek išaugo nuolatinių darbuotojų skaičius jo vadovavimo pabaigoje.
1:180	Toks buvo <i>Stasi</i> darbuotojų ir informatorių bei gyventojų santykis VDR. Palyginimui: SSRS santykis buvo 1:595, Lenkijoje – 1:1574.
3 500	<i>Stasi</i> dalyvavo paruošiant tiek kovotojų vykdyti sabotažus Vakaruose septintame dešimtmetyje.
34 000	Tiek „kalinių“, bendradarbiaujant <i>Stasi</i> , nuo septinto dešimtmečio pradžios VFR išpirko iš VDR. Skaičiuojant šiuolaikinių eurų verte, VFR išpirkoms sumokėjo 1,75 mlrd. eurų.
90 000	Tiek rytų vokiečių laišku kasdien atplėšdavo <i>Stasi</i> .
20 000	Tiek rytų vokiečių telefoninių pokalbių kasdien klausydavosi <i>Stasi</i> .
13 000	Tiek vidutiniškai vienu metu buvo galima vykdyti operatyvinių sekimo operacijų ir ardomųjų operacijų, nukreiptų prieš konkrečius asmenis devintame dešimtmetyje.
33 000	Tiek <i>Stasi</i> ir kitų tarnybų darbuotojų rūpinosi, kad „nieko neplanuoto neįvyktų“ per VFR kanclerio Helmuto Schmidto vizitą 1981 m., nes Vokietijos vieningoji socialistų partija (SED) nenorėjo prisiminti Willy Brandto vizito 1970 m. Erfurte, kai žmonės spontaniškai pradėjo skanduoti jo vardą.
11 000	Tiek žmonių buvo klasifikuoti kaip „pavojingi“ ir laikinai izoliuoti per Schmidto vizitą.
178	Tiek kilometrų sudarė atverto <i>Stasi</i> archyvo bylos, neskaičiuojant kelių šimtų tūkstančių kolbų su VDR gyventojų kvapu.

Represinio aparato „vidaus virtuvė“ ir veiklą reprezentuoja *Stasi* muziejus, užimantis visą namų kvartalą Rytų Berlyno Lichtenbergo rajone. Iš viso šioje teritorijoje, kuri Rytų vokiečiams asocijavosi su tyliąja represinių struktūrų galia, dirbo 7000 nuolatinių darbuotojų: čia buvo kavinės, administracinės patalpos, parduo-

³⁵ Skaičiai ir informacija parengta remiantis Peter Erler, Hubertus Knube, *op. cit.*

³⁶ Mirtingumas išvežtųjų į priverstinius darbus į SSRS iš Rytų zonos, kaip nurodo Erleris ir Knube, siekė 50%, tačiau kiek tikslesnių skaičių nei „keli šimtai tūkstančių“ nepateikiama.

tuvės, archyvas etc. Įvažiuoti į kvartalo vidinį kiemą buvo galima tik iš vakarinės ir šiaurinės pusių, kurie buvo saugomi kontrolės užkardų arba vartų. Būtent šie šiauriniai vartai buvo šturmuoti prieš pirmus laisvus VDR rinkimus 1990 m. sausio 15 d., kai protestuotojai įsiveržė į represijų simboliu tapusią *Stasi* vadavietę.



Stasi muziejus. Iš <http://www.stasimuseum.de/en/enaustellung.htm>

Naujos vyriausybės pažadai čia įkurti tyrimo institutą ir memorialą po Susivienijimo nebuvo įgyvendinti ir greitai pamiršti. Tik buvusių disidentų ir žmogaus teisių aktyvistų dėka iš nukentėjusiųjų ir komunistinius nusikaltimus viešinančios organizacijos *Antistalinistische Aktion Berlin Normannenstraße* (ASTAK) ir komiteto *15. Januar* vienas iš keliolikos pastatų, vadinamasis Pastatas Nr. 1, tapo muziejumi, pristatančiu *Stasi* veiklą VDR.

Pastate Nr. 1, esančiame kvartalo viduje, buvo įsikūrusi *Stasi* vadovybė, koordinavusi jos veiklą visoje VDR. Muziejaus ašimi tapo ilgamečio jos vadovo Ericho Mielke's³⁷ – patyrusio komunisto, Stalino teroro ir Ispanijos revoliucijos dalyvio, dviejų policininkų 1931 m. Berlyne žudiko – ir jo padėjėjų kabinetai, užimantys vieną Pastato Nr. 1 aukštą. Pagrindinis akcentas – ilgamečio vadovo darbo stalas, ant kurio visada buvo pomirtinė Lenino veido gipsinė kopija, o už nugaros – asmeninis seifas. Teigiama, kad tame seife buvo saugoma

³⁷ Erichas Mielke (1907–2000), kaip ir dauguma bolševikų-komunistų, karjerą pradėjo nuo kriminalinių nusikaltimų: 1931 m. rugpjūčio 2 d. Berlyne Komunistų partijos lyderio Walterio Ulbrichto įsakymu kartu su Erichu Ziemeriu nušovė policijos kapitonus Paulą Anlaufą ir Franką Lencke. Su Kominternu pagalba abu žudikai per Antverpeno uostą pabėgo į Leningradą, vėliau į Maskvą. Mielke baigė Kominterno mokslus, organizuojamus Tarptautinėje Lenino mokykloje, ir buvo įdarbintas NKVD. 1934–1936 m. dalyvavo Stalino valymuose, pats išvengė represijų ir buvo paaukštintas. 1936–1939 m. triūsė Ispanijos antrosios respublikos politinėje policijoje. Už veiklą APK apdovanotas Raudonosios vėliavos ordinu, „Tėvynės karo“ pirmojo laipsnio ordinu, du kartus – Lenino ordinu. Įtariama, kad APK metu dirbo kaip NKVD

aukščiausių VDR politikų asmeninės bylos, dėl kurių pilkasis VDR kardinolas Mielke sugebėjo savo postą išlaikyti net 39 metus.

Neskoningai įrengtose sovietinei nomenklatūrai būdingose patalpose pristatoma *Stasi* vadovo darbo kasdienybė, biografija, atskleidžiamas šios represinės struktūros elitiškumas, vidinė hierarchija, atsispindinti patalpų išplanavime: pavyzdžiui, skirtingo rango darbuotojams buvo skirtos atskiros parduotuvės ir maitinimosi įstaigos. Žemiausios grandies *Stasi* darbuotojai turėjo tenkintis tipine valgykla, vidutinės – jau turėjo galimybę užsisakyti maistą panašiai kaip kavinėje, o *Stasi* elitas maitinosi restorano tipo patalpose, su baltomis staltiesėmis, krištolu ir visu aptarnaujančiu personalu³⁸. Taip pat žemiausios grandies darbuotojai be leidimo negalėjo patekti ir į Pastatą Nr. 1. Specialiose parduotuvėse net ir žemiausios grandies saugumiečiai galėjo mėgautis deficitinėmis prekėmis, tačiau tai neprilygo elitui skirtam asortimentui, kuris atkeliaudavo iš už tame pačiame mieste esančios „nuo fašistų saugančios“ sienos. Tokius ir daugelį panašių pasakojimų lankytojams, kurių pagrindą sudaro jaunoji vokiečių karta (apie 300 000 žmonių kasmet), pateikia gidai, dirbantys savanoriškais pagrindais ir priklausantys minėtoms organizacijoms.

2010 m. gegužę, teisinantis apverktina pastatų būkle, muziejaus vadovybės buvo paprašyta palikti patalpas,



Ericho Mielke's darbo kabinetas. Iš <http://www.berlin.de/mauer/museen/normannenstrasse/index.en.html>

agentas, konkrečių žinių nėra. Nuo 1945 m. įsikūrė Berlyne. Buvo NKGB generolo Ivano Serovo patikėtinis, kūrė pirmąsias represines struktūras Rytų Vokietijoje (*Kommissariat 5*), persekiojo kitaminčius. 1950–1989 m. *Stasi* vadovas. 1993 m. buvo nuteistas už žmogžudystes, įvykdytas 1931 m. Niekada nekalbėjo apie *Stasi* veiklą ir nekomentavo savo veiksmų. Mirė savo namuose sulaukęs 92 m. Palaidotas nepažymėtame kape Berlyne.

³⁸ Hierarchiniai *Stasi* agentų santykiai yra puikiai rekonstruoti vokiečių filmo *Das Leben der Anderen* (rež. Florian Henckel von Donnersmarck, 2006) scenoje, kai paprastųjų valgykloje pasirodo *Oberstleutnant* Antonas Grubitzas iš Pastato Nr. 1 ir nugirsta politinį anekdotą.

tačiau visuomenininkai, visų pirma paauglystėje Erfurte nuo saugumo nukentėjęs, vėliau VFR išpirktas ir dabar muziejui vadovaujantis Jörgas Drieselmannas, šiam įsakymui nepakluso. Pirma priežastis buvo ta, kad neaiški būsimo renovuoto memorialo koncepcija: ASTAK atstovai neturi noro, kad tai taptų dar vienu šiuolaikiniu „objektyviu“ muziejumi, praradusiu autentiškumą. Jų manymu, pagrindinis interaktyvumas yra galimybė jauniems žmonėms keliauti po muziejų su puikiais istorijų pasakotojais. Antra, ko baiminamasi labiausiai, kad memorialą perdavus valstybės žinion, bus siekiama perrašyti VDR istoriją ir ją pateikti kuo korektiškiau. Kaip 2010 m. leidiniui *Spiegel* teigė



Stasi muziejaus ekspozicijos fragmentas.
Iš <http://www.stasimuseum.de/en/enausstellung.htm>

Drieselmannas, iš principo šis noras po dvidešimties metų perorganizuoti muziejų yra ne tiek techninis (dėl pastatų, jų būklės, administravimo), o tiesiog „yra kova dėl praeities“ interpretacijų ir, šiuo atveju, ASTAK nariai, buvę disidentai ar asmenys, patyrę *Stasi* kalaviją,

³⁹ Wiebke Hollersen, „Fighting over the Past: Former Stasi Headquarters Provide Headache for Berlin“, in: <http://www.spiegel.de/international/germany/fighting-over-the-past-former-stasi-headquarters-provide-headache-for-berlin-a-698267.html>, (2013-10-10).

turi teisę į muziejaus valdymą. Kaip teigė direktorius, kultūros ministerijos siekis yra paversti VDR istoriją pramoga, kaip tai padarė su *Checkpoint Charlie*, VDR kasdienybės muziejumi ir kelionėmis su trabantais, o tokius žmones kaip jis – nukentėjusius nuo režimo – paversti muziejaus eksponatais³⁹. Iki šiol, atrodo, vadovybei pavyko išlaikyti savo pozicijas. Nors ir negaunantys paramos iš valstybės, savanorių pagalba ir lėšomis iš bilietų muziejui pavyksta funkcionuoti.

Čia matome priešingą vaizdą nei Lietuvoje ar kitose VVRE valstybėse, kai komunistinė praeitis ir jos reprezentacija nėra atminties politikos dalis valstybiniu lygmeniu. Nors muziejaus ištakos yra analogiškos Genocido aukų muziejui Vilniuje, tačiau ši komunistinės diktatūros praeitis nebuvo akumuliuota politiniame lygmenyje, o tai lemia muziejaus Berlyne išlikimo klausimą. Kita vertus, matome akivaizdų atminties vietų komercializacijos tendenciją autentiškumo sąskaita⁴⁰, kai svarbią dar aktyviai visuomenės grupei vietą bandoma paversti pramoga.

Paskutinis šio teksto aptariamas muziejus-memorialas – tai „uždrausta *Stasi* teritorija“ Hohenschönhauseno kalėjimas⁴¹. Jeigu aptartas *Stasi* pastatų kompleksas savo uždaru simbolizavo „nebylią jėgą“, tai apie šį kalėjimą apskritai nebuvo galima kalbėti ar jo žinoti.



Hohenschönhauseno kalėjimas. Iš <http://www.warhistoryonline.com/war-articles/spies-are-fascinating-a-photo-tour-through-the-german-stasi-museum.html>

Hohenschönhausen – tai ne vien kalėjimas, tai penkiolikos pastatų kompleksas, kuriame veikė kalėjimas, kalėjimo administracija, Centrinis tardymų departamentas, Sekimo įrangos technologijų biuras, Ginkluotės departamentas, Komunikacijų departamentas, Specia-

⁴⁰ Sharon Macdonald, *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today*, Oxon: Routledge, 2013, p. 109.

⁴¹ Interaktyvus memorialo puslapis: <http://en.stiftung-hsh.de>, (2013-11-25).

liujų konstrukcijų departamentas, Nacių archyvas ir automobilių dirbtuvės. Šis milžiniškas kvartalas ir jį supančios gatvės Rytų Berlyne apskritai nebuvo žymimos žemėlapiuose, o buvo tiesiog iš jų iškirptos⁴².

Kalėjimo istorija paprasta: Berlyną užėmus sovietų okupacinėms pajėgoms, visa buvusi nacių sukurta



Hohenschönhausen kalėjimo kamera. Iš <http://www.warhistoryonline.com/war-articles/spies-are-fascinating-a-photo-tour-through-the-german-stasi-museum.html>

infrastruktūra buvo puikiai panaudota NKVD (vėliau MVD) reikmėms. Visų pirma buvusioje Nacionalsocialistinėje liaudies gerovės organizacijai (*Nationalsozialistische Volkswohlfahrt*, NSV) priklausiusioje milžiniškoje valgykloje 1945–1946 m. buvo įkurtas „Ypatingasis lageris Nr. 3“, kuriame buvo įkalinti „priešiški elementai“: šnipai, ardomąja veikla užsiimančios elementai, nacių partijos nariai, policijos ir slaptųjų tarnybų personalas bei kiti valstybės tarnautojai. Per metus čia buvo įkalinta 4200 žmonių, 1000 iš jų vėliau mirė nuo nepakeliamų sanitarinių sąlygų, o kūnai buvo užkasti netoliese esančiose bombardavimo paliktose tranšėjose. Kiti, kaip buvęs Vokietijos komunistų partijos narys ir Veimaro laikų kino ikona Heinrichas George'as, vėliau buvo išsiųsti į buvusį nacių Sachsenhauseno koncentracijos lagerį, kurį sovietų valdžia panaudojo kaip „Ypatingąjį lagerį Nr. 7“, ir kur daugelis, įskaitant minėtą aktorių, mirė. „Priešiškais elementais“, pasinaudojus kovos su naciais pretekstu, tapo ne tik Trečiojo reicho tarnautojai, tačiau ir buvę režimo priešininkai – socialdemokratų, komunistų ir krikdemų partijų nariai bei Raudonosios armijos karininkai-išvaduotojai, „nutolę nuo partinės linijos kurso“.

1946–1950 m. naujai įkurtame „povandeniniame laive“ (*U-Boat*) – taip buvo pavadintas požeminis kalėjimas buvusio fabriko ir NSV valgyklos rūsyje – kalinimo

sąlygos ir infrastruktūra buvo panaši kaip ir išlikusiuose GAM rūsiuose ar vieninteliame ant uždarymo ribos esančiame⁴³, GULAG'ų istoriją menančiame Rusijos memorialiniame muziejuje „Permė-36“, kuriame buvo kalinami politiniai kaliniai⁴⁴. Žalsvos spalvos sienos, mažos, drėgnos, nuolat perpildytos kameros, karceriai, kelios „ypatingos“ kameros su minkštomis sienomis, tramdomaisiais marškiniais, įvairaus tipo rekonstruotais kalinamųjų valią palaužiančiais įrenginiais ir visur 24 val. per parą degančia blausia kaitrinių lempučių šviesa. „Povandeninis laivas“ veikė iki 1950 m., kai *Stasi* gavo dalinį savarankiškumą nuo sovietinių struktūrų, kuris stiprėjo proporcingai *Stasi* visuotinei veiklai ir preciziškumui kontroliuojant VDR piliečius. Ši data ženklina vien kalėjimo restruktūraciją, kai persikeliant į naują pastatą, apjuosta aukšta betonine siena (identiška Berlyno sienai), spygliuota viela, stebėjimo bokštais ir visur patuliuojančiais vidaus kariuomenės kareiviais su vilkšniais, serginčiais išorinę tvoros dalį nuo galimų pašalinių žvilgnių. Pirmaisiais areštantais tapo VDR santvarakai pasipriešinę 1953 m. birželio 17 d. sukilimo lyderiai ir dalyviai, Jehovos liudytojai ar pavieniai „pavojingi“ asmenys: buvęs VDR užsienio reikalų ministras Georgas Dertingeris, SED Politbiuro narys Paulas Merkeris, komunistas-reformatorius ir *Aufbau* leidyklos vadovas Walteris Janka. Bausmių ir persekiojimų neišvengė ir pabėgę į VFR „komunizmo kritikai“: advokatas Walteris Linse 1952 m. buvo pagrobtas *Stasi* Vakaruose, įkalintas, tardytas ir išsiųstas į Maskvą sušaudyti.

Darbo lagerio kalinių pastatytame naujame 200 kamerų kalėjime sulaikyti asmenys buvo kankinami ir



Specialus konvojavimo autobusiukas „Barkas“. Iš <http://www.warhistoryonline.com/war-articles/spies-are-fascinating-a-photo-tour-through-the-german-stasi-museum.html>

⁴² Peter Erler, Hubertus Knube, *op. cit.*, p. 5, 45–55.

⁴³ Protestą ir peticiją Europoje prieš šio memorialo Permėje uždarymą inicijavo kita SED diktatūros nusikaltimus viešinanti organizacija

Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur Kronenstraße.

⁴⁴ Interaktyvus memorialo puslapis: <http://perm36.ru>, (2013-12-10).

tardomi ištisus mėnesius, net nežinodami, kur esą, kadangi juos vežant į kalėjimą specialus konvojavimo autobusiukas „Barkas“, labiau primenantis maisto išvežimo priemonę, sukdamo ratus po Berlyną kelias valandas, kol atveždavo sulaikytuosius tardymui. Kontaktai su išore ir tarp kalinių buvo draudžiami. Tiesa, sanitarinės sąlygos, erdvės ir infrastruktūra nebepriminė sovietinių celių, tačiau labiau atitiko, kaip pasakė Drieselmannas, vokiečių sofistikuotumą ir preciziškumą, paveldėtą iš nacizmo, nesunkiai pritaikytą komunizme, palaužiant žmonių valią.

XX a. šešto dešimtmečio pradžioje įvyko ir kitų esminių pokyčių, mat VDR įgavo fasadinį savarankiškumą, išgrynino „antifašistinę“ ideologiją su proletarišku visuomenės identitetu, vėliava, himnu, represinėmis struktūromis, atskira, nors ir pavaldžia Maskvai, SED valdančiąja partija. Šiuo atveju regimas užsklęstas ir ambivalentiškas „komunistinės diktatūros“ naratyvas vokiečių kolektyvinėje sąmonėje: jis nesiekia tarptautinio pripažinimo, o apsiriboja pastanga suvokti diktatūrą per santykį su nacistiniu palikimu, sąlyginai priimant tolesnį komunistinį režimą kaip natūralią pasekmę ar net bausmę, be to, orientuojamas ne į išorinį priešą – SSRS, o į priežastis, kodėl nauja diktatūra surado savo adresatą vokiečių visuomenėje ir tesulaukė menko pasipriešinimo. Tad VDR istorijos aiškinimas, lyginant su VVRE valstybėmis, pasižymi itin menku viktimizacijos laipsniu, kuris kartu leidžia racionaliai aiškintis visuotinės kontrolės, paklusnumo ir pasidavimo ideologijai vidines priežastis. Tai, savo ruožtu, sąlygoja, kad vokiečių istorinė mokykla vengia šių režimų *sulyginimo*, o telkiasi ties *sugretinimu*, tačiau neišvengiamai įsiklauso į totalitarizmo paradigmos aidą.

Komunistinės diktatūros laikotarpio archyvai tapo viešai prieinami, ją menantys memorialai tapo valdomi visuomeninių organizacijų ir iniciatyvų, tad vėliau komunistinė praeitis niekada netapo politikos įkaite, o veikiau išlieka kultūros politikos ir konkrečių objektų vadybos ginčų priežastimi. Tad Rytų Berlyne esantys komunizmo ženklai, iš pirmo žvilgsnio, nėra „didžiosios politikos“ interesų lauke, kitaip nei Holokaustas, ir, skirtingai nei VVRE regione, komunizmas. Tačiau būdama tarsi pakibusi demokratiniame diskurse, že-

mesniame socialiniame lygyje komunizmo diktatūros patirtis kelia vertybinius ir moralinius klausimus, atskleidžia įvairias atminties konfigūracijas per santykį su SSRS paliktais APK paminklais ir ženklais.

Hohenschönhausen 1994 m. buvo paskelbtas saugotinu istoriniu objektu ir gauna paramą tiek iš fede-



Hohenschönhauseno komplekso „Rožių kiemas“ (*Rosenhof*).
Iš <http://www.warhistoryonline.com/war-articles/spies-are-fascinating-a-photo-tour-through-the-german-stasi-museum.html>

racinės, tiek iš municipalinės valdžių, kas leidžia išlaikyti nedidelį personalą ir užtikrinti muziejaus ūkinės ir mokslinės veiklos funkcijas. Kasmet muziejų aplanko daugiau nei 340 000 lankytojų. Viena simbolinių datų yra birželio 17 d., minint 1953 m. Berlyno sukilimo metines, kai Hohenschönhauseno komplekso „Rožių kieme“ (*Rosenhof*) padedamos gėlės žuvusiems ar sumintiems bei vėliau tardytiems šiame kalėjime sukilimo dalyviams. „Rožių kiemas“ – tai dar vienas komunistinės diktatūros ir represinio aparato cinizmo pavyzdys: kiemą supantis kalėjimo ir administracinių patalpų pastatas sudaro vidinį kiemą, kurį puošė dideli rožynai. Tačiau tik kalėjimo darbuotojų langai buvo nukreipti į išpuoselėtą kiemą su rožynais, o politinių kalinių kambarių langai žvelgė į spygliuota viela apjuostą betoninę tvorą. ❏

VIENOS KATASTROFOS ISTORIJA

Traukinio avarija Vilniuje 1945 m. sausio 12 d.

Marius Ėmužis

Karui tarp Raudonosios armijos ir Vokietijos pajėgų Lietuvos teritorijoje beveik pasibaigus, 1945 m. sausio 12 d. link Vilniaus geležinkelio stoties artėjo traukinys Nr. 984, važiuojęs maršrutu Ternopolis¹ – Lyda – Šiauliai. Traukinio sąstatą sudarė 47 vagonai, pakrauti sprogstamosios karinės amunicijos: 16 vagonų aviacinių bombų, 21 vagonas šviečiamųjų raketų ir zenitinių sviedinių, likę dešimt vagonų buvo palikti tušti saugumo sumetimais². Karinė amunicija buvo skirta Raudonajai armijai, kovojančiai su vokiečiais Vakarų Lietuvoje ir Latvijoje. 16 val. 35 min. traukinys Vilniaus stotyje rėžėsi į manevruojantį zenitinių pabūklų sąstatą, kilo gaisras ir pradėjo griaudėti galingi sprogimai³.

Nedaug liko žmonių, kurie patys atsimintų šią Vilniaus istorijos dalelę, kuri buvo ilgokai slepiama. Laikas bėga ir viską gramzdina užmarštyje, tad apie sprogimą sklaido įvairi padrika informacija ir nemažai mitų. Antai kad sprogimo bangos būta tokios didelės, jog ji nušlavė visą stoties rajoną ir ištisus miesto kvartalus. Aiškinama, kad būtent dėl sprogimo reikėjo statyti naują stalinistinės architektūros stoties pastatą ir rekonstruoti visą stoties aikštę bei griauti įvairius apgriuvusius statinius mieste.

Pastaraisiais metais pasirodė keletas publicistinių straipsnių, kuriuose pabandyta iširti, kas gi įvyko Vilniuje 1945 m. sausio 12 d.⁴ ir kaip tai atsiliepė miestui. Tiesa, informacija paviršutiniška, nors viename straipsnyje remiamasi keliais archyviniais dokumentais, o kitame – liudytojų atsiminimais ir interviu. Norėdamas pasiaiškinti, kas ir kaip iš tiesų įvyko, ėmiau ieškoti šaltinių, kas netruko peraugti į sistemingą tyri-

mą, kuri vainikavo viešnągę Rusijos Federacijos archyvuose. Šiuo straipsniu ir bandysiu šią istoriją nušviesti plačiau.

REAKCIJA IR TYRIMAS

VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkas Michailas Suslovas buvo visai neseniai atvykęs į Lietuvą ir vargu ar tikėjosi užfrontės miestu tapusiame Vilniuje tokio nemažų aukų pareikalausiančio įvykio. Sausio 12 d. vakare, po poros valandų nuo avarijos, jis sukviėtė skubų ir neplanuotą pasitarimą⁵. Jame dalyvavo svarbiausi sovietų Lietuvos pareigūnai: Antanas Sniečkus, Justas Paleckis, Aleksandras Guzevičius, Juozas Bartašiūnas. Dėl neaiškių priežasčių trūko LSSR Liaudies komisarų tarybos (LKT) pirmininko Mečislavo Gedvilo bei kelių kitų partinių funkcionierių. Į posėdį buvo pakviesti ir geležinkelių transporto viršininkai bei kariškiai⁶.



Vilniaus geležinkelio stoties pastatas. Atvirukas. XX a. pradžia

¹ Ternopolis kaip išvykimo vieta nurodyta tik viename dokumente – avarijos tyrimo išvadose. Kitur klaidingai nurodoma, kad traukinys atvyko iš Lydos. Ukrainos miestą Ternopilį kaip pirminį tašką nurodo ir fotomenininkas Stasys Žvirgždas, tačiau sumaišo miesto pavadinimą su Moldavijos miestu Tiraspoliu (Andrejus Žukovskis, „Stoties istoriją gaubia paslaptingas sprogimas“, in: www.diena.lt/naujienos/miesto-pulsas/stoties-istorija-gaubia-paslaptingas-sprogimas-200902#.Uuld5vv8K1s, (2014-01-24)).

² Juozo Bartašiūno, Aleksandro Guzevičiaus pranešimas Lavrentijui Berijai ir Vsevolodui Merkulovui, 1945-01-13, in: Rusijos Federacijos valstybinis archyvas, (toliau – GARF), f. 9401, ap. 2, b. 92, l. 115; mikrofilmas: LVA, f. K-8, ap. 1, Nr. 1.

³ *Ibid.*, l. 115.

⁴ Nikolaj Žukov, „Крушение поезда № 984“, in: <http://old.kurier.lt/?r=16&a=591>, (2014-01-24); Andrejus Žukovskis, *op. cit.*

⁵ Posėdis nebuvo protokoluojuamas. Išlikusi informacija buvo surašyta vėliau ir prijungta prie sausio 24 d. posėdžio protokolo su pastaba, kad apie katastrofą Vilniaus geležinkelio stotyje buvo diskutuota sausio 12 d. (VKP(b) CK biuro posėdžio protokolas Nr. 3 apie geležinkelio avariją Vilniaus stotyje, in: Rusijos Federacijos valstybinis socialinės politinės istorijos archyvas, (toliau – RGASPI), f. 597, ap. 1, b. 1, l. 30; mikrofilmas: LVA, f. K-8, ap. 3, Nr. 2).

⁶ *Ibid.*

Susirinkusieji nutarė, kad turi būti kuo greičiau atkurtas eismas dviem pagrindiniais keliais ir normalizuotas stoties darbas, taip pat išminuoti likusieji sprogmenys. Miesto valdžiai buvo pavesta pasirūpinti sužeistaisiais ir nukentėjusiais materialiai bei suskaičiuoti visus nuostolius, taip pat pateikti pasiūlymus, kaip greičiau „atkurti miesto turtą“⁷.

Deklaruota, kad reikia užtikrinti aplaidumo geležinkeliečių darbe prevenciją bei sustiprinti geležinkelių ir svarbiausių miesto objektų apsaugą. Toks deklaravimas reiškia, kad tuo metu gvildintos dvi galimos šio įvykio priežastys: avarija dėl aplaidumo darbe arba diversija, dėl ko reiktų sustiprinti apsaugą, jeigu atakos pasikartotų. Tačiau prieš darant išvadas turėjo būti atliktas tyrimas, kurį vykdyti pavesta LSSR NKVD liaudies komisarui Bartašiūnui, LSSR NKGB liaudies komisarui Guzevičiui bei NKGB Transporto skyriaus viršininkui Pavelui Salminui⁸.

Apie avariją reikėjo informuoti Maskvą, tad Suslovas 1 val. nakties aukštų dažnių vyriausybinio ryšiu (VČ) informavo Staliną. Tiesa, informacija gerokai skyrėsi nuo pateiktosios vėliau (cituota pirmoje šio rašinio pastraipoje), visų pirma dar nebuvo spėta nuodugnai apžiūrėti įvykio vietas, nebuvo nustatyti visi žuvusieji, net neturėta tikslios informacijos apie vagonų skaičių. Stalinas buvo informuotas tik apie tai, kad suardytas susisiekimas iš Lydos ir Dvinsko stočių link Kauno ir Šiaulių, taip pat, kad yra daug aukų bei materialinių nuostolių: beveik sunaikintas vagonų depas, nukentėjo stoties ir šalia jos esantys pastatai, mieste išdaužta nemažai pastatų stiklų. Prasidėjo gaisrai, kuriuos stengiamasi suvaldyti. Taip pat nurodyta, kad jau yra sulaukyti 33 asmenys, o stoties teritorija buvo apsupta ir vykdomi remonto ir transporto atkūrimo darbai, kuriems pasitelkta net 500 žmonių. Normalų traukinių judėjimą pažadėta atkurti iki 10 valandos ryto⁹.

Pažado įvykdyti nepavyko. Po 20 valandų nuo avarijos (apie 13 val. dienos) eismas dar nebuvo atkurtas, nebuvo ir jokio pasekmių likvidacijos plano – darbai virė neorganizuotai: geležinkelio mazgas buvo užtvirtas ir stėjo traukinių eismas. Lietuvos geležinkelių viršininkui buvo liepta iki 16 val. parengti pasekmių likvidacijos ir traukinių judėjimo atkūrimo planus¹⁰.

Vis dėlto avarijos vietos tvarkymo darbai gerokai užtruko. Lietuvos ypatingajame archyve saugomoje iš Rusijos archyvų pargabentų mikrofilmų kolekcijoje rastas

dokumentas, kurį sausio 13 d. Bartašiūnas ir Guzevičius nusiuntė NKVD ir NKGB viršininkams Lavrentijui Berijai bei Vsevolodui Merkulovui. Jame surašyti patikslinti žuvusiųjų skaičiai: iki vidurnakčio buvo žuvę 86 ir sužeista 311 žmonių, taip pat patikslinta, kad sąstatą sudarė ne 41, o 47 vagonai. Atsižvelgiant į šio pranešimo adresatus, čia daugiau kalbėta apie patį įvykį ir jo priežastis bei tyrimo eigą, taip pat bandyta įvardyti kaltuosius.

Tolesnis įvykio tyrimas iš Bartašiūno bei Guzevičiaus rankų buvo perduotas minėtajam Salminui, kuriam



Vilniaus geležinkelio stotis. Atvirukas. XX a. pradžia

talkino SSRS NKGB 3 valdybos Tardymo skyriaus viršininko pavaduotojas plk. Andrejus Bojarskis bei iš Minsko atsiųstas SSRS NKGB 3 valdybos viršininko pavaduotojas vyr. mjr. Sergejus Klepovas¹¹. Nežinia, ar nepasitikėjimas vietos komunistais lietuviais, ar jų partitines stoka vertė centrinės žinybas įvykio tyrimą perduoti į atvykėlių čekistų rankas.

ĮVYKIO VERSIJOS IR TYRIMO IŠVADOS

Praėjus lygiai mėnesiui po avarijos 1945 m. vasario 12 d. tyrimas buvo baigtas, ir Salminas parašė pranešimą Sniečkui. Jis rėmėsi Klepovo iškart po avarijos atliktu tyrimu, kurio dvi ataskaitos jau sausio 14 ir 16 d. gulėjo ant Suslovo stalo¹².

Iš karto po įvykio buvo gana rimtai svarstomas diversijos faktas, tai atsispindi ir minėtame Bartašiūno ir Guzevičiaus pranešime. Vienintelis veikėjas dokumente – Vilniaus stoties budintysis Vaclovas Šidlauskas¹³ (įvardytas kaip Šidlovskis, bet vėliau paaiškėjo,

⁷ Tokios pareigos įvardytos dokumente, tačiau tikslios pareigos – SSRS NKGB Lietuvos geležinkelių transporto skyriaus viršininkas, tai yra centrinis Lietuvos geležinkelių prižiūrėtojas ir kontrolierius, panašiai kaip Suslovas, kuris kontroliavo vietinius komunistus (*Ibid*).

⁸ *Ibid*.

⁹ Michailo Suslovo pranešimas Josifui Stalinui, 1945-01-13, in: *RGASPI*, f. 597, ap. 1, b. 8, l. 36.

¹⁰ Geležinkelių avarijos pasekmių likvidavimui, [be parašo], in:

RGASPI, f. 597, ap. 1, b. 8, l. 38.

¹¹ Juozo Bartašiūno, Aleksandro Guzevičiaus pranešimas Lavrentijui Berijai ir Vsevolodui Merkulovui, 1945-01-13, l. 116.

¹² Specpranešimas „Apie karinio transporto avariją Vilniaus stotyje“, 1945-01-14, in: *RGASPI*, f. 597, ap. 1, b. 8, l. 39.

¹³ Šidlauskas Vaclovas, s. Veronikos, gim. 1914 m., lietuvis, išsilavinimas: vidurinis, nepartinis. Visa biografinė informacija iš: *RGASPI*, f. 597, ap. 1, b. 8, l. 47.

kad tai lietuvis Šidlauskas). Jis po avarijos paliko savo postą ir pranešimo rašymo metu dar nebuvo surastas. Šidlauskas dirbo stotyje dar iki Lietuvą okupuojant vokiečiams bei okupacijos metu, tad buvo gana patyręs darbuotojas, matyt, dokumente norėta pasakyti, kad, būdamas patyręs, negalėjo padaryti klaidos. Diversija



Generolo Ivano Černiachovskio palaikų sutikimas Vilniaus geležinkelio stoties perone. 1945. Nuotrauka iš lietuviškų naujienų rusų kalba portalo *Obzor.lt* (<http://www.obzor.lt/news/n7714.html>)

įtarę čekistai savo viršininkams Maskvoje pranešė, kad sulaikyti 38 geležinkelio darbuotojai, o 8700 geležinkelioje dirbančių lenkų planuojama pakeisti geležinkelių pajėgų kariais¹⁴.

Avarijos tyrimas parodė, kad sąstatas su tokiu pavojingu kroviniu nebuvo ir tinkamai apsaugotas. Šiam ešelonui kovojančios RA vadovybė suteikė paprasto operatyvinio ešelonu, o ne karinio transporto statusą, tad

apsauga ir dėmesys nebuvo sustiprintas. Lietuvos geležinkelių Karių pervežimo tarnybos viršininkas Možajevs net nežinojo, kas konkrečiai traukinyje gabinama. Apsaugos trūkumas sąlygojo ir tai, kad, traukiniui išvažiuojant iš Ternopilio stoties, į neuždarytą vagoną sugebėjo išokti du lenkai, kurie, aiškiai nežinodami, kas gabinama vagonė, susikūrė laužą, kad sušiltų. Atsitiktinai juos pamatęs geležinkelietis pranešė traukinio įgulai, kuriai pavyko neprašytus išbrovėlius išvaryti¹⁵.

Tačiau saugotis reikėjo ne tik ieškančių pakeleivingo transporto. 1945 m. karas dar vyko. Nors frontas buvo jau gana toli nuo traukinio maršruto, bet užnugaryje, provincijos miestuose ir miesteliuose toli gražu nebuvo ramu – 1945 m. tai masiškiausias Lietuvos partizanų karo laikotarpis, mažą to, Lietuvos teritorijoje vis dar veikė ginkluoti *Armia krajowa* daliniai, o Ukrainoje ir dalyje Baltarusijos taip pat veikė partizanai. Tokia me fone diversija galėjo būti daugiau nei tikėtina. Kita vertus, atsižvelgus į tai, kad nuo 1944 m. rugsėjo iki 1944 m. gruodžio Lietuvos geležinkeliuose įvyko 13, o per 1945 m. sausį – dar 4 didesnės ar mažesnės avarijos¹⁶, galima kelti ir kitas prielaidas. Po avarijos LKP CK Transporto skyrius atliko analizę ir nustatė, kad dauguma avarijų ir darbo broko atvejų įvyksta dėl taisyklių ir reikalavimų nesilaikymo, nes darbuotojai yra labai prastai disciplinuoti¹⁷. Nustatyta, kad geležinkelio darbuotojų darbo broko atvejai (nuo 1944 m. rugsėjo – 276) bei traukinių priėmimas užimtuose kelio ruožuose (nuo 1944 m. rugsėjo – 24), sukeltantys avarines situacijas, buvo gana dažni reiškiniai¹⁸.

Atliktas tyrimas išties patvirtino faktą, kad avarija įvyko ne dėl diversijos. Tyrimo metu buvo nustatyta ir gana detali įvykių eiga. Iš Lydos į prie Vilniaus esančią Kirtimų stotį sąstatas atvyko 1945 m. sausio 12 d. 15 val. 30 min. (kitur 13 val. 30 min.¹⁹). Tarp tuo metu šiame geležinkelio ruože dirbusių žmonių viršiausiu buvo Manevrų tarnybos Vilniaus poskyrio budintysis Vasilijus Gruninas²⁰, geležinkelio ruožo karinio komendanto pavaduotojas mjr. Vasilcovas ir karo dispečeris vyr. ltn. Ivlevas²¹. Šie pasitarę tarp savęs sutarė, kad Kirtimų stotyje reikia performuoti sąstata, kad to nereiktų daryti Vilniaus stoties mazge, nepaisant to, kad toks perstatymas pažeidžia techninio eksploatavimo taisykles²².

Apie sprendimą performuoti sąstata buvo pranešta Manevrų tarnybos Vilniaus poskyrio budinčiajam dis-

¹⁴ Juozo Bartašiūno, Aleksandro Guzevičiaus pranešimas Lavrentijui Berijai ir Vsevolodui Merkulovui, 1945-01-13, l. 116.

¹⁵ Informacija „Apie karinio transporto Nr. 23782 avarijos 1945 m. sausio 12 d. Vilniaus sr. tyrimo rezultatus“, in: *RGASPI*, f. 597, ap. 1, b. 8, l. 44.

¹⁶ Lietuvos geležinkelių darbo broko ir avarijų dinamika, in: *LYA*, f. 1771, ap. 8, b. 37, l. 37.

¹⁷ LKP CK transporto skyriaus vedėjo pavaduotojo Kazenovo ataskaita apie situaciją dėl avarijų Lietuvos geležinkeliuose ir pasitaikančius

darbo brokus, in: *RGASPI*, f. 597, ap. 1, b. 8, l. 50.

¹⁸ Lietuvos geležinkelių darbo broko ir avarijų dinamika, l. 37.

¹⁹ Specpranešimas „Apie karinio transporto avariją Vilniaus stotyje“, l. 39.

²⁰ Grunin Vasilij Aleksejevič, g. 1918 m. Penzoje, rusas, nepartinis.

²¹ Ivlev Mitrofan Michailovič, g. 1910 m. Voronežo sr., rusas, vidurinio-techninis išsilavinimas, VKP(b) narys.

²² Specpranešimas „Apie traukinio Nr. 984 avarijos bylos tyrimo rezultatus“, 1945-02-12, in: *LYA*, f. 1771, ap. 8, b. 37, l. 45–46.

pečeriui Adolfui Sadovskiui²³, kuris neprieštaraudamas perdavė įsakymą vykdyti tuomet dirbusiam Kirtimų stoties viršininkui Genrikui Šeršinskiui²⁴. Šis kartu su sąstato komanda įvykdė įsakymą: priekinę traukinio dalį perstatė į galą, o galinę dalį – perkėlė į priekį. Čia buvo perkelti ir du vagonai su zenitinais pabūklais, kurie prieš tai buvo prikabinti pačiame gale. Pranešime tvirtinama, kad tai yra nusikalstama traukinių judėjimo taisyklių pažeidimo praktika, nes taip buvo pažeista sąstato stabdymo sistema²⁵.

Vėliau Sadovskis sakė: „Man poskyrio budintysis Gruninas įsakė šį traukinį perstatyti Kirtimų stotyje, kad jo nereiktų perstatyti Vilniaus stotyje. [...] Reikia pasakyti, kad mūsų poskyryje tarp visų dispečerių buvo įsivyravusi praktika paleisti traukinius pažeidžiant taisykles“²⁶.

Perstatęs sąstatą, stoties viršininkas Šeršinskis paprašė Vilniaus stoties budinčiojo Šidlausko leidimo traukiniui vykti į Vilniaus stotį. 16 val. 5 min. leidimas buvo gautas, tačiau pats Šidlauskas nepasirūpino paruošti laisvą kelią traukinio priėmimui Vilniuje, pamanęs, kad pavyks traukinį užlaikyti prie semaforo įvažiuojant į stotį. Tyrimo metu nustatyta, kad tokia „darbų palengvinimo“ praktika, kai traukiniai būdavo užlaikomi ties uždarytu ir tolesnį eismą draudžiančiu semaforu, buvo naudojama ne pirmą kartą.

Gavę leidimą iš Vilniaus, Kirtimų stoties viršininkas Šeršinskis traukiniui leido išvykti jo neapžiūrėjęs ir neįspėjęs mašinisto, kad laikytųsi saugaus greičio, be to, niekas mašinisto iki Vilniaus stoties nelydėjo. 16 val. 20 min. traukinys pajudėjo. Nepaisydamas nuolydžio ir kitų aplinkybių, mašinistas leido sąstatui pasiekti greitį daugiau nei 60 km per valandą. Mašinistas nepamatė įspėjančiojo disko bei uždaryto semaforo ir pradėjo stabdyti tik sąstatui įlėkus į stotį, kai jam pradėjo signalizuoti čia dirbę geležinkeliniai²⁷.

Vėliau liudytojas, traukinyje buvęs ir išgyvenęs zenitinio pabūklo būrio vadas Timonovskis sakė: „Kirtimų stotyje po mūsų traukinio performavimo pastebėjau, kad mašinistas neišbandė stabdžių. Važiuojant norėjau įsitikinti, kad stabdžiai veikia ir kaip papras-

tai patraukiau už nuleidimo vamzdžio, bet būdingo oro šnypštimo neišgirdau. Tada supratau, kad stabdžiai nepajungti“²⁸.

KALTININKAI

Tyrimo metu buvo nustatyti 8 kaltininkai. Sausio 14 d. buvo suimti Gruninas, Šidlauskas, Sadovskis ir Šeršinskis. Po kelių dienų buvo suimti traukinio vyresnysis konduktorius Michailas Deviatinas²⁹, manevrų tarnybos Vilniaus poskyrio viršininkas Vasilijus Zamiatinas³⁰, o sausio 24 d. – ir ruožo saugumo inspektorius Aleksandras Chriščianovičius. Sausio 30 d. suimtas traukinio meistras Konstantinas Pelesa³¹. Visų laukė gana ilgas tardymas ir teismas³².

Suimtųjų baudžiamųjų bylų Lietuvos archyvuose nėra, tad turimi duomenys lakoniški, iki galo nėra aiškūs kai kurie nuosprendžiai. Pavyzdžiui, Grunino byla baigta tirti 1945 m. balandžio 5 d., tačiau nuosprendis nėra aiškus. Tas pats neaiškus galioja ir Šeršinskio atveju, o Sadovskio, Zamiatino ir Chriščianovičiaus³³



Vilniaus geležinkelio stoties aikštė. Atvirukas. XX a. pradžia

bylos buvo nutrauktos, suprask, jų kaltė neįrodyta. Realios laisvės atėmimo bausmės susilaukė Deviatinas – aštuonerius metus lagerio. Šidlauskas ir Pelesa gavo aukščiausią bausmę – sušaudymą³⁴. Įdomu tai,

²³ Sadovskis Adolfas Adolfovič, gim. 1923 m. Kaune, lietuvis, nepartinis, transporto sistemoje dirbo nuo 1941 m., dispečeriu dirbo nuo 1942 m.

²⁴ Šeršinskij Genrich Stefanovič, gim. 1886 m. Radome, lenkas, vidurinis išsilavinimas, pareigose dirbo nuo 1942 m.

²⁵ Specpranešimas „Apie traukinio Nr. 984 avarijos bylos tyrimo rezultatus“, l. 45–46.

²⁶ Specpranešimas „Apie karinio transporto avariją Vilniaus stotyje“, l. 40.

²⁷ *Ibid.*, l. 41.

²⁸ *Ibid.*, l. 40.

²⁹ Deviatin Michail Antonovič, gim. 1902 m., Lydos raj., baltarusis, pareigose dirbo nuo 1942 m.

³⁰ Zamiatin Vasilij Ivanovič, gim. 1898 m., Leningrado sr., Čudovo km., rusas, VKP(b) narys nuo 1937 m.

³¹ Pelesa Konstantin Ivanovič, gim. 1920 m., Lydos raj., lenkas. Dirbo nuo 1944 m.

³² Specpranešimas „Apie traukinio Nr. 984 avarijos bylos tyrimo rezultatus“, l. 45–46; LSSR NKGB geležinkelių skyriaus – SSRS MGB Lietuvos geležinkelių apsaugos valdybos baudžiamųjų bylų registracijos žurnalas, in: *LYA*, f. K-26, ap. 1, b. 1, l. 45ap–48.

³³ Chruščianovičius ir Zamiatinas buvo kompartijos nariai, tad juos svarstė ir partiniai komitetai. Nėra aišku, kas svarstė Chruščianovičiaus klausimą, o manevrų tarnybos Vilniaus poskyrio viršininkas Zamiatinas buvo apsvarstytas 1945 m. vasario 8 d. LKP(b) CK biuro posėdyje. Jam buvo paskirtas griežtas papeikimas, jis taip pat buvo atleistas iš darbo. Klausimas dėl Zamiatino likimo partijoje buvo atidėtas iki teismo sprendimo (Apie sausio 12 d. avariją Lietuvos geležinkelyje, in: *LYA*, f. 1771, ap. 8, b. 36, l. 15).

³⁴ LSSR NKGB geležinkelių skyriaus – SSRS MGB Lietuvos geležin-

kad visi buvo teisti pagal Rusijos (RSFSR) Baudžiamojo kodekso 59-3 straipsnį, kuris numatė atsakomybę už *banditizmą*, gaujų organizavimą bei jų vykdomus išpuolius, tarp jų ir naikinant geležinkelį³⁵.

NUOSTOLIAI

Pirminėje informacijoje Stalinui Suslovas rašė, kad žuvo 53 žmonės. Jau kitą dieną patikslinta, kad žuvo 86 žmonės, o avarijos vietos tvarkymo ir tyrimo metu žuvusiųjų skaičius išaugo iki 94, be to, buvo 311 sužeistųjų. Dauguma kūnų po sprogimo buvo neatpažįstami dėl stiprių apdegimų. Tai galutiniai skaičiai pateikti Sniečkui atlikus tyrimą. Tačiau fotomenininkas Stanislovas Žvirgždas, kuris domėjosi šia avarija, teigė, kad žuvusiųjų būta daug daugiau³⁶.

Materialiniai nuostoliai taip pat buvo milžiniški – nuostolių suvestinėje, kuri išlikusi Lietuvos centriname valstybės archyve, nurodyta 5 691 646 rublių suma³⁷. Tiesa, vasario 12 d. pranešime Sniečkui avarijos nuostoliai jau padidėjo iki 6 805 336 rublių³⁸. Kodėl neatitinka skaičiai, nėra aišku, tačiau pirmasis šaltinis kiek išsamesnis, nes išlikę atskirų geležinkelio žinybų sudarytos nuostolių ataskaitos. Pavyzdžiui, Lietuvos geležinkelių valdybos pastato apgadınimas buvo įvertintas 33 288 rublių: buvo išdaužta 90% stiklų bei nubyrėjo apie 200 m² tinko³⁹. Pagrindinio sandėlio nuostoliai siekė 202 196 rublius⁴⁰. Didžiausi nuostoliai, padaryti signalizavimo ir ryšių tarnybai, siekė 557 268 rublius⁴¹.

Remiantis oficialia Rusijos banko interneto svetaine, kur pateikiamas rublio ir kitų valiutų kursų archyvas, 1945 m. sausio 1 d. vienas JAV doleris buvo vertinamas 5,3 sovietinio rublio, tad nuostolis doleriais būtų apie 1 284 02542. Nederėtų pamiršti, kad ir tuometinis rublis buvo kiek vertingesnis, nei po 1961 m. įvykdytos rublio reformos, kai senieji rubliai į naujuosius buvo keičiami santykiu 1:10, be to, ir anuometinis dolerio kursas, palyginti su dabartiniu, ženkliai skyrėsi, tad suma tik iš pažiūros atrodo nedidelė.

Tyrimą atlikęs Klepovas Suslovui rašė, kad sprogi-mas sunaikino apie 100 krovinių vagonų, 2 garvežius, garvežių depą, remonto dirbtuves, elektros pastotę, gyvenamuosius namus ir keletą kitų pastatų stotyje.

kelių apsaugos valdybos baudžiamųjų bylų registracijos žurnalas, l. 45ap–48.

³⁵ Уголовный кодекс РСФСР, Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1950, p. 45. Nors cituojama iš 1950 m. išleisto Baudžiamojo kodekso, minimas straipsnis išliko nepakitęs nuo 1927 m. Pats RSFSR BK galiojo nuo 1926 iki 1960 m. Atskiras Lietuvos BK pasirodė tik 1961 m.

³⁶ Andrejus Žukovskis, *op. cit.*

³⁷ 1945 m. sausio 12 d. avarijos Vilniaus stotyje nuostolių suvestinė, in: LCVA, f. R-305, ap. 1, b. 232, l. 14.

³⁸ Specpranešimas „Apie traukinio Nr. 984 avarijos bylos tyrimo rezultatus“, l. 45.

Sprogimo banga 3–4 km spinduliu išdaužė pastatų langus ir sulaužė langų rėmus⁴³.

Stoties pastatas nukentėjo stipriai, tačiau nebuvo sugriautas. Keleivių vežimo ūkio nuostoliai (pastatas su jo infrastruktūra bei keleiviniai vagonai) įvertinti tik 11 805 rubliais. Žvirgždas yra įsitikinęs, kad stoties pastatas buvęs nušluotas nuo žemės paviršiaus, tačiau archyviniai šaltiniai tokios nuomonės patvirtinti negali. Išlikusioje stoties pastato nuostolių sąmatoje yra surašyti atskirų salių, kambarių ir patalpų detalūs nuostoliai, kurių aprašymas esant visiškam sugriovimui būtų ne tik betikslis, bet ir kone neįmanomas – kokius gi pavienius nuostolius aprašysi metalo ir betono krūva virtusiam pastate.

Nuostoliai buvo nemaži, bet ne totaliniai. Pavyzdžiui, civilių keleivių salėje buvo išlaužtos dvejios durys, sulaužyti devynių langų rėmai, išdužo jų stiklai (iš viso 333 rb.), karinėje salėje – išlaužtos trejos durys, 24 langų rėmai, išmušti stiklai ir sulaužytos medinės sienų pertvaros (apie 1000 rb.). Iš viso stoties pastate ir dirbtuvėse bei kontoroje išdužo 91 m² stiklo ir buvo sulaužyti 76 langų rėmai⁴⁴. Baldai ir sienų apdailų nuostoliai nė



Vilniaus geležinkelio stoties peronas. Atvirukas. XX a. pradžia

neaptarti, tikėtina, kad po karo inventorizacija nebuvo atlikta ir nežinota, koks turtas buvo viduje, tad ir aprašyti nuostolius buvo neįmanoma.

Nėra detalizuoti ir stoties pastato išorės nuostoliai, tinko nubyrėjimas, pastato konstrukcijų pažeidimai ir

³⁹ Apie Lietuvos geležinkelių valdybos pastato apgadınimą per 1945 m. sausio 12-osios incidentą, in: LVA, f. R-305, ap. 1, b. 232, l. 39.

⁴⁰ Materialinio-techninio aprūpinimo skyriaus viršininko raštas Lietuvos geležinkelių viršininkui, in: LCVA, f. R-305, ap. 1, b. 232, l. 27.

⁴¹ 1945 m. sausio 12 d. avarijos Vilniaus stotyje nuostolių suvestinė, l. 9.

⁴² Rusijos banko archyvas, rublio ir kitų valiutų kursai iki 1992 m.: http://cbr.ru/currency_base/OldVal.aspx, (2014-02-20).

⁴³ Informacija „Apie karinio transporto Nr. 23782 avarijos 1945 m. sausio 12 d. Vilniaus sr. tyrimo rezultatus“, l. 46.

⁴⁴ Keleivinio ūkio nuostolių, patirtų dėl 1945 m. sausio 12 d. avarijos Vilniaus stotyje, sąmata, in: LCVA, f. R-305, ap. 1, b. 232, l. 56–57.

panašūs dalykai, tačiau pažeidimai neturėjo būti tokie, kad senąją stoties pastatą būtų tekę nugriauti. Juk ir naujas pastatas buvo pastatytas tik praėjus penkeriems metams po avarijos, tad tuos penkerius metus sėkmingai savo funkciją atliko senasis. Iš kelių po 1945 m. išlikusių stoties pastato nuotraukų į mus žvelgia stovintys senieji stoties rūmai, ir nežinodamas nė nepasakytum, kad čia buvo įvykusi kažki kokia katastrofa. Tiesa, nuotraukoje, darytoje praėjus kiek daugiau nei mėnesiui po avarijos, kai į Vilnių buvo atgabenti žuvusio generolo Černiachovskio palaikai (vasario 20 d.), matyti kažkoks statinys be stogo. Nuotraukoje matoma ir stoginė, dengianti peroną, tačiau ji, matyt, buvo atstatyta po avarijos.

Stoties apylinkės nukentėjo stipriai, tačiau išsiaiškinti tikslūs nuostolius kone neįmanoma. Iš prieškarinių nuotraukų matoma kiek kitokia stoties aikštė. Čia, kaip ir dabar, buvo skveras, tačiau mažesnis, abiejuose šio skvero kampuose, priešais stoties pastatą, buvo pastatai. Tai gerai matyti iš XX a. pradžios atviruko, kuriame vaizduojama prieš stotį buvusi Stoties gatvė (ul. Wokzalna).

Po avarijos kilusių sprogimų metu šie pastatai, būvę arčiausiai stoties, turėjo nukentėti. Tačiau sugriovimus datuoti problemiška. Pavyzdžiui, 1944 m. Jano Bulhako rengtoje Vilniaus sugriovimų dokumentacijoje yra nuotraukų iš Geležinkelio gatvės, kuriose užfiksuoti stipriai apgriuvę pastatai, nukentėję karo veiksmų metu⁴⁵. Tad tikėtina, kad stoties rajone buvo ir daugiau tokių apgriautų pastatų, kurių likučius galėjo „pribaigti“ sprogimas stotyje.

Geležinkelio statybų-atstatymo darbų valdybos suvestinėje nurodoma keletas objektų mieste, kuriuos dėl avarijos pasekmių reikėjo remontuoti. Jie vienas nuo kito nutolę nemažu atstumu, o nuo stoties – apie kilometro spinduliu. Deja, nėra aišku, kodėl surašyti būtent šie pastatai, nes manytina nuostolių buvus daugiau. Naivu tikėtis, kad, pavyzdžiui, vienoje gatvėje vienas namas nukentėjo, o kitas ne, juolab kad kituose šaltiniuose galima rasti duomenų, jog nukentėjo net

Vilniaus Rotušės pastatas⁴⁶, nutolęs taip pat maždaug kilometrą nuo stoties, – šioje suvestinėje neminimas. Matyt, dokumento sudarytojas čia surašė tik tam tikrus geležinkelių tarnybai aktualius objektus, tarp kurių paminėti ne tik gyvenamieji namai, bet ir valgykla, parduotuvė, sandėlis⁴⁷.

Pavyzdžiui, buvo stipriai apgriautas gyvenamasis namas V. Šopeno g. 4⁴⁸ (nuostoliai 20 000 rb.), tos pačios gatvės antru numeriu pažymėtas namas nukentėjo dar stipriau (70 000 rb.), šalia buvusio bendrabučio (Nr. 1/15) nuostoliai įvertinti 12 000 rublių. Nukentėjo ir kiek toliau nuo stoties buvę pastatai. Dokumente įvardyto Anglių g. (dab. Šaltinių g.) namo Nr. 1/15 nuostoliai sudarė 5000 rublių, toje pat gatvėje esančio namo Nr. 12/15 butų (Nr. 15 ir 16) – 7000 rublių, Mindaugo g. 5 nukentėjo namas (20 000 rublių), Vingrių g. 25 – taip pat visas pastatas (10 000 rublių)⁴⁹.

Apylinkėse buvusiems mediniams pastatams ir jų savininkams nepasisėkė labiausiai. Vos per šimtą metrų nuo stoties tuometinėje Tekintojų gatvėje⁵⁰ stovėję mediniai namai buvo tiesiog nušluoti sprogimo bangos. Tekintojų g. 5 tuomet gyveno Bronislovas Nogatas, dirbęs Vilniaus stotyje. Kadangi jo namas buvo apdraustas, 1958 m. jis kreipėsi į Lietuvos geležinkelių vadovybę, prašydamas išduoti pažymą, kad 1945 m. sausį Vilniaus stotyje tikrai įvyko avarija, nes sunku buvo gauti draudimo išmoką⁵¹. Šalia minimo namo, Tekintojų gatvėje, buvo ir viadukas per geležinkelį (vadinamas Rodunios viaduku), kuris sprogimo metu nukentėjo. Dabar šioje vietoje yra S. Dariaus ir S. Girėno gatvė ir transporto viadukas per geležinkelį.

Karo ir pokario metais Vilnius keitėsi neatpažįstamai, tačiau ar tie pokyčiai susiję su 1945 m. sausio 12 d. sprogimu, nėra aišku. Tai klausimas ateities tyrimui. Galima tik konstatuoti, kad sprogimas tą žiemos popietę Vilniuje buvo katastrofiškas, nusinešęs daug gyvybių ir sukėlęs didžiulius materialinius nuostolius. Vis dėlto, nors Vilniaus veidas tuomet buvo sužeistas, gilesnius randus jame paliko ne ši avarija, o sovietų urbanistų užmačios. ❧

⁴⁵ Šie pastatai stovėjo toje vietoje, kur šiandien yra restoranas „McDonald’s“ ir šalia jo esantis skveras (Jan Bulhak, *Vilnius 1944: Jano ir Janušo Bulhakų fotografijų archyvas*, sudarytoja Margarita Matulytė, tekstų autorės Margarita Matulytė, Marija Drėmaitė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009, p. 276–277).

⁴⁶ Tuo metu Rotušėje buvo Vilniaus valstybinio dailės muziejaus centrinis pastatas, tiesa, dar nespėtas atidaryti. Dėl sprogimo padarytos žalos, atidarymą teko atidėti ir 1945 m. birželio 8 d., kai L. Karsavinas rašė raštą Meno reikalų valdybai, muziejus dar nebuvo atidarytas. Tai galėtų reikšti pastato apgadinimo mastą, taip pat eksponatų apgadinimą (pavyzdžiui, nuo sprogimo nukritę paveikslai), arba muziejaus atidaryti nespėta dėl kitų priežasčių, o sprogimu bandoma pasiteisinti. Duomenys pagal istorikės Vitalijos Stravinskienės cituotą dokumentą

(Vitalija Stravinskienė, „Lenkų išvykimas iš Vilniaus 1944–1947 m.: Kultūrinių vertybių klausimas“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2006, Nr. 2, p. 141).

⁴⁷ 1945 m. sausio 12 d. avarijos sugriovimų registras iš Statybų-atstatymo darbų valdybos, in: LCVA, f. R-305, ap. 1, b. 232, l. 45.

⁴⁸ Pateikiama tokia numeracija, kokia nurodyta dokumente. Nėra aišku, ar numeracija sutampa su dabartine.

⁴⁹ 1945 m. sausio 12 d. avarijos sugriovimų registras iš Statybų-atstatymo darbų valdybos, l. 45.

⁵⁰ Dabar tokios gatvės nėra. Minima vieta yra šalia dabartinės S. Dariaus ir S. Girėno gatvės.

⁵¹ Bronislovo Nagato prašymas Lietuvos geležinkelių vadovybei, 1958-07-24, in: LCVA, f. R-305, ap. 1, b. 232, nenumuotas lapas.

Gerovės totalitarizmas

TOMAS DAUGIRDAS

Nieko naujo, kad iš pirmo žvilgsnio nuostabiausiame žmogaus sukurtuose dalykuose gali slypėti didžiausi pavojai ir pragaištis. Turbūt neatsirastų nesutinkančių, kad didžiausias dabartinis pažangiausių visuomenių pasiekimas yra socialinė gerovė ar vadinamoji socialinės gerovės valstybė. Tokia valstybė neabejotinai yra pavyzdys skurdesnių šalių žmonėms. Tačiau pažvelgus įdėmiau, visas pastangas gerovei sutelkusi visuomenė stato naują Babilono bokštą, atsisakydama dalykų, kurie laiko jos pamatus. Ji mobilizuoja mases, sureikšmindama vidutinybę ir vidutiniškumą, atmesdama įprastumą pranokstančius dalykus, kurie kuria asmenybes ir suteikia gyvenimui prasme.

Gyvename pabaigoje epochos, kuri galutinai sunaikina tai, ką galima vadinti idealais ir dorybėmis. Net pati dorybių samprata yra ryškiai pakitusi. Kai šiandien išgirstame užsimenant apie dorybes, tai suvis retai pagalvojame apie kilnumą, narsą, besąlygišką žodžio laikymąsi, ištikimybę draugams ar pastangas, kad deklaruojami žodžiai atitiktų veiksmus.

Dažniausiai čia galvoje turimos tam tikros žmogų socializuojančios dorybės. Doras yra tas, kuris sugeba nekonfliktiškai ir darniai sugyventi su kitais žmonėmis, derina savo egoizmą su bendrais interesais. Pavyzdinis žmogus neturėtų turėti kitiems gyvenimus gadinančių nestandartinių ekscentriškumų: naudos atsisakymo dėl kitų tikslų, nenoro tartis bei ieškoti kompromisų ir pan. Tokie dalykai griautų visuomenės konsensumą, kuris vertinamas kaip vienas gerovės pasiekimų.

Panašiai esti, kai kalbama apie veiklos tikslus, konkrečiai, apie „ko-

kybę“ kurioje nors sferoje, gamyboje ar švietime. Čia numanomas vien tam tikras standartas, kiek aukštesnis už tai, kas suprantama kaip vidurkis. Kokybė neturi jokio aiškesnio orientyro, nes ji yra atitrūkusi nuo noro tobulinti žmogų ar visuomenę, daryti juos geresnius dvasine ar moraline prasme, o ne vien efektyvesnius ekonomine prasme. Tolimieji kokybės orientyrai šiandien siejami su tolimaisiais gerovės tikslais, kurie sunkiai išvelgiami. Žmogus, kuris sugebėtų juos pramatyti bent kelis dešimtmečius į priekį, tikrai nusipelnytų Nobelio premijos ar bent svaraus honoraro. Klausiant, kokia bus ateities gerovė (o ji neaiški), visuomenė ir žmonės praranda orientyrus. Už principus ir vertybes vertesni tampa asmeninis lankstumas ir gebėjimas prisitaikyti, už patirtį ir ištikimybę susitarimams – energija ir visų aptinkamų ribų bei konvencijų įveika.

Tokia būklė yra pasekmė pastaruosius dešimtmečius besivystantį pasaulį užvaldžiusios idėjos apie gerovę bei baimę tą gerovę prarasti ar likti jos nuošalėje. Lietuvai stojant į ES argumentas, kad ir mes norime sutvarkytų namų, pilnesnių ir švaresnių parduotuvių bei sąlygų pirkti daugiau daiktų, buvo jei ne pagrindinis, tai vienas svarbiausių paprastiems žmonėms. Iš pirmo žvilgsnio gerovė neatrodo bloga, tačiau jau šiandien ji tapusi totalitarine. Ji beveik netoleruoja kitokios būklės galimybes. Dėl jos neteislinga būtų kaltinti ir lietuviškąjį sovietmetį, tiesiog tam tikros jo ydos tampa patikimiausiu gerovinių tikslų pagrindu. Komunistinė idėja apie

visų panašią gerovę gyvenant linksmi ir dirbant be persitempimo būtent ir suteikia spalvas siekiamam gerovės tikslui. Jį praradus tarsi būtų prarastas pagrindas po kojomis.

Visuotinės gerovės idėja mobilizuoja vidutinybę bei degraduoja dalykus, kurie dvasine, moraline ar net darbo prasme pranoksta vidutiniškumą. Gerovės plėtra triumfuoja tobulumo ir idealo sąskaita. Lietuvoje šios degradacijos simptomai pirmiausiai pradėjo reikštis viešumoje. Iš jos gana greitai dingo bet kokie autoritetai (žmogiški ar idėjiški), kurie galėtų būti orientyrai neramioms ir vidutiniškumu nesitenkinančioms sieloms. Jie pasitraukė į visuomenės paraštes, marginalias zonas, kuriose, tikėtina, vis dar gyvena bei veikia. Jie tapo nematomi. Turbūt mažai kas jų ir pasigedo, nes jie menkai naudingi gerovei kurti. Geros poezijos posmas veikiau sutrukdys bei padės sukurti kokį konkurencingą produktą, kad ir naują aplikaciją telefonui. Patys poetai taip pat dažniausiai neprimena „įdomių“ žmonių.

Autoritetus pakeitė vidutinybių klounai, linksmintojai bei įsisteikintojai. Šiems procesams tarsi stengiamasi atsispirti kai kuriuose televiziniuose projektuose, kuriuose suburiama „mokytojų“ komisija, kalbanti apie tai, kaip turi būti vertinamas vienas ar ki-

tas pasirodymas. Tačiau balsuoja „paprasti žmonės“, kurių masės spaudimo neatlaiko ir tokios komisijos. Jos anksčiau ar vėliau pasiduoda bendram tikslui – kad laida būtų kuo populiarsnė, kad ją žiūrėtų kuo daugiau žmonių, kad ji kur-



tų jiems kuo didesnę linksnumo gerovę, vadinasi, kad kuo mažiau trikdytų vidutiniškus skonius bei vertinimus, kuo mažiau apkrautų naujomis žiniomis ir kultūriniais apibendrinimais.

Žinias pranešantys ir reportažus rengiantys žurnalistai taip pat jau seniai dirba taip, tarsi anapus garsiakalbio ar ekrano nebūtų žmonių, norinčių išgirsti asmeninius vertinimus, grįstus aiškia vertybine pozicija ir argumentais. Žurnalistai veikia kaip žinių vadybininkai, sudėliodami skirtingas pozicijas. Jos dažniausiai pateikiamos kaip lygiavertės, atsisakant bet kokių kriterijų jas pasverti. Ypatingą meistriskumą šiame žanre buvo įvaldęs ilgametis spaudos apžvalgininkas Juozas Šalkauskas. Jis sugebėdavo greta argumentuotų publikacijų kaip lygiai vertingas apžvelgti tas, kurios remtos tendencingai sudėliota informacija ar akivaizdžiu melu.

Kritika ir argumentacija seniai apėjo žurnalistikos sritį. Žiniasklaida nebeatlieka auklėjamosios ar šviečiamosios misijos. Neabejotina, kad siekiama plataus populiarumo bei vengiama suerzinti vidutinybes ir į jas orientuotus politikus. Abejotina, ar laisvas, tai yra aiškia poziciją turintis, žurnalistas užsibūtų net visuomeniniame transliuotojuje. Nes visuomeninis šiandien reiškia „masinis“ ir „visaliaudinis“.

Tam pačiam „gerų“ ir „prastų“ dalykų atrankos dėsniui visiškai paklūsęs ir politikos pasaulis. Koks nors Lietuvos pesimistas saktų, jog iki šiol nėra buvę tokio dvasios ir proto, t. y. tikslų, vertybių ir argumentacijos skurdo kaip dabarties politikoje. Politikai apsiriboja tikslų deklaracijomis, nesivargindami jų argumentuoti ar sverti. Savęs anei rinkėjų jie nevargina gilinimusi į problemą bei geriausios išeities paieškomis. Garsiausiai svarstomi klausimai, apeliuojantys į vidutinybės gerovės ir laimės sampratą. Nereikia įdėmiai sekti politinių procesų, kad įsitikintum, jog pagrindinės valstybės vidinės problemos yra penki nekompensuoti pensijos litai ir dešimčia litų per maža minimali alga. Žinoma, ir teisė į valstybiškai

renovuota (tai yra šiltesnį) butą name skilinėjančiomis sienomis. Tai ir sudaro vidutiniškumo rojų: jausmas, kad politikai nuolat rūpinasi mano gerove, ir viltis, kad išeinant į pensiją minimali alga padidės bent šimtu litų. Dabartiniai politikai yra ne tiek prasčiau už buvusius, kiek geriau atitinkantys vidutinybės gerovės lūkesčius.

Autoritetas skiriasi nuo vien populiarus žmogaus, nes jis veikiausiai ir nebūtų populiarus. Jis vidutinybės ir gerovės pasauliui neišvengiamai keltų nerimą ir nepatogumą, nes primintų apie jo skurdą ir menkystę. Toks žmogus ar žmonės veikiausiai erzintų bei keltų norą kuo greičiau juo atsikratyti. Panašiai kaip prieš daug metų kilono noras atsikratyti Sokratu, ir jis buvo sėkmingai įgyvendintas. Tiesa, paliko labai storas nuosėdas.

Nesistebime, kad kokio prieškarinės Lietuvos veikėjo prisiminimuose atrandame, jog jis siekęs šviestis ne todėl, kad gautų gerą tarnybą, o kad patenkintų sielos troškulį, norėtų atrasti neatrastus dalykus, tobulėti ir šviestis. Žinojimas bei pažinimas anuomet dar turėjo autoriteto žavesį. Tai buvo ne todėl, kad buvo ne visiems priimamas, o todėl, kad jo prasmė nebuvo nususiinta vidutinybės troškimų. Šiandien vieša išpažintis, kad kas nors siekia žinojimo norėdamas tobulėti kaip asmenybė, jau būtų įvertinta kaip pernelyg intymi.

Žinojimas šiandien yra instrumentas, kad išgyventume negailestingos kovos ar konkurencijos sąlygomis ir neprarastume gerovės, o ją netgi diktume. Žinojimo lyderiai, į kuriuos lygiuojamės, yra būtybės, ne tik sugebėjusios išlikti darviniškoje atrankoje, bet ir įgavusios ypatingų bruožų.

Dabartinis pasaulio pokytis reiškia, kad maždaug keturis šimtmečius su dvasia ir asmenybe reikalų turėjęs elitas traukiasi ar jau yra pasitraukęs iš jo tradiciškai užimtų visuomenės sferų. Tokių kaip politika, valstybės valdymas, žurnalistika, visuomeninis veikimas ir didžioji dalis kultūros. Galbūt jis pasitrauks ir iš universitetų. Masiškėjant studijoms, universitetai nebe-

turi poreikio ir galimybių orientotis į asmenybinius standartus, ne vien į efektyvų ir konkurencingą žinojimą. Tėra laiko klausimas, kada jie pasiduos vidutiniškumui bei vien į darvinistinės atrankos tikslus orientuotoms studijoms. Lietuvoje vis dažniau ir garsiau kalbama apie niekam nenaudingas ir niekur „nepritaikomas“ studijas. Nors iš tiesų tokios studijos ir yra naudingiausios bei reikalingiausios, jei galvojame, kad žmonės yra kai kas daugiau nei vien lankstūs instrumentai gerovei kurti. Tėra laiko klausimas, kada bus atsisakyta ir dėstytojų, kurie kalba apie „nenaudingus“ dalykus. Procesas yra neišvengiamas. Nebent bendra didėjanti tolerancija kiek pristabdys tokių keistenybių atsisakymą.

Vidutinybių dominuojama ir jų standartizuojama visuomenė, tai pateisinti gerovės siekiu, jau yra įgavusi totalizmo bruožų. Tai yra socialinės gerovės totalitarinė visuomenė. XIX a. susiformavusi buržuazija sukūrė bolševizmą ir nacizmą. XX a. amžiaus pabaigos visuotinio vidutiniško apsišvietimo visuomenė baigia formuotis naujo pavidalo totalitarizmą, kurio vėliava yra ne tauta, o žmogaus gerovė. Jis galbūt nesukurs tokių masinio žmonių fizinio naikinimo projektų, kaip kad pirmtakai. Tačiau jo projektuose yra žmonių dvasinis nuskurdimas, asmenybės degradacija ir jos instrumentalizavimas visuomenės tikslams, jos besąlygiškas orientavimas į vidutiniškumą, laisvės atsisakymą ir baimę dėl gerovės praradimo.

Naujasis totalitarizmas gali atnešti ne mažiau žalos nei ankstesnis, net jei ji fiziškai nėra akivaizdi. Ji, kaip ir ankstesnįjį, aktyviai palaiko ir palaikys aktyviosios liaudies masės. Jis, kaip ir ankstesnieji, neabejotinai sužlugdys, po dešimties, šimto ar penkių šimtų metų. Tačiau mums, gyvenantiems dabar, ir neturintiems galimybių tiek ilgai išlaukti, nelieka nieko kita, kaip burtis draugėn, formuluoti tikslus nepasiduodant totalitarinėms tendencijoms, spirtis į dorybes bei idealus ir kurti sekėjus. Kad ir kaip pateistiškai tai skambėtų. ☞

ŽYDŲ VAIZDINYS LIETUVOS AIDO SKILTYSE (II)

Kęstutis Skrupskelis

1932 m. vasario 25 d. pasirodė *Verslas*, Lietuvių prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų sąjungos savaitraštis. Jame gausu, skaitant mūsų laikų jautriu žvilgsniu, neabejotinai antisemitinės medžiagos – 1939 m. pradžioje *Verslas* pradėjo platinimo vąjų antisemitizmo pagrindu¹. Tačiau pastebimas ir polinkis aiškintis, kad sąjunga teiginiai lietuvių interesus ir žydams kenkti nenorinti. 1932 m. spalio 8 d. *Lietuvos aidas* paskelbė pokalbį su sąjungos pirmininku, knygų leideju Adomu Dundzila (1882–1951): „Žinoma, mes esame lietuviai. Tokie ir norime būti. [...] dar taip daug yra darbo ir vietos visose verslo šakose, kad duonos visiems ilgai pakaks. Kai žydai nori būti žydais, ekonominiu atžvilgiu stipriais, kai jie rūpinasi žydų reikalais, juk niekas jų nevadina antilietuviais. Kodėl gi mes, rūpindamiesi lietuvių reikalais, turėtumėme būti antisemitai?“ Dundzila pabrėžia anuo metu dažnai kartojamą mintį, kad, verždamiesi į verslą, lietuviai nenorintys žydams kenkti. Formaliau mintį išreikštumėm taip: didėjant lietuvių verslininkų skaičiui, mažėtų žydų procentas, bet nebūtinai mažėtų jų skaičius ir pelnas.

To meto europiniai antisemitai puikavosi atradę svarbią tiesą ir nesibaidė antisemitizmo etiketės. Tuo tarpu Lietuvoje dažnai jos kratytasi. Gal baimintasi vyriausybės, – cenzūra kartais antisemitizmo apraiškas braukdavo. Gal nenorėta pakenkti Lietuvos įvaizdžiui užsienyje, – su užsienio spauda litvakai palaikė glaudesnius ryšius negu lietuviai. O gal iš tiesų nejausta žydams neapykantos? Kad ir kaip ten būtų, kratymasis rodo, kad Lietuvoje buvę kitaip.

Atmesdamas kaltinimus, polemizuoti stoji Rastenis. Jam ilgu laišku atsiliepė *Idiše štyme* redaktorius (vėliau sovietų kalintas) Ruvinas Rubinšteinas, kuriam Rastenis atsakė taip pat ilgu laišku. Pirmame straipsnyje „Neišnaudotas pagrindas: Lietuva turi teisę atitaisyti savo klaidą“ Rastenis argumentavo, kad lietuviams būtina veržtis į verslą, nes kol nebus turtingų lietuvių, tol lietuvių kultūra stokos ekonominio pagrindo. Suprantama, kad žydai stengiasi išlaikyti vadovaujamąjį

¹ *Verslas*, 1939-01-20: „Pradėjus *Versle* drašiai rašyti dėl žydų mažumos kenksmingumo, platinimo vąjų susilaukė nepaprasto pasisekimo“. Tikriausiai įsikišo cenzūra ir tokių numerių išleista tik keli.

vaidmenį prekyboje: „Tai suteikia jiems daug kultūrinės ir net politinės naudos“. Bet lietuviai taip pat turintys teisę „pasirūpinti ir savo kultūros reikalais“. Žydai piktinasi, kad lietuviai naudojami šūkiu „savieji pas savuosius“. Bet ir žydai gali tą patį daryti ir „faktiškai [...] nuo neatmenamų laikų jie tylomis to principo laikosi praktikos gyvenime“ (1933-03-17). Antroje šio rašinio dalyje Rastenis padėtį analizavo skaičiais, remdamasis 1923 m. surašymo duomenimis. Jo apskaičiavimu, iš 1000 savarankiškai gyvenančiųjų prekyba turėtų 20 lietuvių ir 1 žydas, o verčiasi 4 lietuviai ir 18 žydų. Šiek tiek mažesnės disproporcijos pramonėje ir kitose miestietiškosiose profesijose (1933-03-18). Nesuprantu jo metodologijos – man ne visi skaičiai susideda.



Laikraščio *Verslas* pirmas puslapis. 1939-01-20

tikslias, o tik priemonė tolesniems tikslams sėkmingai siekti. Todėl sukurtoji nepriklausoma valstybė turi duoti kuo daugiausia sąlygų tiems tikslams siekti“. Akivaizdu, kad lietuviškai nusiteikę valdininkai sėkmingiau valstybę kurs negu kiti. Rastenis priduria, kad kritikai dažnai perdeda – matyti „neobjektingi perdėjimai“ – ir, kad lietuviams reikia būti „kultūringai ekspansyviems“ (1933-03-23).

Nėra aišku, ar Rasteniui kriterijus yra kilmė, ar kalbos mokėjimas ir atitinkama nuostata. Antruoju atveju

Taip pat 1933 m. padėtis jau būtų buvusi kitokia. Tačiau neabejotina, kad ir vėliau disproporcijų būta ryškių.

Rašinyje „Teisių lygibė“ Rastenis teigia, kad nepriklausoma valstybė sukurta daugiausia lietuvių pastangomis. Žydai, kurie dabar „daugumoje yra Lietuvai lojalūs ir draugingi“, visai natūraliai laukė, kaip viskas pasibaigs. Panašiai laukė vokiečiai ir rusai, ir tik vieni lenkai kovojo prieš. Tuo tarpu nepriklausoma „valstybė nėra

tarnautojų gretose rastusi ir svetimtaučių, nors mažiau negu lietuvių. Šiaip ar taip, Rastenio aptariama problema kyla visur, ir visur yra sunkiai sprendžiama, kai konstituciniai reikalavimai stumia į vieną pusę, o krašto gerovė – į kitą.

Rubinšteiniui itin kliuvo, neva žydai raginantys boikotuoti lietuvius prekybininkus: „Žydai niekad *negali* vartoti ir nevertos tokių metodų, [...] kuriuos jie laiko nekultūringais kovos būdais, priešų vartojamais žydų atžvilgiu“. Žydai neneigia lietuvių teisės eiti į prekybą – tai sveikintinas reiškinys „mūsų bendro liaudies ūkio“ labui. Bet blogai, kad užvedama „antisemitinė agitacija, kurią plačiai varo *Verslas*“. Atsakydamas Rastenis sutiko, kad *Verslo* puslapiuose buvo „užgavimų žydams“, buvo „posakių, kuriuos galima būtų išaiškinti, kaip siūlymą kuriuo nors būdų žydus suvaržyti ir jiems kenkti“. Tačiau „P. Rubinšteiniui yra labai gerai žinomi tie procesai, kuriuos savo viduje pergyveno minima organizacija ir žinoma, kad toji ne visada reikiamose ribose išlaikyta dvasia pasisiekimo neturėjo“. O kalbant apie boikotą, yra duomenų, kad tarp žydų būta skatinimų nepirkti iš lietuvių verslininkų (1933-03-24). Turimas omenyje kaltinimas, kad, vienam verslininkui primetę antisemitizmą, žydai ragino jį boikotuoti („Pavojingas precedentas“, 1933-03-08). Vėliau kilo šurmuly, kada lietuvė dantistė atsisakė iš banko pasiimti jai priklausančius pinigus, nes banke su ja nekalbėjo lietuviškai. Ta proga Rastenis skundėsi, kad dantistų veiklą įtakoja lietuvių nevertinantys svetimtaučiai, kurie įsitikinę, kad „lietuvių dantų gydytojų beveik nėra“. Dėl to „ligonių kasose net didelį stažą turintiems lietuviams gydytojams darbas neprieinamas, o daug menkiausiai pasiruošusiems ne lietuviams durys tenai lengviau atidaromos“ (1934-02-21)². Nebandant nustatyti, kieno teisybė, galima pastebėti, kad, Rastenio supratimu, problema kyla ne vien dėl blogos valios, bet ir dėl įprastinio polinkio saviems proteguoti savus.

Kalbamu metu Rastenis priklausė Prekybininkų sąjungos centro valdybai. Todėl jo liudijimas, kad dėl antisemitinės agitacijos sąjungoje kilo konfliktų, vertas dėmesio: pavarčius *Verslą* aišku, kad būta gilių nesutarimų. Ir negalima nepastebėti, kad oficiozo – tautininkų propagandos organo – puslapiuose duota vietos žydų atstovui, ieškant jautria tema bendros kalbos³.

Kiek įkaitusios buvo nuotaikos, rodo Prekybos ir pramonės rūmų 1933 m. kovo 23 d. pilnaties posėdis, kuriame plačiai diskutuotas Lietūkio memorandumas

vyriausybei, siūlęs eksporto centralizaciją ir eksportuojamų prekių standartizaciją. Ir tarp lietuvių matosi skirtingų nuomonių, bet aštriausiai priešinosi du žydai, vienas jų – „žinomas stambus eksporteris“. Šis įrodinėjęs, „kad smulkūs pirkleliai, bevažinėdami per kaimus“, pigiausiai surenka eksportui produktus („Eksportui kelti priemonės“, 1933-03-24).

Konflikte atsispindi Lietuvos specifika, kada daug maž sutapo tautybės ir klasės: lietuviai siekė modernizacijos, o žydai gynė savo tradicinį smulkųjų verslą. 1934 m. sausio 11 d. *Lietuvos aidas* trumpa žinute informavo, kad pasirodė vienkartinis leidinys *Mažmenininkas* (1933-12), kurį leido Kauno miesto ir jo priemiesčių smulkųjų pirklių detalistų sąjunga. Nors norėta apjungti visus mažmenininkus be tautybių skirtumų, sąjunga atstovavo žydų pirklių interesams. Leidinyje argumentuojama, kad centralizacija pakenktų bendram ūkiui, nes, išvairius smulkius pirklius, mažėtų konkurencija ir kiltų kainos: „Be reikalo manoma, kad *Verslo* veikla tėra nukreipta prieš žydus. Ji žymiai daugiau nukreipta prieš visą lietuvišką ūkį, prieš visą ekonominę Lietuvos gerbūvį“.

Prie temos Rastenis grįžo rašiniu „Prieš ką žydai kovoja“. Proga – lietuvių verslininkų kongresas ir žydų susitarimas leisti laikraštį lietuvių kalba bei sudaryti komitetą kovai su „žydams pavojingais reiškiniais“. Pasak Rastenio, žydai nepatenkinti, kad iš 212 naujų advokatų „tik“ 100 žydų!“ ir kad, stojant į universitetą, baigusiems ne lietuviškas gimnazijas, tenka laikyti lietuvių kalbos egzaminą. Susierzinęs jis atkirto: ar juos patenkintų 200? O dėl kalbos – egzaminu nelaiko tie, kurie mokėsi gimnazijose su lietuvių dėstomąja kalba. Bet aštriausiai jis pasisako dėl verslo: „žydai užėmė visas pozicijas ir dabar sau sėdi, kaip ežys žalčio lizde, sakydami, jeigu kam duria, tas teisėninis“. Kaip tik žydai

kovo 30 d. *Verslas* paskelbė vedamąjį „Kodėl teisės varžomos?“ Jame randamas argumentas, kurį mūsų laikais kartais kelia feministės ir juodaodžiai: „Vokiečiai, rusai, lenkai per išstus šimtmečius mums kalė, kad lietuvių tauta esanti maža teverta, kad [...] lietuvių darbu esą negalima pasitikėti“. Esant tokioms nuotaikoms, *Verslas* aiškino, kad kartais net ir valstybinės įstaigos apilenkia lietuvius verslininkus.



Vienkartinis leidinys *Mažmenininkas*. 1933 m. gruodžio mėn.

² Rastenis incidentą su dantiste aprašė 1934-01-16. Paliestų įstaigų pasiaiškinimai ir Rastenio atsakymas pasirodė 1934-01-19.

³ Rubinšteino teiginys, kad žydai neboikotuoja, suprantamas, bet negyvenimiškas – visos grupės gina savo interesus, visur atsiranda linkusių peržengti leistinumo ribas. (Sako, kad būta ir kyšininkavimo.) Lietuvių atsilikimą verslo srityje rodo Prekybos ir pramonės rūmų narių rinkimai: išrinkta 21, iš jų 10 lietuvių (*Verslas*, 1933-01-19). 1933 m.

kliudo lietuviams, pavyzdžiui, nenuomodami patalpų (1933-10-07).

Gal arčiausiai prie antisemitizmo Rastenis priartėjo, žydų vardu nepaminėdamas, vedamajame „Kokia pramonė iš tikro savoji?“ Jam kliuvo, kad kai kurie pramonininkai, sukrovę Lietuvoje kapitalus, bėga į šil-



Bendrovės „Berar ir Ko“ muilo ir parfumerijos fabriko pakavimo skyrius. 1930. Iš knygos *Pažadėtoji žemė – Lietuva: Lietuvos žydai kuriant valstybę 1918–1940 m.* (Vilnius, 2013)

tus kraštus ir kad ne visi remia lietuvių kultūrą. Kečiamos problemos autentiškos ir jis neneigia teisės nelietuviams verstis Lietuvoje, bet tonas įtartinas: „Tie, kuriems Lietuva yra vienintelė tėvynė [...] ir kurie nėra siauri egoistai, kurie turi savyje visuomeniškumo jausmo – tie kuria mums tikrai savą pramonę“ (1934-05-05). Ir kas pasakys, kurios tautos verslininkai mažesni egoistai ir visuomeniškiau nusiteikę?

Kilo nesutarimų ir dėl kito boikoto. 1933 m. pradžioje, Hitleriui inicijavus antisemitinius įstatymus, pasaulio žydai paskelbė vokiečių prekių boikotą. Pritarė ir Lietuvos žydai. Jiems simpatizuodami apie boikotą informavo *Rytas* ir *Lietuvos žinios*. Bet *Lietuvos aidas* atsiliepė kritiškai: „Galima suprasti ir įvertinti Lietuvos žydų jausmus, bet jie taip pat turi suprasti ir įvertinti, kad jie yra Lietuvos gyventojai ir todėl negali daryti žygių, kurie neigiamai atsilieptų į viso krašto interesus“ (1933-05-12). Omenyje turėta užsienio politika: „Atskiri krašto gyventojai negali reikšti pretenzijų varyti užsienio politiką, [...] tai vyriausybės reikalas“. Po kelių savaičių boikotui laikraštis paskyrė vedamąjį, pabrėždamas išskirtinį žydų ekonominį vaidmenį. Pasirodo, didelė dalis Lietuvos eksporto ir importo yra žydų rankose. Pirmaisiais nepriklausomybės metais jie itin plėtojo ryšius su Vokietija. Įsigalėjo Lietuvos prekyboje vienšališkumas – gal 80% viso importo buvo vokiškas. Nors vyriausybės pastangomis prekyba su kitais kraštais yra išsiplėtusi, Vokietija lieka svarbi partnerė. Ir negalima pamiršti, kad importas ir eksportas eina kartu – atsikant vokiškų prekių rizikuojama Lietuvos eksportu: „Mes nematome šiandien visiems mums

pirmoje eilėje rūpimuoju Lietuvos gaminių eksporto klausimu žydų keliamuose obalsiuose didesnio susirūpinimo. Susirūpinimo net tik savais pirkliais, bet visų vartotojų reikalais ir pagalvojimo apie visas savo žygių tolimesnes pasėkas“ (1933-05-27). Taigi vėl kaltas tautybės ir luomų sutapimas. Peršasi išvada, kad jeigu žydų ekonominis svoris atitiktų jų skaičių, tai rizika būtų proporcingai mažesnė.

1933 m. rugpjūčio 4 d., Ignui Šeiniui redaguojant, pasirodė nepasirašytas vedamasis „Sava, lietuviška“. Priklašama žydams, kad jie kartais boikotuoja lietuvius verslininkus. Bet ne geresni krikščionys demokratai ir liaudininkai, boikotuodami tautininkus verslininkus. Taip pat aišku, kad žydams krašto ateitis mažai rūpi – ypač prikišama, kad jie išlaiko rusiškas mokyklas. Bet svarbiausia, kad lietuviai verslininkai suprastų, jog „ką jie tieka ir padaro, būtų pirmos rūšies“. Jie reikalauja „nekritiško palankumo iš tautos ir valstybės pusės“. Bet tai klaidingas kelias: „Jų obalsiu turi būti: Kas sava ir lietuviška, turi būti gera, geros rūšies, sąžiningai atlikta“. Taigi vyriausybės balsas bara ne visus, o lietuvius, nes jie perša prastą darbą dėl patriotizmo: ne aimanuokit dėl žydų daromų skriaudų, bet dirbkite geriau.

Būtų neteisinga manyti, kad *Lietuvos aidas* tepastebėjo žydus turtuolius. 1932 m. sausio 18 d. jis paskelbė įdomių duomenų apie Kauno miesto beturčius. Veikia septyni rajoniniai šalpos komitetai, 1931 m. juose įregistruoti 8477 asmenys: 5605 krikščionys, 2872 žydai, – žydų procentas gal šiek tiek didesnis negu jų procentas mieste. Tarp jų pirmos kategorijos – prieglaudose išlaikomų viengungių – įregistruota 1932: 1210 krikščionių, 722 žydai. Panašios proporcijos ir antros bei trečios ka-



Frenkelių odų fabriko pastatai Vilniaus gatvėje Šiauliuose. Apie 1930. Iš knygos *Pažadėtoji žemė – Lietuva: Lietuvos žydai kuriant valstybę 1918–1940 m.* (Vilnius, 2013)

tegorijos miesto šelpiamų beturčių. (Yra ir duomenų pagal rajonus – Senojo miesto rajone daugiau žydų – 1360, negu krikščionių – 1237.) Miesto lėšomis ligoninėse gydytųjų skaičiai panašūs. 1932 m. pirmąjį pusmetį gydyti 762 krikščionys ir 342 žydai. (Klaida, nes iš viso

gydėsi 1086; žydų ligoninė aptarnavo ne vien žydus; 1932-08-20).

Buvo ir elgetaujančių žydų. Štai žinutė „Muštynės ties žydų sinagoga“: du žydai elgetos apsigyveno Birštono gatvėje esančioje sinagogoje, o tarnautojas, juos užtikęs besiskutant barzdas, pasikvietė sargą bei kelis kaimynus ir juos išvarė. Įsikišo „žydas vaikas, norėdamas padėti elgetoms“. Vienas iš kaimynų vaikui į veidą metė butelį ir „krūvinai jį sužeidė“. Policija muštynes numalšino (1932-01-19).

Tačiau žydais beturčiais rūpinosi ne vien miestas, bet ir eilė žydų globos draugijų. Sužinome, kad Kauno žydų beturtėms našlaitėms remti draugija įsteigė mergaičių prieglaudos namus (1932-01-27), o žydų labdaros organizacijos taryba nutarė steigti žydams neturtėliams šelpti komitetą (1932-02-04). Plačiai aprašyti (su iliustracija) baigti statyti žydų našlaičių globos rūmai Žalialalnyje. Rūmai modernūs, su centriniu šildymu, pirtimis, voniomis, saulės vonia, balkonu, sodu, iš viso 120 vietų. Lėšų gauta iš Amerikos ir Vokietijos žydų draugijų. Daug suaukojo Kauno žydai, valstybės taupomoji kasa suteikė paskolą. Po pašventinimo „Metropolyje“ žydų ponios suruošė labdarinę „thé dansant“ žydų vaikų namų naudai“ (1932-02-11). Namai buvo atidaryti vasario 14 d. Pagrindinė kalbėtoja Jadvyga Tūbelienė, ilgamečio ministro pirmininko žmona, pasidžiaugė, kad pastatyti tokie modernūs rūmai ir kad žydų vaikų namai yra veiklus Lietuvos motinoms ir vaikams globoti organizacijų sąjungos narys. Vidaus reikalų atstovas pareiškė, kad ministerija įstaigą remis, nes „dirbamas socialinės vaikų globos darbas yra naudingas ir svarbus visam mūsų kraštui“. Kauno miesto atstovas palinkėjo, kad namai išauklėtų ne „tik gerus žydus, bet ir gerus Lietuvos piliečius“. Choralinės sinagogos choras sugiedojo himną. (Chorą tesudarė vyrai ir berniukai. „Mišrių balsų (taigi ir moterų) sinagoginio choro Lietuvoje ligšiol visai dar nėra. Kitur tačiau esą jau ir mišrių tokių chorų, į kuriuos net krikščionys su gerais balsais būna priimami“, 1932-02-15). Beje, *Lietuvos žinios* vasario 11 d. pridėjo daugiau detalių: bus ambulatorija, izoliacijos bei dezinfekcijos skyriai, specialii kūdikiams pieno virtuvė, liftai valgiui paduoti ir skalbiniams į skalbyklą siųsti.

Dar keli pavyzdžiai kaip žydai rūpinosi saviškiais. Štai žydams pamišėliams remti draugija nutarė statyti koloniją. „Tam yra asiguota nemaža pinigų suma“ (1932-05-17). Nuo caro laikų veikė žydų sveikatos apsaugojimo draugija „Oze“. Dviejų žydų lėšomis Karmėlavoje draugija pastatė vaikų kolonijai namus. Iškilmėse dalyvavo daug svečių, žydų ir lietuvių, tarp jų ir Karmėlavos klebonas. Padėkota žemės ūkio ministerijai už suteiktą sklypą (1932-07-14).

Iš tiesų žydai už lietuvius dirbo geriau: keturios prieglaudos, trys lietuviams ir viena žydams. Iš miesto jos vi-

sos gauna tą patį išlaikymą, bet žydų prieglauda tvarko žydų bendruomenė: „jai toli gražu prie moderniškosios. Tačiau čia žmonės gyvena be jokio susigrūdimo, švariai, vos po tris keturius kambariuke, turi daug saulės oro, šiltas išvietes su vandeniu“. Taigi gaudami tiek pat lėšų, žydai žmoniškiau susitvarko. Štai lietuviai, nors tam ir paskirta lėšų, neturi nė vienos vasaros kolonijos vaikams, tuo tarpu žydai turi „puikiai, moderniškai įtaisytas kolonijas“ (1932-09-10). Įvaizdis teigiamas: žydai moka gerai susitvarkyti, ir tuo prisideda prie krašto gerovės, o lietuviai nuo jų atsilieka.

Žydai pirmavo ir taikydami psichologiją pedagogikoje: „Labai įdomioj ir visapusiškoj žydų komercijos mokyklos parodoje“ buvo kampelis, kuriame mokyklos direktorius ir mokytojai „bandė pirmą kartą sistemingai ir su pagal-



Žydų vaikų namai Kaune. Iš *Lietuvos aido*, 1932-02-11

ba mokslisų metodų tyrinėti mokinių būdą“. „Tik šitoks diferencijuotas, moksliskai pagrįstas vaiko pažinimas įgalins išvengti dažnų nesusipratimų įvertinant vaiką mokykloje.“ Tyrinėtų temų sąrašas ilgas. Tarp jų „seksualinis bei gastriškasis (valgio) instinktai“ (1932-07-04). Jau Alantui redaguojant, *Lietuvos aide* pasirodė platesnis rašinys apie kūdikių mirtingumą Lietuvoje: „Vaikų auklėjimo mes galėtumėm daug pasimokyti iš žydų“ (1935-01-04).

Bet laikas žvilgterėti į kitą pusę. *Lietuvos aide* atspindi vyriausybės ir tautininkų vadovybės nuotaikos: akivaizdu, kad 1932–1935 m. laikraštis nepropagavo antisemitizmo, bet, lygindamas ekonominius konfliktus, ugdė dviejų tautų bendradarbiavimą. Nėra duomenų, leidžiančių nustatyti, kiek laikraščiui sekėsi viešąją nuomonę formuoti, bet kryptis aiški. Kadangi dauguma žmonių spaudos apskritai neskaitė, laikraštis tegalėjo tiesiogiai įtakoti šviesuomenę. Daugumos nuotaikas formavo kiti (nesant dokumentų, sunkiau nustatomi) veiksniai. Lieka neatsakytas klausimas, kaip kasdienybėje žmonės santykiavo. Deja, vartant spaudos puslapius, klausimo atsakyti negalime, nes spauda neišvengiamai iškreipia tikrąją padėtį: ji linkus registruoti muštynes, nusikaltimus, o ne sklandaus santykiavimo momentus. Pasistumdymo ir muštynių būdavo. Tačiau

ne visada aišku kieno iniciatyva, ne visada galima nustatyti, kiek tai buvo antisemitizmo, kiek eilinio chuliganizmo apraiškos.

Štai sumuštas *Idiše štyme* redakcijos bendradarbis „p. I. P.“ – turbūt žydas. Bet užpuoliko tautybė neaiški: jis pabėgo (1932-08-17). Ir kas pasakys, ar čia antisemitizmo atvejis, ar ne? Platesnio masto incidentas išsižiebė Šiauliuose, 1934 m. rugpjūčio 15 d. – neramumai tęsėsi kelias dienas. Matosi antisemitizmo, priimetant visam būriui keleto padarytą nusikaltimą, bet ryškesni abiejų pusių jautrūs nervai ir polinkis vienyti tautiniu pagrindu. Sunkiau nustatyti, kas pradėjo. Bet galėjo būti ir taip: šaligatviu ėjo lietuvis, jo nepraleido susispietę, uniformuoti žydų jaunimo organizacijos nariai, lietuvis besiskverbda-

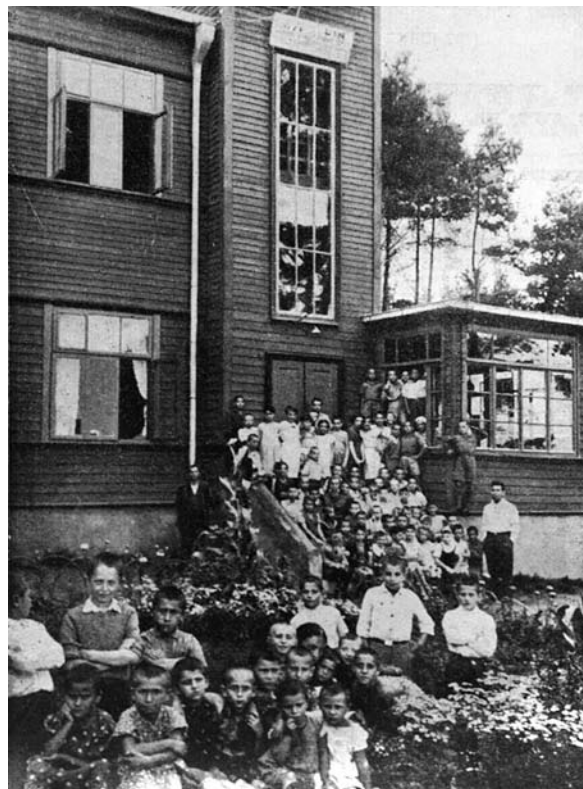


Žydų vaikai pietauja gamtoje. Iš knygos *Liaudies sveikatai: Lietuvos žydų sveikatos apsaugos draugijos „OZE“ 15 m. veikimo sukaktuvių proga (1921–1936)* (Kaunas, 1937)

mas vieną pastūmė, tada jaunuolio draugai jį aptalžė, sužinoję lietuviai ėmėsi daužyti langus, įsiveržė į žydų būstinę, o ginkluoti žydai puldinėjo lietuvius. Keturi lietuviai už langų daužymą nubausti po 150 Lt bauda arba po mėnesį kalėjimo, o 10 žydų – mažesnėmis bausmėmis už ginklų nešiojimą be leidimo: minimi montekristai (smulkaus kalibro šaunamieji ginklai), peiliai, durklai, guminės lazdos. Incidentą išpūtė užsienio spauda, – kad įvyko pogromas, kad dešimtys sužeistų ir užmuštų. Norėtusi išsiaiškinti ir šį momentą: septyni „chalutininkai“ atėjo į ligoninę skųsdamiesi, kad jie sunkiai sumušti: „Visi jie atvyko apsiraišioję ir dejuodami. Visi sužeidimai visiškai lengvi, peilių dūrių visiškai nerasta“ (1934-08-18/22/23). Neaišku, ar spauda padėtį švelnino, ar radosi suinteresuotų incidentą išnaudoti propagandai. Antisemitizmas ir jautrumas pastebimas Tauragėje paplitus gandai, neva vienas žydas ritualiniais tikslais nužudė krikščionių kūdikį. Neramumai tęsėsi kelias dienas – matosi „iš svetur atnešto nusistatymo prieš žydus elementas ne lietuvių tautybės“. 37

⁴ *Apžvalga*, 1935-10-27. Vedamajame laikraštis, pabrėžęs, kad iki šiol žemaičiai su žydais sugyveno gražiai, spėjo, kad suveikė vokiečių agentai.

asmenys perduoti karo komendantui. Korespondencija baigiasi žodžiais: „Tokie darbai mūsų visuomenėje ne tik neranda pritarimo, bet dar gi griežtai smerkiami“ (1935-03-28). Panašiai ir Telšiuose, kada lietuvė šešiolikmetė kelis žydus apkaltino, neva jie ją išžaginę. Spalio 8 d. išdaužyti žydų butų langai, o gatvėje – keli žydai apstumdyti (1935-10-10). Nesigilindamas toliau tepridėsiu, kad, žydų spaudos nuomone, lietuvių spauda incidentą menkino, o iš tikrųjų jis buvęs stambesnio masto, net išsiplėtęs už miesto ribų⁴. Be abejo, kalbamu metu incidentų būta daugiau. Tikriausiai kai kurių žinučių nepastebėjau, bet kaltesnis turbūt *Lietuvos aid*o polinkis mažai vietos skirti kriminalinei kronikai. Šiaip ar taip, visais minėtais atvejais įsikišo policija ir riaušininkus areštavo. Telšių atveju po kelių mėnesių tardymas buvo baigtas ir „byla bus perduodama apygardos teismui“ (1935-12-12). Policijos rūpestį rodo ir vieno girto kauniečio atvejis. Šis pamatęs žydą sušu-



Sveikatos apsaugojimo draugijos „Oze“ sveikatingumo žydų vaikų poilsio namai Karmėlavoje. Iš knygos *Liaudies sveikatai: Lietuvos žydų sveikatos apsaugos draugijos „OZE“ 15 m. veikimo sukaktuvių proga (1921–1936)* (Kaunas, 1937)

ko: „Žydus į Palestiną!“ Malonumas jam kainavo 15 Lt (1935-11-09).

Vokiečių agentų veikla apibūdinta straipsnyje „Kultūrverbando paskutiniojo laikotarpio veikla Lietuvoje“, remiantis dokumentais, rastais 1934 m. gale pas kelis Kultūrverbando (Lietuvos vokiečių kultūrinė sąjunga)

narius. Sužinota, kad keletas vokiečių kilmės Lietuvos piliečių 1933 m. vasarą dalyvavo nacių ideologinėje stovykloje ir kad Lietuvoje buvo surengtos dvi nelegalios darbo stovyklos (po dvi savaites), kur Kulturerbando vicepirmininkas skaitė paskaitą apie „vokiškumą ir žydų klausimą Lietuvoje“. Ta proga surengti jaunimui pasikalbėjimai apie naująją Vokietiją ir kovą su žydais (1935-02-06). Tai duoda pagrindą manyti, kad iš tiesų Vokietijos agentai dalyvavo kurstant minėtus incidentus.

Štai dar vienas incidentas, nors šiuo atveju kalti du žydai, Kaune išdaužę Vokietijos atstovybės langą. Įvykis galėjo būti politinis – akmuo apvyniotas lapeliu, ant kurio užrašytas reikalavimas išlaisvinti Vokietijos komunistų vadą. Kita vertus, abu kaltininkai – ne visai švarios praeities. Lietuvos atstovai vokiečių atsiprašė pažadėdami, kad piktadariai bus griežtai nubausti (1935-14/15).

Informacijos apie žydus gausą liudija faktas, kad stambus pluoštas žinučių lieka nepaminėtas. Chronologine tvarka, negrupuodamas pagal temas, paminėsiu keliolika, litvakų specifika daugiau nušviečiančių. Ryškus polinkis susitvarkyti viduje, nesikreipiant į valstybines įstaigas.

Štai Vilijampolėje susiginčyta, kai vieno rabino šalininkai paskyrė ketvirtą ritualinį skerdiką, taip sumažindami senųjų skerdikų uždarbį. Rabinų komitetas nusprendė, kad naujasis negalės pasilikti ir jam priklauso 3500 Lt kompensacijos. Tuo tarpu mirusio trečiojo skerdiko įpėdinis turės žydų bendruomenei sumokėti 7000 Lt (1932-01-27). Man ši žinutė – tai žvilgsnis į egzotišką, nesuprantamą pasaulį; sumos stambios, neblogas metų uždarbis. Bet gal tos dienos skaitytojai suprato. Arba vėl, pasirodo, kad veikia Žydų metrikacijos punktai, o tarp žydų auga skyrybų skaičius: 1930 m. 15 vedusiųjų persiskyrė, 1931 m. – 19, 1932 m. sausį – „jau persiskyrė kelios poros“ (1932-02-06). Būtų suprantama, jeigu santuokas tvarkytų religinės bendruomenės – sinagogos, nes Lietuvoje nebuvo civilinės metrikacijos. Bet, atrodo, litvakai susitvarkė kaip kitaip.

Lengviau suprasti lėšų stoka, sunkią Telšių ješiboto ekonominę padėtį. Rabinų ir žydų visuomenės susirinkimas nutarė ješiboto reikalams praveisti „didelę akciją“ (1932-02-09). Su suprantamu pasididžiavimu paminėta visiška „neregė žydaitė“ iš Marijampolės, Vokietijoje gavusi filosofijos daktaro laipsnį ir grįžusi į tėviškę (1932-03-31). Ir gerai, kad žydams rūpėjo tikybos mokytojų kvalifikacijos: Lietuvos rabinų sąjungos taryba nutarė atleisti 40 tikybos mokytojų, nes „jie savo pareigoms nėra gerai pasiruošę“ (1932-05-06). Tą dieną taip pat sužinome, kad Jurbarke mirė seniausia Lietuvos žydė – 112 metų.

Ir ne vien žydų tvarka buvo kitokia. Štai Klaipėdą pasiekė Argentinos laivas, vežiojantis nusikaltėlius, juos gražindamas valstybėms, kurioms jie priklauso. Laive

iš 120 likę penki, keturi tariami Lietuvos piliečiai, be asmens dokumentų. Trys žydai, o vienas ne žydas (pagal Argentinos išduotą liudijimą, gimęs Lietuvoje, būtent Liepojoje). Klaipėdoje jau ketvirta diena kaip aiškina-masi (1932-05-17).

Minėjau Rubišteino paskaitas Vilniaus žydams. Iš Zilberio pokalbių su Rubišteinu patiriame, kad dėl paskaitų lenkų spauda priekaištavo Vilniaus žydams,

neva jų prašę vilniečiai. Korespondencija tapo proga kritikuoti lenkus: „per Vilniaus radiofoną nė karta nebuvo leista žydiškai viešai prabilti“, „endekiškos spaudos vadai“ prieš žydus vykdo nuolatinę agitaciją. O Vilnius apleistas. Jisai kauniškiui, „pratusiam per tokį trumpą laiką prie tokių naujų didelių ir gražių Kaune pastatytų rūmų [...] panašus į kažkokį buvusį turtuolį, kuris dėvi jam likusiam iš gerų aukso dienų su-



Laikraščio Apžvalga pirmas puslapis. 1935-10-27

lopytus išseiginius savo drabužius ir prastomis dienomis, nes kitų neturįs“. Bet, nežiūrint sunkios ekonominės būklės, žydų „kultūros gyvenimas Vilniuje gan aukštai stovi“ – veikia eilė žydų mokyklų, bet jos „visos yra beteisės ir jokios pašalpos iš valstybės izdo negauna“. „Vilnius tebeliko Lietuvos Jeruzalė“ (1932-06-03). Taigi, lyginant su Lenkija, gera žydams Lietuvoje, nors galėtų būti geriau – kultūrinis gyvenimas galėtų stovėti aukščiau.

Skaitant praeities tekstus, turbūt sunkiausia yra teisingai pagauti retorinę gaidą. Mane, pavyzdžiui, pikti-na panegirikos Smetonai, bet gal tada tai tebuvo ritualu tapusio eilinio mandagumo dalis, nepatraukianti ypatingo dėmesio. Įtarimą, kad piešdamas kontrastą tarp lietuvių ir lenkų, Rubišteinas „politikavo“, kelia faktas, kad po dvejų metų jis aliarmavo kalbėdamas apie didėjančią konkurenciją, neva žydų likimas Lietuvoje kabas kaip ant plauko⁵. Per tuos dvejus metus nei pasikeitė vyriausybės, nei oficialiai skelbiama politika.

Bet pakito ekonominė situacija. Rubišteinas buvo žydų liaudies bankų sąjungos pirmininkas. Šios sąjungos suvažiavime jis skaitė pranešimą apie žydų ekonominę padėtį. Iš viso veikia 89 žydų liaudies bankai ir jie visi tarptautinę krizę atlaikė neblogai. Tačiau žydų ekonominė padėtis blogėja. Pasirodo, net 40% litvakų „sau pragyvenimo lėšas“ gaudavo iš Amerikoje gyvenančių

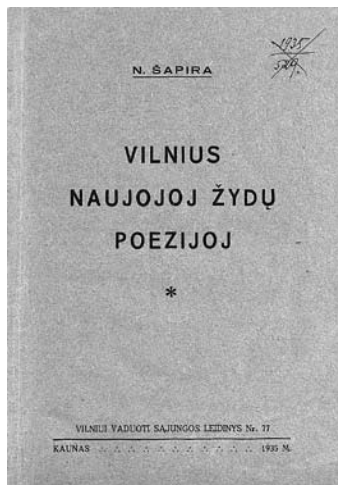
⁵ Žr. mano straipsnį „Ryto litvakai: Arba ką lietuviai žinojo apie savo kaimynus žydus?“, in: NŽ-A, 2013, Nr. 6, p. 407–421.

giminių, bet lėšų nebegauna dėl Amerikos krizės – net gaunami iš užjūrio paramos prašantys laišakai. Žydai nukentėjo dar ir todėl, kad sumažėjo tarptautinė prekyba. Nors suvažiavime kalbėta apie *Verslą*, nesimato užuominų, kad žydai verslininkai kentėtų nuo lietuvių konkurencijos. Rubinšteinas mini tik vieną lietuvišką faktorių, būtent naująjį įstatymą, draudžiantį „iš varžytinių parduoti reikalingiausių ūkininkui daiktų“. Žydams nuostolinga, nes jie nebegaali iš bankrutuojančių ūkininkų išieškoti skolų (1932-06-06). Ir vėl matosi skirtingi dviejų tautų ekonominiai interesai: apsaugodama ūkininkus lietuvius Lietuva negalėjo nepakenkti bankininkams, tarp kurių žydų buvo nemažai.

Tęskime chronologinę apžvalgą. Patiriame, kad rabinų delegacija apsilankė pas piliečių apsaugos departamento direktorių prašydama, kad žydams būtų išduoti leidimai į žydų susitikimą Vilniaus krašte ir kad „žydų tautybės vyrams“ būtų atidėtas stojimo į kariuomenę terminas nes „pradžioje rugsejo yra didelės žydų šventės“. Taip pat kreiptasi į geležinkelių valdybą dėl papigintų bilietų: „Kurortiniai bilietai važiuoti į Klaipėdą ar Palangą iki šiol buvo išduodami tik atsižvelgiant į katalikų šventes“. O žydai prašė, kad būtų atsižvelgta ir į žydų šventes: „Kiek teko girdėti, geležinkelių valdyba šiam prašymui pritarė ir pasiuntė finansų ministerijai pasirašyti“ (1932-08-10). Tiesa, tai smulkmenos, tačiau rodančios vyriausybės pastangas dirbti ne tautiniu, o pilietiniu pagrindu.

Nesutarimai dėl skerdėjų neaprimo: žydai skerdėjai susipyko su mėsininkais, esą dėl didelių algų skerdėjams ir žemų mėsos kainų mėsininkai „turi daug nuostolių“. Ir kreiptasi net į valstybės įstaigas: „Kauno rabinatas griebėsi priemonių tą ginčą kuo greičiausiai likviduoti“. Negaliu nepastebėti gretimai paskelbtos žinutės, kad Kaune nusileis „didelis“ lėktuvas, kursuojantis tarp Karaliaučius ir Maskvos. „Didysis lėktuvas 938“ talpina daugiau negu 30 keleivių (1932-09-21).

Metų gale vėl iškilo papigintų bilietų klausimas: vykstantiems traukiniais į Kauną į žydų tikybos mokytojų draugijos „Javne“ konferenciją taikomos 50%



Nachmano Šapiro knyga *Vilnius naujojo žydų poezijos* (Kaunas, 1935)

nuolaidos. Dėl teisingumo reikia pridėti, kad nuolaidos buvo taikomas ir vykstantiems į ateitininkų kongresus. (Nuolaidų prašyta tiek dažnai, kad kyla abejonė, ar bet kas mokėjo pilną kainą.) Netoli žinutė apie Šapiros „labai įdomią“ paskaitą tema „Lietuva žydų literatūroje“. Dalyvavo Vaižgantas ir „nemaža Kauno lietuvių ir žydų šviesuomenės atstovų“.



Skelbimas apie ruošiamą Žydų gimnazijos „Javne“ tėvų komiteto loteriją. Panevėžys. 1928. www.epaveldas.lt

Padeklamuota keli iš „žydų ir hebrajų kalbų“ išversti eilėraščiai. Renginį organizavo lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugija. Jos pirmininkas Mykolas Biržiška pažadėjo parengti paskaitą „Žydai lietuvių literatūroje“ (1932-12-21).

Minėtoji trijų dienų „Javne“ konferencija vyko ateitininkų salėje, joje dalyvavo „visa eilė įžymių nepriklausomos Lietuvos rabinų“. Sveikino Švietimo ministerijos atstovas: jam padėkota už „vyriausybės suteikiamas žydų mokykloms pašalpas ir įvairius auklėjimo srity nurodymus“. Matosi įdomi formuluotė: bus kalbama ir apie bendradarbiavimą „auklėjimo srity su pavergtais tautiečiais Vilniaus krašte“. Tą dieną taip pat sužinome, kad atvyko iš Vilniaus „didelė žydų ekskursija“ (1932-12-30).

Nors K. B. rašinys „Mūsų mažoji scena turi būti lietuviška“ – ne apie žydus, o apie pramoginę muziką, jis vertas dėmesio. Pasirodo, prie šios scenos lietuvinimo daug yra prisidėjęs „kupletistas“ Danielius Dolskis (1891–1931): „Nors jis ir nelietuvis, bet dainavo lietuviškai“ (1933-03-17)⁶.

Lietuvos rabinų suvažiavimas prasidėjo Kaune 1934 m. sausio 15 d. Rotušės salėje susirinko 130 žmonių. Sveikino vidaus reikalų ir švietimo ministrai, Kauno burmistras, kiti pareigūnai. Švietimo ministras priminė, kad visi tikybos mokytojai privalo mokėti valstybinę kalbą ir paragino jaunąją kartą ugdyti „dorovingais, darbingais, teisingais žmonėmis ir sąžiningais bei ištikimais Lietuvos valdiniais“. O iš savo pusės vyriausybė „visados atsižvelgianti į savo valstybės žydų tikybinius ir kultūrinius reikalus“. Suvažiavimas nutarė pasveikinti Smetoną ir atsilankiusius ministrus. Kalbos ir sveikinimai – trafaretai, bet pats ministrų atsilankymas rodo, kad nežiūrint aštrių susikirtimų dėl verslo, vyriau-

⁶ Žurnalistas Augustinas Gričius (1899–1972) Dolskio nekrologe pažymėjo, kad daugelis „bastūnų“ atvažiuoja ir išvažiuoja nepalikę pėdsakų. O Dolskis kitoks, nes išmoko lietuviškai: „Tas atsibastėlis virto

labai savas. Kaip vešlus medis jis per trumpą laiką mūsų žemėje įleido gilius šaknis“ (*Lietuvos aidas*, 1931-12-04).

sybė nenorėjo su žydų bendruomene pyktis. Tos dienos laidoje yra ir kita draugiškus santykius rodanti žinutė. Sužinome, kad žydai kariai, specialiomis maldomis ir tautos himnu pagerbė žuvusius vaduojant Klaipėdos kraštą. Kalbėjo vadavimo dalyvis, žydas (1934-01-17).

Peržvelgus, kas ligi šiol paminėta, gana aišku, kad dažniausiai į spaudą litvakai ėjo gindami savo interesus. Net ir rūpestį Vilniumi galima suprasti kaip pastangas sujungti demarkacijos linijos perkirstą litvakų tautą. Todėl kitas rašinys išsiskiria. Tai Iz. Livšico „Skandalinga“ apie lošimo klubą Kaune, Laisvės alėjoje. Vaizdus: „O oras? Dvokiantis ir tvankus, nes salės lubos yra žemos, o veik visi vyrai ir moterys nesiliaujamai rūko iš nervingumo“. Nesuprantu, kaip lošta, tik tiek, kad „panelės“ pardavinėja kortas, o tarnautojas pranešinėja skaičius. „Kada bedarbių skaičius auga, darbininkai, tarnautojai, ir valdininkai, kurie privalo savo sunkiai uždirbtą centą nešti žmonai ir vaikams, neša jį į loto klubą [...]. O žmonai ir vaikams prisieina gal badauti?“ (1934-01-20). Klubas buvo uždarytas dėl to, kad nepaisė atidarymo leidime numatytų sąlygų (1934-03-20).

Per visus nepriklausomybės metus nesutarta dėl civilinės metrikacijos. Pritardamas katalikų hierarchijai, rabinų suvažiavimas nusprendė „prašyti vyriausybę, kad nebūtų įvesta civilinė metrikacija“. Tas pats suvažiavimas svarstė ir specifinius žydų klausimus. Pasirodo, reikia sušaukti „šeštadienių saugotojų“ suvažiavimą, kuris suplanuotų, kaip „su šeštadienio šventės laužytojais kovoti ir kokiomis priemonėmis visus žydus priversti šeštadienį švęsti“⁷. Taip pat pasisakyta dėl mokytojo cenzo neturinčių žydų tikybos mokytojų: rabinai nutarė prašyti vyriausybės, kad jiems leistų dirbti tol, kol bus parengta cenzuotų mokytojų. Kadangi rabinams tenka dažnai važinėti tarnybiniais reikalais, nutarta prašyti, kad jiems traukinių bilietai būtų per pusę papiginti (1934-04-18). Beje, dėl šventadienių taip pat kildavo daug nesutarimų. Šiaulių lietuviai verslininkai problemą mėgino spręsti kūrybingai, ragindami saviškius krautuves uždaryti šeštadieniais kartu su žydais, kad turėtų nors vieną laisvą dieną (1934-08-21).

Nors ir linkę nesutarimus lyginti tarp saviškių, kartais litvakai kreipdavosi į valstybės teismus. Vienas rabinas Vilijampolės ješibotui paskolino 30 000 Lt. Jam mirus, sūnus norėjo pinigų atgauti, bet seminarija delsė. Tada sūnus skolos išieškojimą pavedė Kauno advokatui, taip pat žydai, ir per teismą uždėtas areštas visoms seminarijos pajamoms. Seminarija apeliavo,

bet pralaimėjo ir „pinigai bus išieškoti“ (1934-05-03).

Toliau sekdami chronologine tvarka sužinome apie žydų liaudies bankų finansinę būklę keturiolikto žydų liaudies bankų atstovų suvažiavimo proga. Viena suma įdomi, nes žydai dažnai kaltino vyriausybę, neva remdama lietuviškus kooperatyvus ji vedanti antisemitinę politiką. Tik smulki buhalterija parodytų, kiek kaltinimai teisingi, bet akivaizdu, kad žydų kooperatyvai džiaugėsi stambia parama iš užsienio: stambiausią sumą – 679 995 Lt – bankams paskolinęs Amerikoje esantis žydų kooperacijai remti bankas. Lietuvos bankas taip pat skolinęs, bet mažiau – 172 397 Lt (1934-05-28). Negalima praleisti kitos dienos žinutės, kaip 20 000 Lt iš žmonos gavęs ir vėliau ją palikęs žydas su ja bylinėjosi. Ji jį apkaltinusi, kad jis jos niekada nemylėjęs ir vedęs dėl pinigų. Teismas jį nubaudė dvejus metus kalėti, ir jis apeliavo. Jo advokatas Bieliackinas bylą laimėjo argumentuodamas, kad meilė nėra būtina vedybų sąlyga, o kad kaltinamasis iš anksto planavo apgauti – neįrodyta.

Nežiūrint dėl skolos pralaimėtos bylos, buvo pašventintas „garsiojo „Slabados Ješiboto“ statomų rūmų keratinis akmuo. Susirinko 10 000 minia, tarp jų ministerijų atstovai ir JAV konsulas, nes Amerikoje gyvenantys ješiboto auklėtiniai statybai daug paaukojo. „Vilijampolės



ORT draugijos siuvimo kursai Telšiuose. 1922.
Iš parodos katalogo *Parengti gyvenimai: ORT Lietuvoje*
(Vilnius, 2013)

rabinų seminarijos vedėjas [...] karštai padėkojo Lietuvos vyriausybei už padovanotą žemės sklypą tiems rūmams ir kitokią pagalbą“ (1934-06-02).

Didelė dauguma žydų jaunimo mokėsi mokyklose su hebrajų dėstomąja kalba. Sužinome, kad Šiauliuose kai kurie žydai rūpinosi įsteigti gimnaziją su lietuvių

rinti leisti jiems [...] ilgus į žemę įsmeigtus pagaikščius sujungti viela, kuri rodo ribą, už kurios šeštadieniais žydams negalima daiktų nešti“. Sunku patikėti, bet, pasak laikraščio, ministras pažadėjo į prašymą atkreipti dėmesį. Prisimintina, kad kovodamas su klerikalizmu, laikraštis kartais pertempdavo.

⁷ Lietuvos žinios (1932-04-07) pasipiktino Rygos rabinų pastangomis priversti žydus šeštadieniais uždaryti krautuves. Įdomu, kad laikraštis pavartojo retoriką, dažniau taikomą katalikams apie „fanatikų“ kovą su „bedieviais“ ir savo „avelių“ ganyką. Pasak to paties laikraščio, 1932 m. kovo 30 d. rabinų atstovai lankėsi pas Lietuvos vidaus reikalų ministrą: „Jie skundėsi ministeriui, kad policija miestuose ir miesteliuose nen-

dėstomąja kalba. „Tai būtų antra tokia gimnazija Lietuvoj. Pirmoji veikia Kaune“ (1934-06-06). Manau, kad taip siekta aptarnauti vokiškas gimnazijas lankiusius vaikus, kurie dėl 1933 m. paskelbto boikoto iš vokiškų mokyklų pasitraukė, bet nemokėdami kalbos į hebraiškas mokyklas stoti negalėjo. Ne visi žydai suprato, kodėl reikia nors lietuviškų, bet atskirų mokyklų, kodėl jie nestoja į bendras mokyklas⁸.

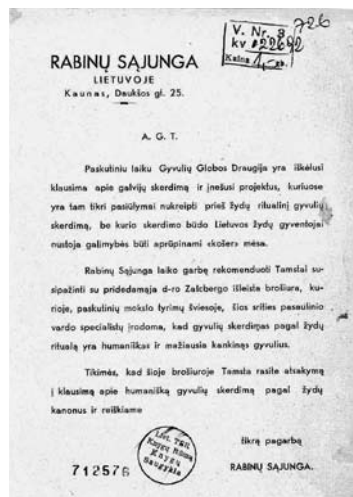
Smetona mėgdavo priiminėti užsienio garsenybes: jau minėti kelių žydų rašytojų atsilankymai. Dar jis priėmė žydų veikėją L. Bramsoną, „pasaulinės žydų sąjungos amatams ir žemdirbystei žydų tarpe skleisti „Ort“ centro komiteto pirmininką. Ta proga centro komiteto vardu Bramsonas padėjo „už Lietuvos Vyriausybės visą laiką teikiamą pagalbą Lietuvos žydų „Ort“ draugijai“ (1934-10-09). Štai dar vienas paramos žydams pavyzdys, šiuo atveju žydų „maldos“ namų Kulautuvoje statybai. Tam reikalui ministrų kabinetas paskyrė statybinės medžiagos „taksos kainą 5 metams be palūkanų“ (1934-12-04).

1934 m. gruodžio 6 d. mirė Lietuvos konsulas Palestinoje, Simanas Rozenbaumas (1859–1934). Rutenbergui teko rašyti nekrologą. Suminėjęs Rozenbaumo užimtas



ORT draugijos amatų kursų kursantai stato Aron hakodešą Panevėžio sinagogoje. 1920–1930. Iš parodos katalogo *Parengti gyvenimui: ORT Lietuvoje* (Vilnius, 2013)

pareigas bei nuopelnus Lietuvai, ypač Vilniaus byloje, Rutenbergas baigia: „Velionies gyvenimas [...] gali būti pamokančiu pavyzdžiu [...] kaip ir nelietuvių kilmės Lietuvos pilietis gali mylėti savo tėvynę, jai pasiaukoti ir prisidėti prie jos kuriamojo darbo“ (1934-12-12). Gal pastaba atsiduoda priekaištu, priminimu, kad valstybę



Brošiūros reklama. Kaunas. 1938. Iš www.epaveldas.lt

kūrė ne vien etniniai lietuviai. Rozenbaumo atvejis dar įdomesnis, nes jis gimė ne Lietuvoje ir į Vilnių atvyko karo eigoje, jau senyvo amžiaus.

Minėjau „šeštadienio saugotojus“. Jų buvimas rodo legalistškai nusiteikusių žydų įtaką. Panašus legalizmas pastebimas ir ritualinio skerdimų atveju, nepaisant net ir nežydų jautrumo. Šiaulių miesto savivaldybės skerdykla įsigijo aparatą, kuriuo

gyvuliai buvo apsvaiginami prieš juos skerdziant. Bet jis naudotas vien kiaulėms skersti ir todėl „ritualiniu žydu būdu skerstų galvijų, kitaip sakant, prikankintų mėsą turi valgyti veik visi gyventojai“. Nesvarbu, kad iš 56 mėsos krautuvių žydams priklauso tik 20 ir žydų gyventojų mieste tėra „23–25%“ (1935-01-25). Smulkmena, bet rodanti, kad nesutarimai ne visada liudija antisemitizmą – šiuo atveju iniciatyvos ėmėsi gyvulių apsaugos draugija. Ir, pažeidžiant chronologiją, galima pridurti, kad ritualinis skerdimas mėsą brangino. Pasirodo, ritualinių skerdyklų tarifus nustatė rabinų sąjunga, o ši, nepaisydama kainų tvarkytojo kreipimosi, dėsė ir reikalą netvarkė. Tuo tarpu daug žydų skundžiasi, kad „rabinai brangiai ima už gyvulių skerdimą „košer“ mėsai“ (1935-12-12).

Mėsos kainų reikalą rabinai svarstė savo keturių dienų suvažiavime Kaune, spalio gale. Nutarta „ilgu memorandumu kreiptis per kainų tvarkytoją į finansų ministerį ir prašyti palikti esamą padėtį, kol bus įstatymu sutvarkytas rabinams atlyginimas“. Taip pat kilo lituanistikos klausimas rabinų seminarijose, kultūros departamentui paprašius, kad būtų įvesta lietuvių kalba, geografija, istorija. Suvažiavimas atsakė, „kad jų seminarijose nemokoma kitų pasaulietiškių mokslų, tai nesą galima įvesti ir lituanistikos“ (1935-11-02).

⁸ Atskirų lietuviškų mokyklų steigimu ypač pasipiktino Rubinstėinas (žr. „Ryto litvakai“). Manau, tokių mokyklų reikėjo dėl nepakankamo lietuvių kalbos mokėjimo.

VABALNINKAS, ŽYDAI, NAIKINIMAS, (NE)PALIUDIJIMAI

Viena kolektyvinės užmaršties istorija

Šarūnė Sederevičiūtė

Kadaise laisvuju miestu vadintas Vabalninkas šiandien – tik mažai kam žinomas Šiaurės Rytų Lietuvos provincijos miestelis¹. Į profesionalių istorikų ir kitų panašios pakraipos tyrėjų akiratį niekad nepatekęs, jis, dėl asmeninių sentimentų gimtosioms vietoms, geram pusmečiui tapo mano dėmesio centru.

Iš pradžių verta atsižvelgti į prieškarinį Lietuvą. Tuo metu Vabalninkas ne daug kuo skyrėsi nuo tipinių miestelių. Čia vyravo smulki prekyba ir amatininkystė, gyventojai teikė įvairias paslaugas. Kartą per savaitę centrinėje aikštėje vykdavo turgūs – miestelėnų ir aplinkinių kaimų gyventojų socializacijos bei ekonominio bendradarbiavimo vieta. Kaip ir kitur, čia veikė įvairių organizacijų skyriai. Žvelgiant iš žydiškos tradicijos, Vabalninkas buvo visus bruožus atitinkantis štetlas. Iki pat Pirmojo pasaulinio karo, kuris paskatino gyventojų emigraciją, žydai sudarė pusę miestelio gyventojų, turėjo savo rabiną, dvi sinagogas, pradinę mokyklą bei begalę parduotuvėlių. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse čia gyveno 120 žydų šeimų – apie 600 žmonių iš 2000.

1941-ųjų vokiečių okupacijos eiga ir žydų naikinimas Vabalninke vyko pagal įprastą, iš istorinės literatūros žinomą schemą. Birželio 22 d. miestelio gyventojus pasiekia žinia apie karą. Vabalninko policijos viršininkas perspėja žydus vykti į kaimą ir bandyti slėptis, tačiau paklauso vienetai. Vietiniai žydai bando pasiekti geležinkelio stotį ir iš ten prasiveržti į Rytus, bet traukinių eismas sutrikęs, o sausakimša stotis nepalieka vilčių, telieka grįžti. Pirmosiomis karo dienomis, vietinių baltarusių rankomis, bet jau su vo-

kiečių įsakymu, buvo įsteigtas mažasis getas žydams, taip pat atskirti įtariamai komunistine veikla asmenys. Birželio 27d. iš Panevėžio pusės atvyksta vokiečiai, juos pasitinka vietinių aktyvistų – baltarusių būrys. Keliasdešimt įtariamųjų komunistų sušaudomi, tarp jų ir žydai, ir lietuviai, ir rusai. Miestelio žydai apie porą mėnesių gyvena skurdžioje Paryžiaus gatvelėje, laikinajame gete. Ten iki tol gyvenę lietuviai persikelia į daugeliu atvejų tikrai prabangesnius žydų būstus. Šiuo metu kyla iniciatyva žydus pakrikštyti ir taip apsaugoti nuo mirties. Dalis jų dalyvauja sumanyme, krikšto tėvais sutinka būti vietiniai lietuviai. Nepasikrikštijusieji



Vabalninko vaizdas. XX a. pradžioje

juos pasmerkia. Kelios įtakingų vabalninkiečių žmonos vyksta į Biržus su dovanomis ir prašo, kad žydams būtų leista dirbti ūkiuose ir jų neliesti. Rugpjūčio pabaigoje pranešama, kad žydai perkeliama į darbo stovyklą ir liepta jiems rengtis kelionei į Pasvalį. Rugpjūčio 26 d. vabalninkiečiai netoliese esančiame Žadeikių miške sušaudyti tarp 1349 Pasvalio žydų. Šiuo laikotarpiu, skirtingais momentais, išsigelbėti pavyko iki dešimties

¹ Straipsnis parengtas pagal VU Istorijos fakultete 2014 m. apgintą bakalauro darbą (vadovas Artūras Vasiliauskas).

Vabalninko žydų. Jie glaudėsi daugiausia pas ūkininkus kaimuose.

Atsitikus taip, kad dalis miestelio bendruomenės tapo brutaliai ir staigiai sunaikinta, šiandien manau esant prasminga pasižiūrėti, kaip likusioji dalis tai užfiksavo, kaip kito atminties vaivorykštė, išryškindama vienas spalvas ir nuslopindama kitas. Būtent toks buvo mano tyrimo tikslas. Per septyniolika atliktų giluminių interviu bandžiau atsakyti į keletą klausimų. Kokie yra pagrindiniai dabar pasiekiamų atsiminimų apie Vabalninko žydus bruožai? Kokiuose atminties lygmenyse figūruoja Vabalninko žydai ir kodėl? Kokios istorinės aplinkybės galėjo nulemti bendruomenės atminties apie žydus būklę šiandien?

Mano pagrindinės herojės – penkios moterys, save laikančios tikromis vabalninkietėmis. Herojėmis jas vadinu ne dėl garbingų žygių ar pripažinimo, o todėl, kad tik per jas man dar pavyko rasti gyvosios atminties inkluzus – autentiškus liudijimus apie miestelio gyvenimą tada, kai jo kūne dar proporcingai tekėjo žydiškas

ti². Jame publikuotos unikalios prieškario fotografijos, kuriose užfiksuoti Vabalninko žydai žvelgia ir iš studijinių portretų, ir iš turgaus ar užstalės. Deja, tik viena iš šnekintų vabalninkiečių buvo jį varčiusi. Likusieji pateikėjai – senųjų vabalninkiečių šeimų palikuonys, taip pat ir naujai įvairiais laikotarpiais atsikrausčiusieji, tarp jų – kultūrinė miestelio žymuomenė³.

GYVOJI ATMINTIS – KONTRASTINGA IR SUTRŪKINĖJUSI

Individualioje kelių mano herojų atmintyje ryškus kontrastas tarp prieškario ir karo meto atminties. Pirmuoju atveju ji kupina skirtingų siužetų ir nevienareikšmių patirčių, spalvinama šviesiais „rožiniais“ tonais, ir piešiant savo vaikystę, ir brėžiant taikaus lietuvių ir žydų sambūvio kontūrus. Paklaustas, ar (ir ką) atsimena apie Vabalninko žydus, moterys niekada nepradėdavo nuo karo įvykių. Jų atminties kapsulėse pirmiausia užšaldyti pasakojimai iš prieškario: apie savo

bei tėvų pažįstamus – draugus ir kaimynus. Kiekviena turi net ne po vieną vaikystės nuotykį, kurį prisimena noriai, ir atpasakoja detaliai bei emociškai. Pavyzdžiui, Paulina kalbantis vis sugrįždavo į ryškiausiai jai išimtus epizodus, kaip gatvėje žaisdavo su žydų mergaitėmis klases ir pasakodama nuolat šypsojosi. Šiuo pasakojimu jis vis pagrįsdavo mintį, kad su žydais sutarė labai gerai ir žiūrėjo į juos palankiai.

Tai mes su žydelkytėmis labai bendraudavom, draugaudavom. Tai čia buvo geri šaligatviai, o nu, dabar taip papasakosiu... Čia toks Sribikė gyveno, nu dabar tas namelis tebėra. Reiškia tas Sribikė išnuomavo žydams tą mokyklą. Ir čia šaligatviai buvo geri, dar dabar tebėra, – matot, kiek laiko. Tai čia su žydelkytėmis, šitam tarpe, mes žaisdavom klesą. Nu tai va su tom žydelkytėmis, per pertrauką ateidavo, nu paskui ir bendraudavau aš ten su kai kuriom. Net esu buvusi ir sinagogoj pas juos.⁴

Skaitant istorikų darbus, visada matyti pabrėžiama dviejų polių – lietuvių ir žydų – konfliktinė sąveika, ieš-



Žydų liaudies banko Vabalninko skyriaus valdyba. 1930. LNM. Iš knygos *Jie gyveno Vabalninke, 1925–1941* (Vilnius, 2009)

ir lietuviškas kraujas. Na, o vaizdinę ir mentalinę to meto rekonstrukciją galima atlikti remiantis Vabalninko metraštininku tituluojamo, dabar jau mirusio vietos fotografo ir visų galų meistro Juozo Daubaro nuotraukomis. 2009 m. Vilniaus Gaono žydų muziejaus iniciatyva buvo išleistas albumas Vabalninko žydams įamžin-

² *Jie gyveno Vabalninke: 1925–1941*, sudarytoja, įžanginio straipsnio ir komentaro autorė Dalija Epšteinaitė, Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2009.

³ Čia derėtų pridurti, kad tarp pateikėjų dominuoja moterys. Toks pasirinkimas veikiausiai atsitiktinis, nes būtent moteris pasisėk lengviau

identifikuoti, jos noriau leidosi kalbinamos ir išlaikė turtingesnius atminties klodus. Vis dėlto keli užfiksuoti vyriški pasakojimai savo turiniu esmingai nekonfrontuoja su moteriškaisiais.

⁴ Interviu su Paulina I, 2014-02-18, in: Autorės asmeninis archyvas.

koma antisemitizmo užuomazgų, o pagrindiniai klausimai: kokie buvę šių dviejų etninių grupių santykiai, kas juos nulėmė ir kaip tai atsiliepė istorijos eigai. Prsiminus lokaliaios bendruomenės apibrėžimą, kuriame išryškinta teritorinė priklausomybė ir narių heterogeniškumas socialine ir netgi religine prasme, tie klausimai, tiesą sakant, praranda reikšmę, nes kalbame ne apie kažkokius etninės sąmonės sužadintus vidinius bendrystės ryšius, bet apie praktinių aplinkybių sukurtą socialinį darinį. Šiame darinyje verta kalbėti ne apie lietuvių ir žydų santykius, o apie santykius tarp atskirų žmonių, kurie buvo labai įvairūs ir nebūtinai suformuoti etninių veiksmių. Būtent taip apie savo aplinką buvo linkusios kalbėti mano herojės amžininkės, todėl skirtis tarp *mūsų*, lietuvių, ir *jų*, žydų, tiriant konkrečios vietovės bendruomenę, mano požiūriu, yra dirbtina. Primitinesnės kategorijos šiuo atveju yra, kaip nustačiau iš pasisakymų, socialinės: turtingi ir vargšai; vaikai ir suaugę; prekybininkai, samdiniai, amatininkai, žemdirbiai; kaimynai, nepažįstamieji, giminės ir pan.

Antruoju, karo įvykių atveju, tamsios spalvos, atsiradusios dėl trauminės patirties, matyt, bus užgožusios atmintį, palikdamos tik padrikus fragmentus, išsibarsčiusius taip, kad pačioms herojėms niekaip nebepavyks ta sudėlioti rišlaus pasakojimo. Nuolatinis pasimetimas tarp to, ką padarė rusai ir ką vokiečiai, teisinimasis vaikiška atmintimi lydi beveik kiekvieną atsakymą į klausimą apie tą metą. Dažniausias išgirstas atsakymas – *kad aš nieko nemačiau ir nežinau*. Be akivaizdžios trauminę patirtį ir atmintį liudijančios tylos ir pasimetimo pačios moterys konstatuoja, kad įvykis turėjo trauminių pasekmių.

Pradžioj buvo sunku. Pradžioj buvo sunku, kai pagalvodavom apie tuos, kur pažįsti ir kur mokykloj kartu ejom, – ir taip būdavo eini gi gatvėj, iš čia eidavom per visą miestą ir matydavom vaikus tuos, – ir viską tai būdavo klaiku pradžioj. Sunku labai.⁵

Štai Janina sąmoningai pripažįsta trauminį efektą jautusi visą likusį gyvenimą.

Gaila man visą laiką jų. Kai į Panevėžį važiuoji, žinau, kad ten kapai yra labai dideli tų žydų. Tai vis pagalvoju. Labiausiai tai man tų mažų vaikų gaila. Kaip tėvam širdį skaudėjo, kai žinojo, kad ir vaikeliai jų visi žus. Man vaikų vis labai gaila, aš ir jei filmą pamatau, jei skriaudžiamas bus vaikas per televiziją, kai rodo, tai aš tokio filmo nežiūriu. Man labai gaila mažų vaikų būna ir man žydai stovi vis atminty, mažūs vaikai, kaip jiems buvo sunku⁶.

⁵ Interviu su Vanda, 2014-02-22, in: Autorės asmeninis archyvas.

⁶ Interviu su Janina, 2014-03-07, in: Autorės asmeninis archyvas.

Kad tai ne vien dabartinės perspektyvos nulemta pozicija, liudija ir kiti ženklai – ilgos pauzės, atsidūsėjimai, pakitęs balso tembras, netgi ašaros. „Klaiku buvo žinok, klaiku. Gi jie tokie pat žmonės. Ir vaikai, ir kai pamislyji, tokių vaikų, tokių gražių mergyčių, net klaiku.“⁷

Žydų krikšto įvykis – vienintelis įnaratyvintas atminties fragmentas iš žydų Katastrofos Vabalninke, tačiau skirtingų pasakotojų jam suteikiami vis kiti prasmieniai tonai. Tik pabaiga traktuojama vienodai, nors ir pakrikštytų žydų laukė toks pat galas. Janina, pasakojimą girdėjusi pirmiausia iš bažnyčioje tuo metu buvusios ir ceremoniją mačiusios motinos, pabrėžė du akcentus: kad žydai atsilyginę klebonui už pakrikštijimą ir kad jau paties ritualo metu dauguma suvokusi jo beprasmiskumą.

Klebonas buvo, Kirlys toks buvo. Tai taip pasakojo, kad žydai nešė dovanas jam, kokias turėjo brangenybes už tą pakrikštijimą. Bet nežinau, ar prieš patį krikštą, ar po krikšto, gal prieš krikštą, pasakė jis pamokslą, ir pasakė, kad mes sielą tik išgelbėjom, o kūno negalim išgelbėti. O žydai gi tikėjo, kad mat katalikų toks tikėjimas, kad katalikas neturi būt žudikas ir kataliko žmogaus negalima nužudyt, dėl to, kad jis katalikas. Bet mat vis tiek nežiūrėjo, kad jie ir pasikrikštijo, kad katalikai pasidarė, bet vis tiek juos žudė. [...] Dar žydų pulkelis, sakė mama (mat mūsų bažnyčioj tada buvo, pulkelis vyrų), pasišnekėjo tarp savęs po to pamokslo ir išėjo iš bažnyčios. Jie suprato, vyrai. O moterys gal ir nesuprato. [...] O kiek ten jų išėjo, nežinau, kiek ten krikštijosi.⁸

Ona, pati įsmukusi į bažnyčią, o vėliau jokio konkretaus pasakojimo apie įvykį negirdėjusi netgi iš tėčio zakristijono, pabrėžia jutiminiuos patirties aspektus.

Aš prisimenu tik tai tiek, kad mes, vaikai, įlindom į bažnyčią, kuri buvo pilna pilna pilna žmonių. Ir mes buvom, tik įlindom ten, truputėlį va taip pačioj pabaijoj, tenai už kolonų, kur vadindavo bobinčium. Nu žodžiu labai labai daug žmonių buvo ir mes ten įlindom, pastovėjom ir nieko nematėm, ir išėjom. [...] Daug ir žydų, ir lietuvių daug, visi nuėjo žiūrėti ar ten kaip turbūt. Kad aš tai, pavyzdžiui, nieko nemačiau, nugaros nugaros nugaros ir viskas. Ir išėjom. [...] Nieko nežinojau, tik žinojau, kad krikštys žydus ir ten visi šnekėjo, kad krikštys žydus, reiškia einam einam pažiūrėt, ten žmonėsėjo. Ir buvo pilna bažnyčia žmonių. Ir kadangi nieko nesimatė, mes išėjom [...] nu matyt kas nors sakė, kad jeigu apsikrikštysit, tai tada jūsų

⁷ Interviu su Valerija, 2014-02-18, in: Autorės asmeninis archyvas.

⁸ Interviu su Janina, 2014-03-07.

nešaudys, gal taip. Gal. Žmonės kažką lygtai kalbėjo šitaip, kad taip galvojo. Bet kaip ten buvo iš tikrųjų nežinau. O tą krikštą nieko aš nemačiau ten.⁹

Paulina apie krikštą patyrė šiek tiek vėliau ir, jos teigimu, žydams buvę liepta pasikrikštyti, nors vėliau tai pasirodė ir neveiksminga.

Dar buvo Vabalninke toks kanauninkas Kirlys. Ir liepė žydams pasikrikštyti lietuviam. O žinai, jų tikėjimas irgi kitoks. Tai žinok, tų žydų daug pasikrikštijo ir visus sušaudė. [...] aš nemačiau, tik girdėjau. Ne visi pasikrikštijo. Bet daug, daug. Pasikrikštijo, bet nieko neišgelbėjo. Jie padarė jau viską.¹⁰

Vanda manė, kad krikšto priežastis buvo kunigo gobšumas, pati ceremonija – gana uždara ir, kaip paaiškėjo vėliau, – bergždžia.

Vabalninkiečius visus žydus bažnyčioj krikštijo [...] lietuvių nebuvo. Nu tik kūmai, juos įsivedė. [...] buvo toks klebonas Kirlys. Nu ir tas Kirlys skaitosi „reikia persikrikštyti, tai tada jų nešaudys“. Visi žydai ir ėjo. Tetės mano šeimininkai ar buvo, vienas Jonas, kitas Antanas, lietuviški vardai. Tik pavardė paliko, vardus pakeitė. Nu ką tas Kirlys – žydai mokėjo auksu, daug prisirinko aukso. Bet va vis tiek nežiūrėjo, kad jie persikrikštijo, vis tiek juos šaudė.¹¹

Iš šių pasakojimų matyti, kad šiaip iš pažiūros patogi istorija vietinių lietuvių pagalbai ir užuojautai iliustruoti yra visiškai socialiai nesutvarkyta ir vertinama pagal savas normas, o ne pagal kokį nors kolektyvinį šabloną. Šitaip ta pati istorija tampa atvaizdu žydų likimo tragizmo, apsimestinės pagalbos ar nors ir beviltiško, bet geranoriško gesto, inicijuoto kartais paties kunigo, kartais žydų, o kartais – neaišku kieno.

PERDUOTA ATMINTIS – IŠBLUKUSI IR PRIEŠTARINGA

Vabalninko atminties tyrimą tęsiant per „antros kartos“ gyventojų pasakojimus paaiškėjo, kad karo metų pagimdyta tyla brandino savo užmaršties vaisius ir pokariu. Pirmiausia dėl to, kad likę gyventojai nesusigaudė ir negalėjo net patys sau paaiškinti, kas vyksta. Karo ir pokario suirutės sąlygomis jie pasigavo baimės ir nepasitikėjimo bacilą, jų galvose pasėjusią mintį, kad tie, kurie šneka – gauna per galvą, o tie, kurie žino – trumpai gyvena. Todėl savo tyla sąmoningai blokavo

žinių apie žydus tolimesnę sklaidą, slėpdami informaciją net nuo savo pačių vaikų, idant apsisaugotų. Nieko nežinoti, nieko neklausinėti, niekur nesikišti reišė išgyventi. Gyventi daug kam pasirodė svarbiau nei išspręsti moralines ar etines dilemas, ir nežinau ar galima už tai kaltinti.

Mažiau žinosi, ilgiau gyvensi principas taikytas ne tik holokaustui, bet karo ir pokario metams apskritai. Va mano pačios vaikai, nieks nieko nežino. Kiek iš knygų. O vat mes namie, kad šnekėt... Dar buvo močiutė, mes buvom užsiminę viena kartą kažkaip. Močiutė iš karto – metai praėjo, išgyvenom, viskas. – Pamišė? – Taip. Jos žodžiai. Vaikai žinokit, metai praėjo, išgyvenom, viskas. Nu ką, ir viskas.¹²

Sovietmetis, kaip ir visai Lietuvai, atnešė ilgalaikes permainas. Labai pakito miestelio demografinė ir socialinė sudėtis. Pirmieji naujakuriai užplūsta jau 1944 m. – tai daugiausia aplinkinių kaimų gyventojai, kurie, anot vietinių atsiminimų, neretai dirbo *skrebais*. Pirmaisiais karo metais miestelyje tvyrojo įtampos, baimės ir nepasitikėjimo atmosfera, o niūrų vaizdą papildydavo aikštėje suguldyti vis nauji „banditų miškinų“ lavonai arba per naktį likę tušti „buožių“ namai. Vis tik pamažu Vabalninkas prisitaikė prie naujos sistemos sąlygų, pradėjo kurtis naujos įstaigos, tarp kurių ryškiausia ir daugiausia naujos darbo jėgos pritraukusi – žemės ūkio mokykla (technikumas). Per visą sovietmetį vietinių gyventojų gretas pildė atvykėliai iš įvairių Lietuvos kampelių, kurie save su Vabalninku retai tapatino ir neturėjo ryšių su istorine miestelio atmintimi, o tuo metu „grynakraujai“ vabalninkiečiai tyliai nyko.

Dabar gi kaimynai kiti visi, tik aš viena tos gatvės pasilikau. O visi jau nauji čia gyvena. Nu, o seniau tokie maždaug buvo kaip aš ir pasišnekėdavom irgi apie tuos žydus ir apie viską. [...] Labai gi ir pasikeitė, daugybės vabalninkiečių nebėra tų senų, nauji žmonės atsikėlė, o tie, kurie dar užsilikę, gi išmirę visi. Daugybė išmirę. Aš to jaunimo nebepažįstu, nes jie užaugo, kai aš jau išėjau pensijon, tai jų nebepažįstu.¹³

O dar ir sovietinė ideologija vertė žiūrėti į ateitį ir nesigrežioti atgal. Taip pamažu sąmoninga tyla peraugo į nesąmoningą kolektyvinę užmarštį. Tokioje terpėje žodiniai pasakojimai apie žydus sklido nebent artimiausioje aplinkoje ir tik kai kuriose, itin artimais ryšiais susijusiose, atvirumo nuostatos besilaikiusiose šeimose. Tačiau be kolektyvinės atminties nebuvo kaip skirtingų

⁹ Interviu su Ona, 2014-02-25, in: Autorės asmeninis archyvas.

¹⁰ Interviu su Paulina I, 2014-02-18.

¹¹ Interviu su Vanda, 2014-02-22.

¹² Interviu su Stefa, 2014-03-22, in: Autorės asmeninis archyvas.

¹³ Interviu su Valerija, 2014-02-18.

atsiminimų ir įvykių interpretacijų sustyguoti ir sutvarkyti, suteikti jiems bendrų prasminių akcentų.

Todėl išlikę ir šiandien tebeegzistuojantys negausūs perduotos ar išgyventos atminties fragmentai yra labai skirtingi. Iš pertransliuotos vabalninkiečiams atminties dera tik žydo prekybininko vaizdinys, gailestis dėl neteisingos jų mirties, bet ne noras problemiška išnagrinėti įvykį ar kelti atsakomybės klausimus, taip pat suvokimas, kad žydų mirtis yra vokiečių plano padarinys, o miestelėnai – tik nesutramdomų globalių aplinkybių bejėgiai liudytojai. Atminties žemėlapyje identifikuojami trys su žydų istorija susiję vietos – Paryžiaus gatvė, kurioje buvo laikinasis getas, miestelio paribyje esantis Žydkapis ir dvi mūrinės sinagogos. Tokius kolektyvinės atminties kontūrus perteikia net tie, kurie apie žydų istoriją Vabalninke savo šeimose ar iš aplinkinių beveik nieko nėra girdėję. Tuo pat metu egzistuoja, nors ir kaip marginaliniai atvejai, palikuonys tų, kurie dalį savo atminties įnaratyveno ir perdavė detalesnes jos versijas. Šios versijos, jas palyginus tarpusavyje, kartais smarkiai konfrontuoja. Net vertybiniame lygmenyje išskyla skirtingos laikysenos. Stefos: „atvirai pasakius, lietuvių tokių kaip žydų sunku rasti. Nes tikrai, kur jau buvo žmonės geri, tai geri“¹⁴. Albinos: „jie nieko nedirbdavo, moterys tai absoliučiai nieko nedirbdavo [...] jų niekas nemylėjo, žydziokai, žydziokai sakydavo“¹⁵.

Kolektyvinės tylos fone, vėliau atsikėlusiams iš kitų kraštų vabalninkiečiams net ir norint buvo sunku sužinoti apie dar netolimą miestelio praeitį. Pavyzdžiui, 1964 m. atvykusi Anelė, literatė, besidominti ir istorija, sako, kad „tada niekas nediršo šnekėti ir pasirodyti. Būdavo tie, kurie patys tremtiniai ar išsisaugoję nuo tremties, va tokie buvo. Kažkokių kitų jau čia buvo apvalyti. Tai čia tokių nebuvo tekę girdėti. Ir aš čia... negi kas nors drįs su manim išsikalbėti?“¹⁶

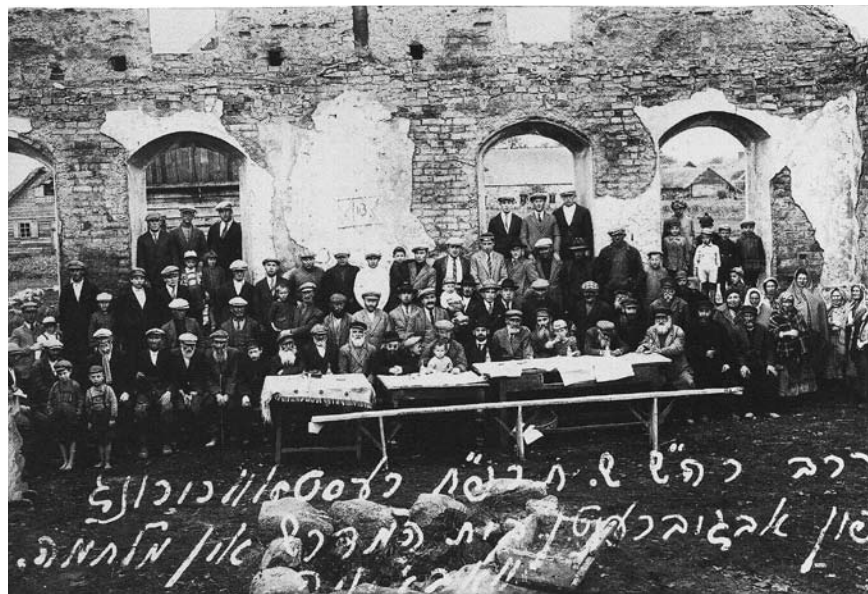
Erdviniai žydiškos atminties ženklai Vabalninke išliko, tačiau buvo transformuoti. Viena iš sinagogų paversta viešąja pirtimi, kita atliko šarvojimo salės funkcijas. Mūriniai sinagogų pastatai dabar įrašyti į kultūros paveldo registrą, tačiau ant jų nėra jokių žymių, sakančių apie ypatingumą. Taigi sinagogos, kaip tokios, atminties ženklo funkciją atlieka tik neoficialios komunikacijos lygmenyje.

– O kada nors būnant toj pirty užeidavo šnekos, kad vat mes čia bažnyčioj žydų? – Užeidavo [juokiasi], šnekėdavom. Ir dabar esam šnekėję neseniai, kad viską privatizavo, kaip šita valdžia atėjo, būtų ir pirtį jau pardavę, bet kažkas sakė, kad žydai sulaikė, nedavė parduot. – O neprieštarauja žydai, kad čia pirtis? – Ne gal. Mes džiaugiamės, kad tie žydai nedavė parduot, kad mes dar turim pirtį, o taip tai būtų mėm nebeturėję Vabalninkas pirties.¹⁷

Senosios žydų kapinės sovietmečiu buvo visiškai apleistos, o šalia įrengtas sąvartynas, siekiant užmaskuoti kitą kolektyvinei atminčiai svarbią vietą – partizanų kovų dalyvių palaidojimus.

VIETINĖ ATMINTIES POLITIKA

Istorinės atminties atgaivinimo bei tapatybės paieškos viešajame Vabalninko diskurse radosi papūtus Sąjūdžio vėjams. To poreikio genami kultūriškai aktyvūs gyventojai išitraukė į krašto muziejaus kūrimą ir plėtimą. Atgimimo metais iš savo tamsių kampų išlindo partizanai, tremtiniai ar jų artimieji ir išsikovojo savo vietą kolektyvinėje atmintyje bent jau materialia for-



Sudegusios sinagogos atstatymo aptarimas. 1928. BKSM. Iš knygos *Jie gyveno Vabalninke, 1925–1941* (Vilnius, 2009)

ma. Vabalninko žydams nebebuvo kaip grįžti iš masinės nacizmo aukų kapavietės, jų gerkles jau seniai buvo užkimšusi Žadeikių miško velėna. Keli laimingieji, tuo metu išsigelbėję, nebeturi jokių ryšių su dabartine bendruomene, o tolimi Vabalninko žydų giminaičiai,

¹⁴ Interviu su Stefa, 2014-03-22.

¹⁵ Interviu su Albina, 2014-03-22, in: Autorės asmeninis archyvas.

¹⁶ Interviu su Anele, 2014-03-07, in: Autorės asmeninis archyvas.

¹⁷ Interviu su Janina, 2014-03-07.

pervažiudami miestelį ir patraukdami link senųjų kapinių, sukelia nebent minutinį murmesį. Tarp šių žmonių pasakojimas apie miestelio praeitį, kupinas Sheinos Sachar Gertner paskleistų skaudulių ir kaltinimų, deja, nežinomas. Buvusios Vabalninko žydės Sachar Gertner parašyta atsiminimų apie vokiečių okupacijos metus knyga vaizduoja autorės ir jos vyro pabėgimo istoriją – ketverių metų klajones, kupinas baimės, slapstymosi miškuose, kaimiečių tvartuose ir daržinėse. Pagrindinis akcentas, jausmas, kuri vis pabrėžia rašytoja – tai apmaudas dėl staigaus kaimynų abejingumo, netgi priešiško nelaimės akivaizdoje. Ne vokiečiai, o pažįstami miestelėnai, *NaziLithuanians*, elgiasi lyg žvėrys. Ir tik daugiausia varganai gyvenantys kaimiečiai priglaudžia besislapstančią porą, dalijasi paskutiniu duonos kąšniu. Iš karto po sovietų pakartotinio atėjimo Sheina grįžta į Vabalninką, bet patiria skaudžią tiesą: „Nieko iš mano šeimos, nieko iš kaimynų žydų neliko gyvųjų tarpe. Kas suteikė teisę man išlikti? Kaip gyvensiu tarp tų, kurie jaučia man neapykantą? [...] Namuose nematome nė vieno žmogaus. Tikriausiai jiems gėda pažvelgti mums į akis“¹⁸. Būtent šiuo naratyvu besiremianti žydiškoji po-

macija mokiniai sutinka su nuostaba ir susidomėjimu, kadangi Vabalninko istorijos fragmentai įpinami į visuotinę Holokausto temą. Iš savo šeimų jie jokių žinių iki tol nebūna atsinešę. Tačiau jiems tai yra marginalūs, intriguojantys faktai, o ne savos istorinės atminties ar juo labiau tapatybės dalis.

Idealiomis sąlygomis žmonės savo prisiminimus gali patikslinti ir suderinti kitų individualių arba kolektyvinių prisiminimų kontekste. Tačiau, kaip jau pastebėjau, žydų atminties atveju tos sąlygos buvo toli nuo idealo. Vabalninke, kaip ir kituose provincijos regionuose ilgą laiką gyvavusi tylėjimo strategija virto tradicine nuostata, šiek tiek paklibinta, bet esmingai neišjudinta net ir praėjus daugiau nei dvidešimčiai metų nuo atminties cirkuliacijos sąlygų pasikeitimo valstybėje. Todėl šiandien tveriantys negausūs perduotos ar išgyventos atminties fragmentai yra labai skirtingi ir kolektyviniame lygmenyje prilygintini užmarščiai. Specifinės holokausto arba apskritai trauminės atminties šleifas nutįso ir ant prieškarinio laikotarpio atminties apie žydus, kadangi apmąstymai ta tema neatskiriami nuo tolimesnio žydų bendruomenės likimo. Taigi

individuali atmintis apie žydus pasiekė tik komunikacinės atminties¹⁹ formą, kuri, jeigu perduota šeimoje, išliko gana nestereotipizuota ir įvairi, tiesa, beasmenė, o tarp kitų plitavo keliais pabirais fragmentais. Todėl nėra apie ką kalbėti minint žydus Vabalninko kolektyvinėje atmintyje, nebent tai, kad ši atminties dalis, neigavusi aiškesnio pavidalo, laviruoja ant užmaršties ribos. Priimant Maurice'o Halbwachso mintį, kad būtina sąlyga individualioms atmintims patekti į socialinės grupės atminties debesį yra suderintos praeities versijos ir supaprastintas stereotipinis vaizdavimas, sunku būtų tikėtis, jog atmintis apie žydus peržengs vieno sakinio ribas: „jie buvo prekybininkai ir turėjo daug parduotuvių“.

Šiandien nepakankamai žmonių laiko prisiminimus apie žydus reikšmingais, todėl jie labai menkai teprisideda prie grupinės atminties formavimo. Galutinai į užmarštį nugrimzti neleidžia pora fizinių žydiškojo paveldo objektų – mūrinės sinagogos ir senosios žydų kapinės. Paryžiaus gatvė, buvęs getas kaip atminties vieta funkcionuoja tik „grynujų“ vabalninkie-



Vabalninko žydų vaikai. 1933. Iš knygos *Jie gyveno Vabalninke, 1925–1941* (Vilnius, 2009)

zicija sudaro priešingos atminties sluoksnį, savo mastu peržengiantį Vabalninko ir net Lietuvos ribas.

Dabar jau užaugo nauja karta gimusiųjų Vabalninke, kurių tėvai atsikraustę iš kitur. Jie apie čia gyvenusius žydus išgirsta nebent per istorijos ir literatūros pamokas. Pasikliaujant mokytojų pastebėjimais, šią infor-

¹⁸ Sheina Sachar Gertner, *The Trees Stood Still*, Framingham: Holocaust Survivors Publishing, 1983, p. 82.

¹⁹ Komunikacinės atminties, kaip ir kitų atminties rūšių supratimas tekste remiasi tradiciniais šios studijų krypties teoretikais Maurice'u Halbwachsu ir jo teorijų plėtotuju Janu Assmannu; žr. Jan Assmann,

„Communicative and Cultural Memory“, in: *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, editors Astrid Erll and Ansgar Nünning, in collaboration with Sara B. Young, Berlin–New York: de Gruyter, 2008, p. 109–118.

čių vaizduotėje. Kitiems įdomesnė jos ekstravagantiško pavadinimo kilmė.

VIETOJ EPILOGO: TRŪKIUS IR TRŪKUMUS ĮVEIKINĖJANT

Savuoju gal per trumpu ir gal ne ypač tvirtai susiūtu pasakojimu norėjau parodyti, kad pagrindinis akstinas kolektyvinei užmarščiai apie žydus buvo milžiniškas Holokausto sociokultūrinis trauminis krūvis. Šio krūvio neatlaikiusioje Vabalninko bendruomenėje suveikė socialinis saugiklis – užmarštis. Svarbu dar kartą pabrėžti, kad traumos pagrindinis elementas yra ne smurto išgyvenimas, ne kaltės ir atsakomybės klausimai, o susidūrimas akis į akį iki tol ramiame ir nuspėjamame gyvenime su *virškasdiene* arba, kaip pavadintų Frankas R. Ankersmitas, – *istorine patirtimi*²⁰. Šios patirties traumuojančias efektas pasireiškia būtent per atmintį, nes kad ir kiek suktum juostelę atgal, neišeina kasdiene logika paaiškinti to, kas įvyko. O kai negali paaiškinti, tai negali ir papasakoti, netgi nėra ir dėl ko pasakoti istorijos be moralo, be aiškiai suvokiamo priežastinio ryšio, trūkstant elementaraus siužeto. Į tokį absurda lengviausia atsakyti apie jį negalvojančiam, ypač kai tai skatina ir visos aplinkybės. Atmintis amorali – bet kokia kaina sieks palengvinti sunkų ir varginantį smegenų darbą. Galiausiai lieka kažkas neartikuliuoto, lyg ir užmiršto, bet veikiančio iš užkulisių. Tai nesąmoningai nuslopinta žydų istorija iš už kolektyvinės atminties paribio ardo ir atskirų individų, ir Vabalninko bendruomeninę tapatybę. Tai matyti vietinės atminties kultūros ženkluose ir silpnoje atminties politikos strategijoje, taip pat senųjų gyventojų susvetimėjimo būsenose. Ne tik Vabalninko kolektyvinė ir individualios, bet ir Lietuvos viešoji atmintys yra smarkiai paveiktos bei suformuotos neįsisąmonintos traumos. Tačiau jeigu plačiajame kontekste jau pripažįstama, kad Lietuvos visuomenė pagal praeities suvokimą pereina į įsivyrąjančios žydų Katastrofos istorinės atminties fazę, tai Vabalninko bendruomenė vis neišeina iš trūkinėjančio užuomazgų laikotarpio. Taigi Lietuvos visuomenės santykis su istorine Holokausto atmintimi ir konkrečios bendruomenės santykis su joje gyvenusių žydų atmintimi nėra analogiškas. Šią atmintį ypač sunku išjudinti, kadangi klausimai paliečia bendruomenės narius asmeniškai. Tokią tendenciją galima pastebėti daugelyje Lietuvos provincijų. Šią įtampą galima jausti ir vabalnin-

²⁰ Frank R. Ankersmit, *Sublime Historical Experience*, Stanford University Press, 2005.

kietės Janinos laiške, siųstame Valstybiniam Vilniaus Gaono žydų muziejui:

Po Jūsų apsilankymo pas mane, jau rytojaus dieną susilaukiau ir viešnių. Vienas atvijo paprasčiausias bobiškas žingeidumas, kitas – širdies gėla dėl ištikusios mūsų miestelių žydų tragedijos. Tos, kurios pas mane atėjo su tiek metų išnešiotą širdies gėla klausė: „ar aš visa papasakojau kaip ir kas čia vyko?“ Aš joms atsakiau, kad ne, nes tai padaryti buvo neįmanoma. Tam buvo per mažai laiko. Be to ir ne viskas galima išreikšti žodžiais. Bet aš jas nuraminau, kad Lietuvos žydų tragedija nepamiršta ir ji nebus užmiršta. Dar liko žydų žmonių, kurie ją įamžins. Aš joms liečiau pasimelsti, kad nekaltai pralietas kraujas ir iš skausmo išlietos ašaros neatsigręžtų į mus pačius.²¹

Tik pradėjus bendrauti su senosiomis vabalninkietėmis ir gilintis į vietos žydų istoriją, man atrodė be galo keistas tas akivaizdus atminties trūkumas apie, regis, vieną ryškiausių ir tragiškiausių epizodų XX a. Vabalninko gyvenime. Negalėjau patikėti, kad ši kolektyvinė amnezija nėra tik sąmoningas tiesos slėpimas, nešvarių darbėlių dangstymas. Dabar, viską permaščius ir išanalizavus, būtų keista, jei susidurčiau su kitokia padėtimi. Mikroistorinė ir antropologinė prieiga – interviu – leido pažvelgti į šią istoriją iš pačių jos dalyvių perspektyvos. Iš jos nebe tiek svarbūs tampa politiniai ir ideologiniai klausimai, o į pirmas gretas išsėina etiniai, socialiniai ir kultūriniai. Taip pat atmintis čia pasirodo kaip judrus vyksmas, o ne monolitinis laiko realijų luitas. Pažinimo procesas suteikė akimirklų nuostabai, kai pravėrus senųjų bakūžėlių duris, jų gyventojos noriai dalijosi spalvingais ir turiningais pasakojimais apie praeitį, o juos kai kur vis palydinti tylą kėlė naujus klausimus ir davė atsakymus. Tuo pat metu ir pasakotojoms tai buvo savitas atminties sutaikymo ritualas, pragniautes emocijas, apie kurių egzistavimą niekas taip ilgai nenorėjo žinoti.

2013 m. pradžioje mieste buvo 1100 gyventojų. Tarp jų nė vieno žydo. Taip pat dešimčių užtektų įvardyti asmenims, kurių šeimos šaknys galėtų siekti prieškarinį Vabalninką. Ir kolektyvinė, ir individuali atmintis apie žydus šiandienio Vabalninko ribose yra marginali, retai aptinkama specialiai neieškant. Tik žinant istorines aplinkybes ir remiantis kartais labai sunkiai, o kartais tiesiog atsitiktinai surinktais vietinių pasakojimais, dar buvo galima surašyti šią žydų užmaršties Vabalninke istoriją. ❧

²¹ Janinos Žitkevičiūtės laiškas muziejininkei Rozai Bieliauskaitei, 1992-12-21, in: *VŽMP*, 982.

Eutanazija ir kiti sprendimai kirvuku

GUODA AZGURIDIENĖ

Žmonės įvairiai sprendžia klausimus, kai jie susipina į neišpainiojamą mazgą. Vieni kantriai painioja, neburnodami, kiti painioja nekantriai, skųsdamiesi ir keiksnodami, tretį paima kirvį (kalaviją) ir mazgą perkerta. Nesvarbu, kas tas mazgas būtų – išorinė darbinė ar buitinė problema, santykiai su kolektyvu ar asmeniu, kito žmogaus ar net savo paties gyvybė.

Negali sakyti, problemų sprendimas kirvuku turi patrauklumo, ir netgi pasitaiko atvejų, kai kito būdo rasti neįstengiame. Manau, ne vienas esame pagalvoję: nebegaliu daugiau čia problemose įklimpęs kankintis, imsiu ir mesiu viską – projektą, studijas, darbovietę, profesiją, jį ar ją, Lietuvą, savo svajonę ar kt. Nusidažysiu plaukus violetiniais ir išvažiuosiu į Haitį. (Kaip sakė caras iš animacinio filmuko apie užjūrio prinčą – parduosiu karūną, nusipirksiu kepurę ir išvažiuosiu į užsienį.) Kartais gal ir visai verta, kai kalbame tiesiog apie bėdas ir nesėkmes. Mes patys priimame sprendimus dėl dalykų, kuriuos ir turime patys valdyti (darbo, gyvenimo būdo, žmonių, su kuriais bendraujame), ir patiriame tų sprendimų pasekmes.

Tačiau situacija yra visai kitokia, kai prabylama apie sprendimus kirvuku pačios žmogaus gyvybės atžvilgiu ir ypač, kai tai tampa visuomeniniu, o ne asmeniniu sprendimu. Turiu omenyje mirties bausmę, eutanaziją, priverstinę sterilizaciją ir panašius veiksmus, kuriuos visuomenė esą daranti dėl savo pačios gerovės.

Svarstant apie eutanaziją svarbiausi ir dažniausiai minimi yra egzistenciniai argumentai. Aš jų nenagrinėsiu,

apsiribosiu bendra ir nenuginčijama tiesa, kad žmogus negali valdyti gyvybės taip, kaip jis gali valdyti savo veiksmus ir netgi mintis. Juk negalime užsakyti nei savo gimimo, nei mirties. Nors toks noras egzistuoja. Klonavimas, dirbtinis apvaisinimas ir panašios „inovacijos“ tai tik patvirtina. Nors žmonės pritaria eutanazijai pirmiausia, manyčiau, dėl kančios baimės, kai kurie (ypač eutanazijos įteisinimo iniciatoriai) tarsi apeliuoja į žmogaus norą valdyti savo likimą: negaliu valdyti savo gimimo, tai bent mirtį valdysiu. Kūrinio maištas prieš kūrėją. Maištai, žinia, verčia tobulėti, tad ir noras suvaldyti mirtį gali būti labai naudingas žmogaus dvasiniam augimui. Nes kas gi kita yra gili religinė praktika, jei ne mirties suvaldymas? Nesvarbu, kad tai veikiau yra savęs suvaldymas mirties akivaizdoje, tačiau rezultatas yra pasiektas.

Visai kitoje šviesoje šie reiškiniai atrodo, kai iš individo santykių su savo mirtimi ir gyvenimu persikelia į visuomeninius santykius. Tai gali būti santykis su *savo* gyvenimu (kaip eutanazijos) arba *kito* gyvenimu (kaip mirties bausmės ir priverstinės sterilizacijos) atveju. Savo ir kito perskyra čia nublanksta, nes eutanazijos situacijoje apie save jau svarstome kaip apie kitą – paveiktą ligos, skausmo ar nevilties. Čia svarbiausiu aspektu tampa visuomeninis sprendimo pobūdis. Ne aš ir ne Jūs sprendžiate dėl savo ar savo artimo likimo, o visuomenės atsto-

vas – valstybė. Kažkodėl ši frazė žmones ramina. Valstybė sprendžia, valstybė žino. Neretas įsitikinęs, kad tam ji ir sukurta, kad spręstų už mus nemalonius klausimus: išvežtų šiukšles iš gatvių, o su jomis ir benamius bei elgetas, izoliuotų psichiškai nestabilius ir keistus personažus, sugaudytų be darbo bėgiojančius šunis ir kates, išmokytų visus vaikus tvarkingai elgtis, patikrintų mūsų maistą bei žaislus, garantuotų galimybę patekti pas gydytoją ir gauti vaistų, vienodai užrašytų kainas eurais bei litais ir t. t. Valstybė atsakinga, kad gyventume be rūpesčių. Jei taip, tuomet neturėtų atrodyti keista, kad jai tenka ir pareiga garantuoti, jog mirtume be rūpesčių.

Suprantu, kad maštyti nuosekliai nėra patrauklu ir už tai niekas premijų nemoka, vis dėlto tikiuosi, kad siekti nuoseklumo žmogaus protui yra būdinga. Nuosekliai ir sąžiningai maštydamas žmogus turėtų suprasti, kad joks žmogus ar institucija, kad ir kaip iškilmingai įgaliota, neturi galimybės mums garantuoti absoliučiai nieko, gali tik sukurti prielaidas mums to pasiekti. Nei valstybė, nei jos institucijos negali garantuoti nei vadinamojo oraus darbo, nei vadinamosios orios senatvės, nei tokios mirties, kokia mums atrodo geriausia. Net jeigu ir susitar-

sime dėl orumo materialios išraiškos metais ir eurais, visada gali atsitikti karas, blokada, embargas, revoliucija, invazija, krizė ar kokia, kad ir nedidelė, bankų griūtis. Toli žvalgytis nereikia. Šiandieniai pensininkai mokėjo mokesčius Sovietų



Sajungai, o pensijų tikisi iš nepriklausomos Lietuvos. Jie gyveno ir dirbo, taigi pensiją turėjo užsidirbti. Tačiau valstybė pasikeitė ir anų pinigų nėra nė kvapo. Ką ir kalbėti, kad visa Lietuvos valstybė iš naujo buvo pastatyta. Arba šiandien Ukrainoje – kas ką gali garantuoti? Yra, žinoma, variantas kaltinti Ukrainą, kad ji negarantuoja savo žmonėms net elementaraus saugumo. Suprantama, kad tie žmonės ir yra Ukraina – nieko kito, stovinčio šalia, turinčio bedugnę piniginę ir neklystančią išmintį, nėra. (Bet kai kas ir labai stipriai nesupranta.)

Ir to visagalio nėra ne tik karo, bet ir taikos atveju. Valstybėse įgyvendinami kasdienių problemų sprendiniai: miestų planai, šviesoforai, pensijų ir sveikatos sistemos, teismai ir kalėjimų priežiūra – visa tai yra konkrečių žmonių priimti sprendimai. Tie sprendimai priklauso nuo daugybės aplinkybių, gal dėl to jie taip stipriai skiriasi paskirose šalyse. Tam įtakos turi tradicija, institucijų sąranga bei vadyba, veikiančių asmenų profesionalumas, visuomenės nuomonė. Tačiau bet kurio atveju sukuriama sistema nėra tobula. Mums gal atrodo, kad teisėsauga Norvegijoje veikia be priekaištų, tačiau Anderso B. Breiviko pavyzdys rodo ką kita. Mes gal norėtume, kad Vilniaus gatvėse nebūtų benamių it kokioje Ženevoje, tačiau negalime pakartoti aplinkybių, dėl kurių jų ten dabar nėra. Išvežti benamius iš miesto centro yra sprendimas kirvuku, kartkartėmis kam nors vis panyžtantis.

Eutanazija yra dar labiau sprendimas kirvuku. Juolab kad tas kirvis – itin gerai įvyniotas. Vienas sluoksnis užuojautos kenčiančiam. Antras sluoksnis baimės, kad pačiam taip pat gali atsitikti. Trečias sluoksnis noro suvaldyti likimą. Ketvirtas – pasitikėjimo proceso skaidrumu ir objektyvumu.

Pastarasis retai aptariamas, tačiau ypač gluminantis. Juk kiekvienas savo aplinkoje apsidairęs vos ne kasdien susiduria su faktu, kad intencijos ir realijos dažnai nesutampa. O kai kuriose – kaip antai ligoninės, poliklinikos ir slaugos namai – net neketina sutap-

ti. Ir visai nebūtinai dėl piktos valios ar aplaidumo.

Panagrinėkime kitą neseniai viešai nuskambėjusį pasiūlymą – sterilizuoti asocialius asmenis. Kas tokiu atveju turėtų priimti sprendimą, kad žmogus yra tiek asocialus, kad jam jau reikia taikyti tokią bausmę? Įgaliotas savivaldybės darbuotojas? Ar būtų įvesti teisės aktais apibrėžti asocialumo laipsniai? Kuo remiantis – vaikų skaičiumi, mokamų pašalpų dydžiu, materialine žala bendruomenei, triukšmo ir kitų šiukšlių lygiu? Jei kriterijų būtų mažai, tai neatrodytų, kad problema (vaikai gimdomi dėl pašalpų) sprendžiasi, jei jų būtų daug – neišvengiamai atsirastų galimybė jais manipuliuoti ir pritempti prie to asmens, prie kurio norisi. O gal norisi tik dėl to, kad emociškai jis labai išvargino ir nebegali susilaikyti nuo sprendimo kirvuku? Nuosekli diskusija apie sprendimo kriterijus anksčiau ar vėliau priveda prie išvados, kad nėra tokių formalių kriterijų, kurie leistų institucijos (savivaldybės, ministerijos, gydymo įstaigos, mokslo įstaigos, ekspertų komisijos) atstovui ar atstovams padaryti vienareikšmių ir objektyvų sprendimą atimti kažkieno esamą ar būsimą gyvybę prieš to asmens valią, ar netgi su ta valia.

Žmonijos nelaimei apstu ir pavyzdžių, į ką pavirsta sankcionuotas gyvybės atėmimas atskirais atvejais – į gyvybės atėmimą visai ne išimtiniais atvejais. Ir tam visai nebūtinai totalitarinis režimas ar demokratija prisdengęs diktatorius. Asocialūs asmenys buvo sterilizuojami taikioje ir labai racionalioje bei procedūriškai tvarkingoje Švedijoje. Pažvelgus atgal buvo pripažinta, kad priemonė buvo taikyta per plačiai, ir apskritai, kad priemonė buvo netinkama. Apie principinį netinkamumą jau kalbėjome, tačiau norėčiau atkreipti dėmesį kaip tik į administracinę-organizacinę pusę. Kalbame apie Švediją, kur korupcijos praktiškai nėra, viešasis sektorius funkcionuoja efektyviai ir žmonės apskritai turi įprotį procedūras vykdyti tiksliai. Netgi tokiomis sąlygomis kriterijai turėjo tendenciją laisvėti. Tuo-

met įvertinkime, kaip greitai išimtytys taptų taisykle šalyje, kurioje viešasis sektorius valdosi pats pagal savo norus, korupcija yra norma daugelyje sričių (kaip antai sveikatos apsaugoje), o žmonės nėra labai skrupulingi taisyklių vykdytojai iš principo.

Ką Lietuvoje girdime iš eutanazijos įteisinimo šalininkų? Tą patį išimtinumo, skaidrumo ir nešališko sprendimo argumentą. Kas turėtų spręsti apie mirštančiojo „tinkamumą“ eutanazijai? Apie mirštančiojo slaugos sąnaudas ar keliamą žalą aplinkiniams, kaip apie galimus kriterijus, garsiai nekalbama. Tačiau kažkodėl neapleidžia mintis, kad vienaip ar kitaip tai būtų įskaičiuota. O skaičiuoti tektų vis viena kažkuriam mirtingajam. Nesvarbu, ar jis bus teisinis įgaliotinis, ar medicininis, bet kuriuo atveju – žmogus ar kelių žmonių grupė. Kokia liniuote jie pamatuotų mirštančiojo buvimą sąmoningu ir kitus minimus matmenis, išlieka paslaptis, nors populiariau tikėti, kad tokia liniuotė egzistuoja. Maža to, populiariau tikėti, kad ta liniuote naudojasi laisvi nuo žmogiškųjų ribotumų bei silpnybių asmenys. Kai jie eilinį kartą save nuvainikuoja (prokurorai, politikai, teisėjai, medikai), tai visuomenė piktinasi ir sakosi esanti nusivylusi. Tačiau gal jau metas liautus nusivilti ir pamąstyti, ar tokių antžmogių apskritai būti gali. Gal valdantiejiems keliami neįgyvendinami reikalavimai – padaryti mus nuolat sveikus ir laimingus. Ir geidautina, be mūsų pačių pastangų.

Sekuliarioje valstybėje smagu gyventi, kai esi jaunas, sveikas ir agresyvus savo teisių siekėjas. Tačiau toks gyvenimo būdas visai atpratina nuo minties, kad esti dalykų, kurių negali valdyti ir nuo kurių negali apsidrausti. Nė pasiskiepyti. Nė profilaktiškai pasitikrinti. Yra gyvenime įvykiai, kurie ateina ir juos tenka priimti – nuo neišlaikyto egzamino, atleidimo iš darbo ar bankroto, akiai nemalonių vaizdų viešojoje erdvėje iki artimo netekties ir savo paties mirties. Jei tik tuomet pirmą kartą susimąstai, tai gali būti nepakeliamai sunku. ❧

Mindaugo Navako skulptūrų parodą palydint

Medžiagos ir kontekstai

EGLĖ JUOCEVIČIŪTĖ

Nuo birželio 27 d. iki rugsėjo 14 d. Nacionalinėje dailės galerijoje veikė Mindaugo Navako skulptūrų paroda „Šlovė buvo ranka pasiekama“. Tai pirmas išsamus šio šiuolaikinės skulptūros tradicijas Lietuvoje formavusio menininko kūrybos pristatymas Lietuvoje. Kaip per atidarymą taikliai ir intriguojančiai apibūdino parodos kuratorė Elona Lubytė – tai 100 tonų gero meno. Kuratorė šiuokart užsiėmė tarpininko tarp menininko ir institucijų darbu – derino ekspozicijos klausimus su Lietuvos dailės muziejumi, kurio dalis NDG yra, su Vilniaus savivaldybe, kurios žemėje atsidūrė pusantros Navako skulptūros, didžiagabaričių krovinių pervežimo kompanijomis ir kitomis neišvengiamai tokį megaprojektą kuruojant išsipainiojančiomis institucijomis. Konceptualieji parodos turinio ir ekspozicijos sprendimai buvo palikti autoriaus valiai, nes apie juos jis mąstė gerokai anksčiau už minėtas institucijas.

Parodos pagrindą sudarė pastarųjų 20 metų Navako kūriniai, kuriuos kontekstinėmis jungtimis papildė keli darbai iš aštunto dešimtmečio pabalgos – skulptoriaus karjeros pradžios. Kuratorės intervencija į ekspoziciją atitiko jos kaip LDM skulptūros fondo saugotojos poziciją – Navako devinto dešimtmečio kūriniai, nuolatos pri-

statomi NDG nuolatinėje XX–XXI a. Lietuvos dailės ekspozicijoje (fotomontažų albumas „Vilniaus sąsiuvinis“ ir autoriniai bronzos liejiniai), buvo beveik visi sukelti į vieną salę ir papildyti keliais naujais darbais, kad geriau atsiskleistų sąsajos tarp atskirų kūrinių. Tad iš esmės – tai retrospektyva, atspindinti daugmaž visą Navako kūrybos kelią, – nors dėl nevykusių šios klišės konotacijų būtų neteisinga parodą taip vadinti. *Kūrybos kelias* eksponuojamas navakiškai – ne chronologiškai ar grupuojant aplink dailėtyrines sąvokas, o pagal dydį ir medžiagas. Vesdama ekskursijas po šią parodą, susidūriau su amžinąja dailės kritikų problema – kaip artikuliuoti



Mindaugas Navakas. Balkonas 5. 2012. Violetos Boskaitės nuotraukos

vizualiai paveikias Navako skulptūras. Alfonsas Andriuškevičius ir Laima Kreivytė, daugiausiai ir sėkmingiausiai rašę apie Navaką įvairiais jo karjeros tarpsniais, patogiai jautėsi išijausdami į autoriaus numatytas taisykles – kalbėti apie formas ir medžiagas kaip apie savarankiškas būtybes, paklūstančias arba besipriešinančias fizikos dėsniams. Tačiau kaip kalbėti apie įstrižą cilindrą ar kabančią daugianarę struktūrą žmonėms, kuriems tai atrodo paiki svaičiojimai? Apeliuoti į vizualias ir kitas jusles dirginančias asociacijas? Kalbėti apie sovietinę, ankstyvojo laukinio kapitalizmo ir nusistovėjusią neoliberalią aplinką – kaip veikusias Navako kūrybą?

Be abejo, reikia naudotis visais šiais ir dar daugeliu kitų galimų Navako kūrybos pjūvių. Nuodugnai išnaudoti pirmą ir dar tokią išsamią Navako parodą Lietuvoje, „supjaustant“ ją skirtingų kontekstų peiliais, pasiūlė parodą lydėjęs Archfondo pokalbių ciklas „Nebendradarbiavimas – apie skulptūrą“ (kuratoriai Ieva Cicėnaitė, Elona Lubytė, Matas Šiupšinskas). Penkiuose ciklo pokalbiuose ir vienoje ekskursijoje lietuvių menininkai, menotyriminkai, istorikai, antropologai, ekonomistai ir pats Navakas kalbėjo apie skulptūrą viešojoje erdvėje ir laisvos rinkos ekonomikoje. Pats skulptorius inirtingai pozicionuoja savo kūrinius kaip paviršutiniškai neffirtuojančius su įvairiais kontekstais, sakydamasis griežtai nebandantis pagerinti pasaulio, o besidomintis formos ir medžiagos klausimais. Tačiau kaip daugeliui bent iš dalies susipažinusių su Navako kūryba žinoma, ideologinis akontekstualumas kaip tik tą kūrybą daugiasluoksniškai ir prijungia prie įvairių kontekstų.

Man ryškiausiai Navako kūrybą nauja šviesa apšvietė du pokalbiai: „Skulptūra viešumoje: menininkų, užsakovų ir publikos vertybės“ (Audrius Ambrasas, Rasa Antanavičiūtė, Ūla

Tornau, Tomas Vaiseta) ir „Kūrybinio pasipriešinimo taktikos“ (Jekaterina Lavrinec, Aurimas Švedas, Eigirdas Žemaitis). „Šlovė buvo ranka pasiekiamą“ abiem pokalbiams buvo net ne atspirties taškas, o tiesiog pretekstas susitikti skirtingų laukų tyrėjams bei praktikams ir pabandyti susišnekėti. Žinoma, pokalbių ciklą užbaigęs klausimų-atsakymų maratonas tarp NDG vedėjos Lolitos Jablonskienės, Mindaugo Navako ir auditorijos žaismingai gražino parodos, meno, kultūros ir visuomenės artikuliacijas į navakiškos sąmonės būseną.

Nesu vienintelė, kuriai Navako skulptūrų ekspozicija aplink NDG atstovavo „tikrą“ Navaką, o vidiniame kiemelyje ir laikinų parodų salėje rodomi kūriniai atrodė tarsi žaidimai (arba žaislai, kaip savo kūrinius vadina pats Navakas ir paskutinio pokalbio metu patvirtino Evaldas Jansas). Jos aktyvios (kai kada agresyvios), išpūdingos, priverčiančios gerbti vyriškai (*egoistiškai* – vienam iš paskutinio pokalbio klausytojų apkaltinus Navaką egoizmu uzurpuojat visą viešą erdvę aplink fotogenišką NDG pastatą, Navakas egoizmą pavadino vieninteliu dėmesio vertu jausmu) ambicingai skulptūrišką galią jose, sudarančios retą galimybę į skulptūrą įeiti ir po ja atsistoti, taigi pamatyti skulptūros apačią. „Tikras“ Navakas – „Keturių didžiųjų nesavarankiškos“ (1993–2008), „Nesavarankiška“ (1992), „Pastogė“ (1995), „Trikojis“ (2008) ir kt. – NDG suteikė galimybę bent trumpam atrodyti „tikru“ modernaus meno muziejumi. Didžioji dalis parodos lankytojų (ir tik lauko ekspozicijos praeivių), mano žiniomis, priėmė skulptūras pakankamai pozityviai. Meno žinovai, nekvestionuojantys abstrakčių formų vertės, galėjo pasijusti lyg vaikščiodami po Hirshhorno muziejaus Vašingtone skulptūrų sodą arba bent aplink KUMU muziejų Taline, o Šnipiškių praeiviai, iki šios vasaros nežinoję, kas tame baltame pastate su „tais dviem pasvirusiais“ apskritai yra, turėjo galimybę pirmąkart gyvenime netrukdomi (ypač šviesiomis vasaros naktimis)

artimai susipažinti su kokybišku šiuolaikiniu menu – jas gerai pačiupinėti (deja, kartais ir palikti žymę), nepaisydami draudimų jomis palaipioti ar romantiškai ant jų pasėdėti per pirmąjį pasimatymą. Daugiasluoksnės publikos reakcija į NDG išorėje atsiradusias „negrąžias“ (abstrakčias, surūdijusias, pagamintas iš industrinių atliekų) skulptūras mane intrigavo visą parodos veikimo laiką, tačiau ryškesnio pasipiktinimo nepastebėjau. Publikos reakcijos intensyvumo (ar pasyvumo) specifika suvokti galima palyginus atsiliepimus apie 1994 m. prie Šiuolaikinio meno centro įėjimo rodytas „Tris didžiūsią nesavarankiškas“ ir dabar prie NDG rodytą to paties kūrinio praplėstą variantą „Keturių didžiųjų nesavarankiškos“. 1994 m. skulptūrai buvo priskirta ŠMC gynybos nuo priešiškų jėgų „funkcija“, ji provokavo tiek šiuolaikinio meno oponentus, tiek proponentus. Po 20 metų skulptūra atrodo labai savo vietoje, kelianti architektūrinio ir skulptūrinio mastelio klausimą. Žinoma, reakcijos pokyčiui yra svarbus skulptūros vietos pakeitimas, – žmonių tiršta Vokiečių gatvė, užtvirta rūdimis dengta plienine konstrukcija, savaime sulaukia daugiau dėmesio nei nuošali ir tuščia NDG aplinka, dažniausiai matoma iš kitos upės pusės. NDG aplinka iš

esmės yra tik sąlyginė viešoji erdvė, daug mažiau dirginanti „surūdijusių vamzdžių“ oponentų akis, aiškiai suteikusi Navako skulptūroms daug dekoratyvesnį charakterį, nei buvo galima tikėtis prieš joms ten atsistojant.

Kita svarbi mintis, padėjusi sau pačiai ir parodos lankytojams atrakinti Navako skulptūras, yra susijusi su skirtingais bendradarbiavimo ir nebendradarbiavimo (pasipriešinimo) lygmenimis jo kūryboje. Nebendradarbiavimas reiškesi kalbai pasisukus apie politikos ir meno institucijas, kai Navakui jų primetami nurodymai buvo visiškai nepriimtini. Tačiau įdomu tai, kaip negatyvią nebendradarbiavimo – nurodymų nevykdymo – veiklą Navakas paversdavo pozityvia bendradarbiavimo su menininkų bendruomene ir įvairiais gamintojais veikla. Bendradarbiaujant su keramiku Egidijumi Talmantu ir skulptoriais Vladu Vildžiūnu, Petru Mazūru bei kitais aštunto dešimtmečio viduryje susikonstruota bronzos liejimo įranga leido pasijausti bent šiek tiek nepriklausomiems nuo komisijų, sprendžiančių, ar skulptūra lietina, ar nelietina iš bronzos. Bendradarbiaujant su Vilniaus namų statybos kombinato stambiaplokščių namų detalių gamykla Aukštuosiuose Paneriuose, architekto Vytauto Jakubausko dėka 1985 m. įvyko pirmasis Betono skulp-



Mindaugas Navakas. Įstrižas cilindras. 2007–2013

tūrų simpoziumas, medžiaginiame lygmenyje pratęstas 1991 m. simpoziume Vilniaus ligoninių miestelyje Santariškėse – abiejų rezultatai užsakovams galiausiai kėlė formos ir idėjos abejonių, tačiau sėkmingai išliko nepanaikinti. Didžiosios plieninės ir cisternų konstrukcijos atsirado tuo Nepriklausomybės laikotarpiu, kai buvo svarbu turėti ne tik pinigų, bet ir pažinčių, kad sumanymai būtų atlikti ne tik pigiai ir kokybiškai, bet ir atlikti apskritai. Artėjant link mūsų dienų, Navako medžiagos tampa lengviau

įgyjamos, o darbai reikalauja mažiau pastangų ir bendradarbių. Tenka visiškai pritarti Neringai Černiauskaitėi, kad kintantis Navako medžiagos pasirinkimas jo kūriniais „įlaikina“ ir padaro nuolat aktualiais („Malonu, kai domisi, bet tikrovė man svarbesnė“. Mindaugo Navako retrospektyva NDG, in: artnews.lt, 2014-07-16). Man tiesiog atrodo svarbu prisiminti, kaip medžiagų pasirinkimas Navako skulptūrose atspindi socializacijos ir darbo pobūdį, kintantį priklausomai nuo valstybinio ekonomikos modelio.

Gaila, kad iki parodos uždarymo atitinkamoms institucijoms nepavyko susitarti ir padaryti Navako „Keturių didžiųjų nesavarankiškų“ LDM kolekcijos dalimi bei palikti NDG kaip modernaus muziejaus įspūdi stiprinančią ir visuomenės pasipiktinimo nesukėlusią skulptūrą puikiai tam tinkamoje vietoje. Vis dėlto tokia diskusija pradėta, ir reikia tikėtis, kad sulauksime įvairių NDG aplinką pusiau viešą erdvę „sumeninančių“ ir „apgyvendinančių“ sprendimų. ☒

Mentaliniai Mindaugo Navako žaidimėliai

ALFONSAS ANDRIUŠKEVIČIUS

Pastaruju metu parodose lankausi labai, labai retai. Tačiau Mindaugo Navako retrospektyvos laukiau: buvau tikras, kad jis dar nėra išsikovęs, kaip kad kai kurie mano vyresnieji bičiuliai. Ir neapsirikau. Išvydęs minią jo senų ir naujų kūrinių, net kažkodėl sušukau: „Devintoji banga!“

Neketinu čia apskinėti visų įspūdių, kuriuos patyriau per porą prie NDG ir joje pačioje praleistų valandų. Tepasisakysiu apie tai, kad mane žavėte sužavėjo, kaip autentiškai ir šviežiai Mindaugas naudojasi kai kuriais klasikinės skulptūros principais.

Proporcijos. „Grožį lemia proporcijos!“ – yra sušukęs (kartodamas dar senesnius autorius) šventasis viduramžių storulis Tomas Akvinietis. Anokia čia naujiena, pasakysite: visi geri skulptoriai rūpinasi proporcijomis. Nė kiek nesiginčysiu. Bet, bet... Navako atvejis ypatingas tuo, kad čia *proporcijų subtilybė* yra išikūnijusi *griozduose*. Daug kas, kontempliuodamas akmeninį „Penki blokai“ (2011), mėgausis nuo jo sklindančia energija, svorio jėga, granitinės faktūros rupu... O aš sakau: bet dar pažvelkite į

proporcijas, į proporcijas! Bent jau aš, sutelkęs dėmesį būtent į jas, patiriu panašų išgyvenimą, kaip kad žvelgdamas į meistriškai išpešiotą gražios moters gražaus antakio lankelį...

Svoris. Didžiuma visų laikų skulptūrų turi reikalą ir su realiu, ir su vizualiniu svoriu. Jos arba akivaizdžiai gravituoja, arba – levituoja. Navako kūriniai levituoti nelabai linkę. Jiems labiau patinka gravituoti. Bet tasai gravitacijos įspūdis kartais sukuriamas taip ypatingai... Štai darbas „Raudona“ (2011). Ant gana trapios medinės konstrukcijos guli nemenka kiniška vaza. Aišku, kad ji, žvelgiant iš priekio, šiek tiek slegia tą medinį ki-

byklą. Bet kai, paėjęs, pasižiūri iš šono ir išvysti pro vazos kaklą bešliaužiantį lauk tirštos raudonos „lavos“ liežuvių, protas akimirksniu sumoja, kad pati vaza yra pilna tos raudonos tyrės... Tuomet suvoki jos „tikrajį“ sunkį ir bemaž ant savo pečių pajunti našta, kurią neša vargšas medis. Aišku, visuomet vizualinį svorį gamina sąmonė, bet ši syki iškrėstas toks mentalinis triukas, kad tik laikykis.

Įtampa. „Laikykis, laikykis!“ Šitie žodžiai, adresuojami kontempliuojamam objektui ar jo daliai, neretai šmėsteli galvoje, apžiūrinėjant tūlą Mindaugo kūrinį. Laikykis, kad nenuriedėtum, laikykis, kad nesugniužtum, laikykis, kad nenukristum... Kartais reikia laikytis iš visų jėgų, nes labai, labai pavojinga. Kartais pakanka laikytis šiek tiek, nes rastas puikus balansas tarp *pavojinga* ir *saugu*. Man, niuansų ir rizikingų balansų mėgėjui, pastarasis atvejis ypač patrauklus. Būtent jį išžvelgiau, kontempliuodamas du surūdijusio plieno „Balkonus“ (abu 1995), čiulpte prisičiulpusius prie NDG salės sienos nemenkame aukštyje. Šiek tiek panašiai laikosi kregždžių lizdai. Nepasakysi, kad labai nesaugu. Bet yra, yra rizikos... Gal todėl ir ateina į galvą Elizabeth Bishop eilėraščio eilutės: *I must not fall. / The span-gled sea below wants me to fall. / It is hard as diamonds; it wants to destroy us all.* ☒



Mindaugas Navakas. Nesavarankiška. 1992

Sutikti Kita?

Po devintojo ateitininkų ir NŽ-A studijų savaitgalio Guronyse

SKIRMANTAS LAURINAITIS

Tarp liberalių ir net konservatyvių pažiūrų praprususių Lietuvos žmonių yra prigijęs pokštas apie *praeitininčius*. Suprask, Ateitininkų federacija, katalikiška visuomeninė organizacija, seniai nebežiūrinti į ateitį ar visuomenę, o tik kiurksanti sau užsisklenduosi „tarp savų“, gebanti tik paskaityti savo praeities didžiausius intelektualus (Šalkauskį, Pakštą, Ylą, Maceiną, Girnių) ir papūgiškai juos pakartoti. O juk taip buvo ne visada. Prieškario Lietuvoje ateitininkai – jaunieji intelektualai, besibūrę po profesorių Stasio Šalkauskio ir Kazio Pakšto sparnu, netgi aršių oponentų, visų pirma tautininkų, buvo laikomi intelektualiai pajėgiausia ir gal netgi pažangiausia jėga Lietuvos kultūrinėje erdvėje. Ir visa tai oficialiai uždraudimo ir netgi tam tikro tautininkų režimo persekiojimo sąlygomis. Nemenko ateitininkų indėlio būta ir į išeivijos intelektualinį pakilimą. Dabar gi ateitininkai tarsi nebeužima tokios garbingos ir privilegijuotos vietos viešajame diskurse, maža to, netgi ir į reikšmingesnius debatus ar kontroversijas neišvėlia. Bet ar tai jau būtinai reiškia tapimą praeitininčiais? Esmingiau pasvarstyti šį klausimą, net ir nesant ateitininku, leido paskutinį vasaros savaitgalį rekolekčių centre Guronyse surengtas (jau devintas) Ateitininkų federacijos ir NŽ-A studijų savaitgalis, išmoningai pavadintas „(Ne)lygybė (ne)tolerancija, (ne)teisybė: meilė?“

Ir sąmoningas temos formuluotės disputiškumas, ir pakviestų kalbėtojų sąrašas (žr. toliau) rodo, kad sumanytas buvo anaip tol ne eilinis pranešimų

bėrimas į sieną ar unisoninis išsikalbėjimas, kokie „esame teisūs“, netgi ne „savų šaudymas į savus“. Kitokių pažiūrų pranešėjai ir diskutantai nebuvo palikti parodomajam cirko beždžionėlių vaidmeniui. Nepaisant skirtingų, bemaž visų pranešėjų gana skaidriai išskleidžiamų prielaidų, ir kontrastuojančių argumentacijos būdų, kitokia nuomonė buvo suprantama net jai ir nepritariant, taigi Kitas ir Kiti turėjo orias ir lygias teises.

Apie ką buvo kalbėta? Apibendrinant visas savaitgalio temas galima būtų konstatuoti esminį dėmesį politinei, etinei, o kartais net ir teisinei prasme reikšmingoms sąvokoms, tad iš tiesų tai buvo vienas ilgas politinės filosofijos seminaras. Pirmojoje įvadininėje diskusijoje penktadienio vakare „Toleranci-



Vyngantas Malinauskas

ja: koks nusikaltimas? kokia bausmė?“ filosofas Viktoras Bachmetjevas, sesuo Ligita Ryliškytė SJE ir filosofijos studentas Laurynas Peluritis mėgino išnarplioti tolerancijos sąvoką, jos istoriją, žymimus ir pageidaujamus žymėti turinius. Pranešėjų pozicijos smarkiai išsiskyrė: Ryliškytė pasisakė už plačiai suprastą toleranciją, apimančią ir solidarumą, pagarbą, empatiją. Bachmetjevas su Peluričiu siūlė veikiau minimalią definiciją, t. y. toleranciją kaip



Viktoras Bachmetjevas, sesuo Ligita Ryliškytė SJE, Laurynas Peluritis ir Paulius Subačius. 2014-08-29–31. Giedrės Olseviciūtės nuotraukos



Bernardas Gailius ir Vaidotas Vaičaitis

pakanta, padedančią nubrėžti ribas tarp individų, jiems taikiai sugyventi. Jų manymu, atsisakant siaurai apibrėžti toleranciją, tampa išplaunama sąvokos reikšmė. Tiesa, Peluritis gynė tezę, jog tolerancija ir kaip fenomenas dar gali būti aptikta, ir kaip konceptas naudinga tik asmeniniame santykiuje, padedanti nesantaikai ar neapykantai neperaugti į atvirą ir neteisėtą smurtą. Bachmetjevas oponavo tvirtindamas, jog asmeniniame santykiuje kalbėti apie toleranciją nėra prasmės, mat esą net sau niekaip neįmanoma išvesti ko-

kios nors visuomet galiojančios maksimalios, kuri nubrėžtų, kada ir ką pakęsti. Jo manymu, apie toleranciją kaip tik įmanoma kalbėti tik politiniame socialiniame lauke. Nors konsensuso diskutantai ir nesurado, tačiau bent kritikavo vieni kitus vaisingai. Tiesa, taikliu Tomo Vaisetos pastebėjimu, jie taip ir liko „Koncepto kaime“ (už kelių kilometrų nuo Guronų iš tiesų yra Koncepto kaimas), t. y. užstrigo kalbėjime apie sąvoką ir beveik neaptarė paties reiškinio.

Šeštadienio diskusijos jau pakilo į kur kas profesionalesnį lygmenį. Tik štai jas sunku atpasakoti, mat tokiose diskusijose, kuriose nesisukama klausimų ir atsakymų karuselėje ir nesilaistoma išmintimi, svarbesnis pats einamas kelias, o ne pasiektina pabaiga; taigi čia bus pasidalyta keliais surinktais trupinėliais. Rytą pradėjo diskusija „Teisybė: kur ir kaip jos ieškoti?“. Šiuo klausimu diskutavo Vyngantas Malinauskas, Bernardas Gailius ir Vaidotas Vaičaitis. Žinia, pašnekovai pirmiausia ieškojo ne platoniškos ar tiesiog episteminės tiesos, o klausė apie teisės ir teisingumo santykį, apie tai, ar gali (ir jei taip, tai kaip) šiuolaikinėje liberaliojoje demokrati-joje teisė būti pagrįsta teisingumu ir kokia nors bendrojo gėrio samprata. Malinauskas, pats simpatizuodamas

Aristotelio politinei filosofijai, teigė, jog iš tiesų visi dabar gyvename Johno Rawlso suformuotoje liberalizmo paradigmoje. Jis išreiškė viltį, jog vis dėlto norėtusi turėti bent teorinę alternatyvą. Nerija Putinaitė oponuodama pastebėjo, jog štai pokariu net ir toks lietuvių mąstytojas kaip Antanas Maceina pasisakė už savitą politinio liberalizmo versiją (turima omenyje nepasaulėžiūrinės politikos koncepcija), tad geresnės alternatyvos bent jau šiuo metu nesama.

Keisčiausia ir turbūt mažiausiai pavykusi buvo diskusija apie meilę žmogui, gamtai ir Dievui, mat joje pritrūko sankirtos taškų tarp visų jų. Putinaitė prie meilės žmogui priėjo nagrinėdama sovietinį humanizmą ir žmogaus iškėlimą, jo galimybių ribų peržengimą naujoje santvarkoje (geras propagandos pavyzdys – Aleksejus Stachanovas). Kaip pastebėjo prelegentė, sovietinis humanizmas iš pažiūros paradoksaliai pats save veda į krizę ir dažnu atveju baigiasi „dvasingumo“ paieškomis, domėjimusi ezoterika, nes pradėdami užduoti klausimai, į kuriuos marksistinė-lenininė filosofija niekaip atsakyti negali. Sovietinis humanizmas, propagandiškai išaukštinęs žmogų, nesugebėjo pateikti įtikinamo ir pilnatvės poreikį patenkinančio atsakymo į žmogaus gyvenimo prasmės klausimą. Tariama meilė žmogui užsibaigia humanizmo peržengimu.

Guoda Azguridienė, kalbėdama apie meilę gamtai, pradėjo nuo meilės apibrėžimo ar bent jau išsivardijimo kai kurių jos svarbiausių atributų. Anot jos, meilė esanti savęs apribojimas, leidimas mylimam objektui būti savimi. Meilė gamtai tokiu atveju yra atsiskyrimas gamtą užvaldyti. Tačiau, kaip pastebėjo Putinaitė, meilė gamtai negali būti abipusė – gamta mūsų nemylė, dažnu atveju mums yra nesvetinga ar netgi mirtinai pavojinga. Bernardas Gailius klausimą iškėlė dar radikaliau: ar tai, apie ką kalbama, yra meilė? Ar meilė kaip tik nepasižymi siekiu užvaldyti savo objektą?

Apie meilę Dievui kalbėjo Aistė Diržytė. Jos išstojimas išsiskyrė tuo,



Aistė Diržytė, Nerija Putinaitė, Guoda Azguridienė ir Laurynas Peluritis

jog, kitaip nei buvo galima tikėtis, tai nebuvo nei teologinis, nei filosofinis pranešimas, o veikiau pasiūlymas pamąstyti ar netgi pamedituoti apie savo santykį su Dievu.

Paskutinė diskusija kartu su Nida Vasiliauskaite, Vytautu Ališausku ir Martynu Pilkiu buvo „Lygybė: ar ji įmanoma?“ Pastarasis papasakojo savaip įdomų socialinės inžinerijos eksperimentą su savo buvusiu buto draugu: jie norėjo išlyginti visus – socialinius, materialinius ir netgi kultūrinius – nelygumus (pastebėtina, čia veikiau būta lygiavos, o ne lygybės siekio), tačiau eksperimentui nelabai pavykus, suprato, jog visiška lygybė ir dar visose srityse ne tik nėra įmanoma, bet gal ir nereikalinga. Vasiliauskaite savo pranešime kėlė aristotelišką tezę: „lygiems po lygiai, nelygiems po nelygiai“. Iš pažiūros tai labai konservatoriška idėja. Tiesa, būtina pažymėti, jog Vasiliauskaitė šią tezę grindė neigdama bendrą visų žmonių ontologinę lygybę ir jų vienodumą – žmonės nėra vienodi, jų poreikiai yra skirtingi, todėl absoliučios lygybės idėjos veikiau tėra ideologinės kažkokios vienodos antropologijos projekcijos. Ališauskas gi teigė, jog pats kalbėjimas apie lygybę reikalauja atskirti du klausimus: pirma, ar lygybė išvis yra įmanoma, o antra, jeigu ji yra įmanoma, ar ji yra siektina? Jis pats žvelgė skeptiškai ir į patį lygybės siektinumą, ir į jos įmanomumą.

Stovyklą uždarė atvira diskusija apie Europos Sąjungą, krikščionybės vaidmenį jos gimime ir ateityje bei apskritai religijos ir politikos santykį šiandien. Vasiliauskaitė tvirtino, jog Europos išlikimo sąlyga bus politiškumo, autentiškos politikos sugrįžimas, įveiksiantis biurokratijos ir biurokratinio-administracinio mąstymo išsigalėjimą. Ališausko manymu, kaip tik į visus klausimus, ar reikia „daugiau“, ar „mažiau“ Europos, atsakyti gali padėti pats grįžimas prie ES ištakų



Vytautas Ališauskas, Nida Vasiliauskaite ir Martynas Pilkis

ir pamatinių principų: laisvo žmonių, paslaugų, kapitalo ir idėjų judėjimo. Nustebino, jog tiek per šią diskusiją, tiek po pranešimų nebuvo nė vienos minutės nepatogios tylos. Susikirtimai tarp skirtingų pozicijų ir jų vertinimai taip pat buvo ne visai tokie, kokių būtų buvę galima tikėtis: pavyzdžiui, bent jau šios apžvalgos autorius dažniau

pritarė Vasiliauskaitei ir nepritarė Pilkiui. Tad stovykla buvo geras gyvos bei autentiškos diskusijos pavyzdys. Koks tokių renginių sėkmės receptas? Turbūt tokio niekuomet nėra, tačiau šiuo atveju – neužsidarymas tarp savų ir tai, jog atvyko motyvuota auditorija (tai lėmė geografija), o ne šiaip žioplinėtojai iš gatvės. ❏



Devintojo ateitininkų ir NŽ-A studijų savaitgalio Guronyse akimirka

In memoriam Jacques Louis Le Goff (1924–2014)

VYTAUTAS VOLUNGEVIČIUS

Marcas Blochas ir Lucienas Febvre'as, 1929 m. kurdami žurnalą *Annales d'histoire économique et sociale* (toks buvo pirmasis pavadinimas, davęs vardą ir istoriografinę Analų mokyklai), išsikėlė tikslą įveikti įprastinį filologijos savipakankumą ir istorijos tyrimą įvedant, kaip dabar sakoma, tarpdalykiškumą: oro nuotraukos geografiją, gyvenvietės tyrimą, kartografiją, žemės kadastro informaciją. Nujos programos siekiu tapo integralus praeities ir dabarties problemų sprendimas. Šios intelektualinės srovės kūrimuisi didelės įtakos turėjo XX a. pirmos pusės prancūzakalbės erdvės akademinis klimatas, kurį geriausiai atspindi tokie socialinių ir humanitarinių mokslų atstovai kaip Émilis Durkheimas (socialinė psichologija, kolektyvas), Maurice'as Halbwachsas (kolektyvinė atmintis), Ferdinand'as de Saussure'as (struktūrinė lingvistika). Žinoma, išskirtinį vaidmenį atliko Sigmundo Freudo ir Karlo Gustavo Jungo duetas (pašamonė, automatizmas).

Antrosios Analų mokyklos kartos ryškiausia figūra tapo Fernand'as Braudelis, su kurio vardu sietinas ne tik šios mokyklos aukso amžius, bet ir dvi jos metodologinį arsenalą papildžiusios sąvokos: struktūrų istorija (*histoire des structures*) ir ilgos trukmės laikas (*longue durée*). Per trejetą Analų mokyklos gyvavimo dešimtmečių su šiais trimis vardais radosi pagrindiniai metodologiniai ir teminiai orientyrai: ilgalaikių, lėtai kintančių ūkinių ir socialinių struk-



Jacques Louis Le Goff.
Iš <http://rechtsgeschiedenis.wordpress.com/2014/04/03/rethinking-medieval-history-jacques-le-goff>

tūrų, socialinių grupių (ypač marginalinių) tyrimai. Istorija imta suvokti kaip totalinė istorija (*histoire totale*), siūlanti kiekvienos problemos sprendimo visuminį vaizdą, į kurio spektrą turėjo patekti ne viršūnių (*res gestae*), tačiau masių istorija. Istorija turėjo būti pastatyta nuo galvos ant kojų ir tapti *istorija iš apačios*.

Jacques'as Louis Le Goffas gimė 1924 m. sausio 1 d. pavydėtinoje vietoje – oksitaniška tarme kalbančiame Provanse, pajūryje įsikūrusiame Tulone. Mokėsi vietos licėjuje. Jo pasiruošimas stoti į prestižinę *École Normale*

Supérieure Paryžiuje buvo nutrauktas Antrojo pasaulinio karo, kurio dalį, vengdamas priverstinio darbo (tokio likimo pavyko išvengti ir Georges Duby), Le Goffas praleido pasitraukęs į Alpes. Po karo jis įstojo į Prancūzijos mokslo ir politikos elito kalvę, o 1947–1948 m. buvo išvykęs į Karolio universitetą Prahoje. Šeštame dešimtmetyje dirbo tiriamąjį ir pedagoginį darbą įvairiose institucijose Amjene, Romoje, Paryžiuje, Lilyje. Nors ir nebuvo apsigynęs daktaro disertacijos, 1959–1960 m. dirbdamas didžiausioje Prancūzijos mokslo institucijoje *Centre National de la Recherche Scientifique* sulaukė tuo metu žymiausio Analų mokyklos lyderio Braudelio kvietimo eiti jaunesniojo mokslo darbuotojo pareigas *École Pratique des Hautes Études* po Antrojo pasaulinio karo įkurta Ekonomikos ir socialinių mokslų skyriuje. Beje, pats Le Goffas, 1972 m. tapęs šio skyriaus prezidentu, aštunto dešimtmečio viduryje jį reorganizavo į atskirą mokslo instituciją – *Écoles des hautes études en sciences sociales*.

Pirmosios dvi nedidelės apimties Le Goffo studijos buvo skirtos tam laikui nelabai įprastoms medievistikos tyrimo sritims, objektams, reiškiniams: Viduramžių pirkliams ir bankininkams (*Marchands et banquiers du Moyen Âge*, 1956) bei intelektualiam pasauliui (*Les intellectuels au Moyen Âge*, 1957). Pirmoje istorikas susikoncentravo ne į iki tol įprastinius prekybinius kelius, turgaviečių vietas ar realizuojamus produktus, tačiau į žmones, kurie savo gyvenimą dėl vienkovių ar kitokių aplinkybių paskyrė prekybai. Dėmesys kreipiamas į šių žmonių vaidmenį mieste, valstybėje ir apskritai civilizacijoje. Pasak Le Goffo, pirkliai ir prekybinių kelių radimasis, bankininkai, įvairaus pobūdžio finansinės operacijos, spekuliacijos ir nekiliojamojo turto investicijos sietinos su krikščioniškosios Europos ūkio augimo pradžia XI a. ir savo piką pasiekė XIII a. Jam XI–XIII a. – Europos komercinė revoliucija.

Kalbėdamas apie Viduramžių intelektualus, Le Goffas pasirinko ne

įprastinį biografinį pjūvį. XII a. interpretuodamas kaip intelektualų gimimo laikotarpį, Le Goffas lygiagrečiai stebi miestų radimąsi, arabų įtaką ir graikų filosofijos „atradimą“, universitetų kūrimąsi. Šalia individualybių (Pjeras Abeliaras, Bernardas Klervietis) komponuojamos XII a. reiškinių ir mentalitetų transformacijos (moteris ir santuoka). Le Goffas neabejoja, kad būtent šiuo metu Vakarų Europoje įsitvirtino santuokos krikščionišką prasmę institutas. Kartu apžvelgiamas intelektualų vaidmuo ginče tarp pasaulietinės (imperatorius) ir bažnytinės (popiežius) valdžių.

1977 m. pasirodo straipsnių, rašytų 1956–1976 m., rinkinys programiniu pavadinimu *Už kitokius Viduramžius (Pour un autre Moyen Âge: Temps, travail et culture en Occident)*, kuris reprezentuoja išskirtinai platų medievisto interesų lauką, knygoje skaidomą į keturis sluoksnius: laiką ir darbą, laiką ir vertybių sistemą, aukštąją ir populiariąją kultūras ir teorinę dalį, skirtą istorinei antropologijai, kurioje deklaruojamos pagrindinės tyrimo nuostatos. Šiame rinkinyje buvo dar kartą publikuotas žymusis straipsnis apie skirtingas – Bažnyčios ir pirklio – laiko sampratas. Pirma, Le Goffas priešina liturginį ir gamtos amžinybės laiką. Antra, laikas suvokiamas kaip socialinės kontrolės priemonė. Trečia, aiškindamas, kad laikas laipsniškai tapo Bažnyčios monopoliumi, Le Goffas tai iliustruoja bažnyčios varpu kaip simboliu, struktūruojančiu darbo dieną. Galiausiai XIII–XIV a. sandūroje didžiųjų Vakarų Europos miestų rotušėse pasirodantys mechaniniai laikrodžiai manifestuojantys miesto ir jo gyventojų autonomiškumą. Randasi *pirklio laikas*, kurio aptarimas plėtojamas dešimtmečiu vėliau pasirodžiusioje knygoje (*La bourse et la vie: Économie et religion au Moyen Âge*, 1986) apie ekonominio ir religinio gyvenimo priešpriešą bei bandymą juos „sutaikyti“. Tyrimo objektu tampa palūkininkavimas ir jo sampratos pokyčiai Viduramžiais. Pasak Le Goffo, Viduramžių krikščioniškoje Europo-

je laikas priklausė Dievui, tuo tarpu pirklys, pradėjęs skolinti pinigus už palūkanas, peržengė leistiną ribą, nes tapo prekiautoju laiku. Pirklys, įdarbindamas pinigus, bene pirmasis suvokia, kad laikas – pinigai. Kaip viso to išdava kilo ne tik socialinės, bet ir teologinės problemos.

Sugrįžtant prie minėtos *Pour un autre Moyen Âge*, svarbu tai, kad paličiama valstietijos tema. Nagrinėdamas V–VI a. literatūrą kaip istorinį šaltinį, istorikas atkreipė dėmesį, kad antikiniais laikais valstietijos įvardijimai (*agricolae*) neturėjo neigiamų konotacijų. Galiausiai Viduramžiais valstietiečiai „dingsta“ iš istorinių šaltinių arba šios grupės įvardijimai pasižymi neigiamu turiniu (*pagani, pauperes, rustici*). Šalia viso to Le Goffas teigia, kad Merovingų laikais (V–VII a.) dvasininkų kurtos kultūros ir folklorinės tradicijos susidūrimas nelėmė vieno kultūrinio lygmens subordinacijos kitam. Priešingai, nuo Karolingų laikų (VIII–X a.) prasidėjusi „žemosios kultūros“ reakcija sąlygojo visų didžiųjų erezijų radimąsi.

Straipsnių rinkinio pabaigoje Le Goffas, grįsdamas istorijos mokslo atsigręžimą į etnologiją (antropologiją), išryškina pastarosios naudą istoriografijai. Pirma, ji keičia istorijos chronologijos perspektyvą nuo pavienio individualaus įvykio pasikartojančių, biologinių, ciklinių reiškinių link. Antra, padeda diferencijuoti skirtingus laiko lygius. Trečia, įgalina geriau suprasti periodiškus, kalendorinius reiškinius, ypač tų lūžinių laikotarpių, kurie suvokiami kaip pereinamieji.

Kaip tam tikras tęsinys devinto dešimtmečio viduryje dienos šviesą išvydo kitas straipsnių rinkinys. Lietuvos skaitytojui jis žinomas kaip *Viduramžių vaizduotė (L'imaginaire medieval: Essais*, 1985). Čia autorius kaip vieną svarbiausių savo intelektualinio palikimo postulatų teigia *ilgujų Viduramžių* idėją. *Ilguosius Viduramžius* Le Goffas suvokia kaip Europos istorijos periodą, trukusį ištisus penkiolika amžių (IV–XIX a.). Ši draši koncepcija grindžiama egzistavusiomis ilgai-

kėmis struktūromis: gamybos būdo ir technologijų, Bažnyčios ir krikščioniškosios ideologijos, trifunkcinės visuomenės schemos, transporto ir erdvės įvaldymo, raštingumo. Pabaigoje Le Goffas bando reabilituoti politinę istoriją, siūlydamas alternatyvą: į socialinės analizės, valdžios ir hierarchinės struktūros tyrimą orientuotą politinę antropologiją, kurios turinį sudarytų valdžios ženklai, valstybinė simbolika, ceremonialas, liturginės apeigos, politinė teologija.

XX a. paskutinį dešimtmetį pasirodė dvi skirtingos apimties, tačiau panašios tematikos knygos. Pirmoji – apie Prancūzijos karalių Liudviką IX (*Saint Louis*, 1996), kuris (1214–1270) ilgai netrukus po mirties buvo kanonizuotas (1297). Antroji – apie Pranciškų Asyžietį (*Saint François*, 1999). Pirmuoju atveju istorinė asmenybė analizuojama trimis laiko pjūviais: realaus veikimo metu, tarp mirties ir kanonizacijos bei po to (bene geriausias tokios *daugiasluoksnės* istoriografijos pavyzdys yra Georges Duby knyga apie Buvinio mūšį – *Le Dimanche de Bouvines* (1973). Lietuvos istorijos istoriografijoje tokio pobūdžio darbus geriausiai reprezentuoja *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda* (2010), *Kas laimėjo Žalgirio mūšį* (2012)). Antroji knyga radosi sudėjus keturis straipsnius, rašytus skirtingu metu. Nors šiuo dviejų knygų pavidalą įgavo skirtingomis aplinkybėmis, joms būdingi keli bendri bruožai. Abi istorinės asmenybės tiriamos plačiuose laiko rėmuose. Antra vertus, Le Goffas be jokių sentimentų kritiškai aprašo šiuos individus kaip kuriamus gyvenamosios epochos ir pačius kūrusius jos *Zeitgeist*. Todėl pagrįstai atrodo keliamas klausimas, ar Liudvikas IX *iš tiesų* buvo šventasis ir kokiomis aplinkybėmis juo tapo (plg. žr. Jukka Korpela, *Prince, Saint and Apostle: Prince Vladimir Svyatoslavič of Kiev. His Posthumous Life, and the Religious Legitimization of the Russian Great Power*). Savo ruožtu, Pranciškonų ordino įkūrėjo veikla analizuojama atsižvelgiant į XIII a. miestų pakilimą, materializmo augimą, kovas dėl galios

tarp dvasininkijos ir pasaulietinės valdžios, o galiausiai – ir į nesutarimus tarp Asyžiečio sekėjų, pasiryžusių absoliučiam neturtui ir nuosaikiųjų.

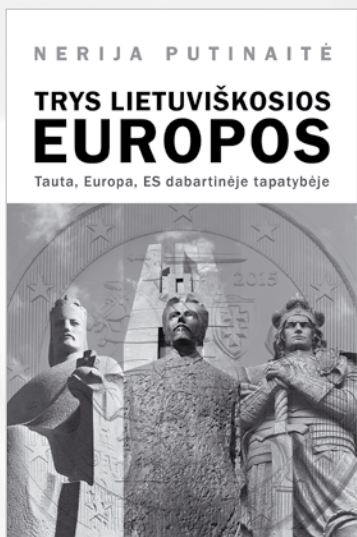
Svarbiausiu medievisto darbu laikomas *Skaistyklos gimimas* (*La naissance du purgatoire*, 1981), kuriame susikerta didžioji dalis iki jo ir po jo spręstų problemų. Tai ašinis Le Goffo veikalas, kuriame skaistykla interpretuojama kaip ilgai besiformavęs krikščioniškosios teologijos *topos* tiesioginė ir perkeltinė prasmė. Le Goffas aiškina, kad skaistykla gimė ne kaip iš viršaus teologų nuleista institucija, tačiau kaip atsakas į fundamentalias XII–XIII a. Vakarų Europos socialinio gyvenimo transformacijas; skaistykla, kaip trečioji anapusbės vieta, kurioje skaistinamoji ugnis (*ignis purgatorius*) suteikdavo nuodėmių atpirkimą. Skaistykla yra puikus pavyzdys, kaip Bažnyčia reaguoja į iškylančius iššūkius. Skaistyklos triumfas matytinas ne tik XII–XIII a. krikščionybės apogė-

jaus šviesoje, tačiau visų pirma naujų socialinių ir mentalinių lūžių kontekste. Tad šioje fundamentalioje knygoje galima apčiuoti skirtingus skaistyklos ir jos gimimo aplinkybių dėmenis: liaudišką kultūrą, intelektualinį pasaulį, miestus, socialinę Viduramžių struktūrą, pirklius ir bankininkus.

Le Goffas įprastai priskiriamas trečiajai kartai Analų mokyklos, kurios nariai, dėl teorinių ir metodologinių principų įvairovės, neapibūdina savęs kaip vienos istoriografinės mokyklos. Trečioji karta nuo ūkinių ir ekonominių problemų pasuko mentalitetų, kasdienybės sanklodos tyrimų link. Visų Le Goffo tyrimų branduoliu tapo nepastebimai laike kintančios mąstymo, mentalinės struktūros, kolektyvinė samprata, pasaulėžiūra. Istorinė-socialinė antropologija (orientacija į žmogų), kaip ją suprato istorikas, kreipia žmogaus, kaip pačios socialinės analizės ašies, suvokimo link. Le Goffui svarbus ne tiek istorinis pasakoji-

mas, kiek tvarka ir aiškinimas, pamatinių ir ilgalaikių procesų suvokimas.

Jacques Louis Le Goffas mirė 2014 m. balandžio 1 d. Tekste paminėta tik dalis medievisto darbų ir nė žodžio neužsiminta apie daugybę valstybinių apdovanojimų, *honoris causa* ir t. t. Medievistas dirbo iki pat mirties. Visai neseniai buvo išleista jo knyga apie Viduramžiais populiariausius šventųjų gyvenimų skaitinius – Jokūbo Voraginiečio *Aukso legendą* (*Legenda aurea*). XIV a. pabaigos Lietuvoje ji minima kaip Jogailos ir Jadvygos dovana Vilniaus katedrai. Beje, Le Goffas suformulavo koncepciją, kad Viduramžiais buvo sukurta atskira civilizacija (*Le civilisation de l'Occident médiéval*, 1964), o XX a. devinto dešimtmečio pabaigoje savo *L'appetit de l'histoire* rašė, kad „tautos anapus geležinės uždangos taip pat priklauso Europai, o dabartiniai tironai atsidurs istorijos šiukšlyne“.



Nerija Putinaitė

TRYS LIETUVIŠKOSIOS EUROPOS

Tauta, Europa, ES dabartinėje tapatybėje

Filosofė, kultūros tyrinėtoja dr. Nerija Putinaitė lietuviškosios tapatybės klausimus svarsto jau ilgą laiką: bene prieš dešimtmetį pasirodė jos studija *Šiaurės Atėnų tremtiniai*, kurioje imtasi kritiškai apmąstyti tai, kas plačiojoje visuomenėje atrodo savaime suprantama – nuostatas, kad lietuvių tauta esanti išskirtinė, didingesnė, senesnė, narsesnė, daugiau iškentusi už kitas. Šioje knygoje pirmą kartą analizuotas ir toli gražu ne vienareikšmis lietuviškumo ir europietiško savybių santykis. 2007 m. pasirodė *Nenutrūkusi styga* apie sovietmečio padarinius šiuolaikinio lietuvių savivokai ir mentalitetui – vienu entuziastingai pasitikta, kitų karštai kritikuota, netrukus ji tapo vienu reikšmingiausių ir dažniausiai minimų veikalų šia jautria tema.

Dabar tyrėjos žvilgsnis krypta į dar vieną lietuviškosios tapatybės šaltinį. Praėjus dešimtmečiui nuo įstojimo į Europos Sąjungą, jos kultūra, paveldas ir veikimas Lietuvoje iš kultūrinių diskusijų lauko jau perėjo į politinį, sukuria naujas priešpriešas visuomenėje. „Kas kliudo jaustis esant visaverčiais europiečiais? Kodėl europietiškas kai kada išgyvenamas kaip priedas prie tikrosios ir autentiškosios lietuviškos savivokos ar net kaip jai priešingas? Kodėl vis dar „grįžtame“ į Europą, ir kada šis grįžimas baigsis? Kas yra Europa, kuri mums būtų prasminga, sava ir verta pastangų?“ – klausama knygos pratarmėje. Mėginant į šiuos klausimus atsakyti, išryškėja trys lietuviškosios Europos.



Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

Netikėti kolegos ir partneriai

Jordanija – keistoji arabų diplomatė

EGIDIJUS VAREIKIS

Visi žino, kad diplomatai yra labai keisti žmonės: iš pažiūros – taikūs, nuosaikūs, lėti ir draugiški, o iš tikrųjų – ryžtingi, drašūs ir net klastingi. Kam nors prabilus apie Jordaniją, man visada kyla mintis, kad ši šalis yra Vidurio Rytų diplomatijos simbolis – diplomatiškai santūri, nebijanti prisiišti drašių įsipareigojimų, tačiau tuo pat metu griežtai ir nuosekliai sauganti savo pamatinius interesus.

Kai 2013 m. pabaigoje Jordanija tapo JTO Saugumo Tarybos (ST) nare, tai pirmieji vertinimai buvo vienareikšmiai – ST klube turėsime gana patyrusios diplomatijos valstybę, deramai atstovausiančią regionui ir ginsiančią jo interesus. Kalbą apie Jordaniją JTO ST reikėtų pradėti nuo neįprastai susiklosčiusių jos atsiradimo ten aplinkybių. Iš tikrųjų vieta ST buvo skirta Saudo Arabijai, kuri jau ir laimėjo balsavimą, tačiau formaliai vietos atsisakė, motyvuodama sprendimą tuo, kad JTO nebesugeba spręsti tarptautinio saugumo problemų, ypač tų, kurios svarbios arabų pasauliui ir Šiaurės Afrikai. JTO bejėgiškai stebi karą Sirijoje, Rusija vetuoja JTO rezoliuciją, leidžia prezidentui Assadui žudyti savo liaudį... ir nieko. JTO bejėgės Izraelio ir arabų konflikto akivaizdoje, JTO numatytoji pasaulio Tvaraka vos labiau panaši į betvarkę. Tad Saudo Arabija nematanti prasmės „dirbti“ tokioje kompanijoje. Atsisakymo priežastys, kaip tokiais atvejais būna, tikriausi buvo kur kas gilesnės. Saudo Arabija iš tiesų norėjo parodyti savotišką nepriklausomą poziciją visos regiono politinės tvarkos atžvilgiu. Tai buvo veikiausiai politinis spektaklis,

kaip atrodo, galiausiai nepavykęs.

Jordanija buvo pasirinkta kaip savotiška pakaitinė šalis atstovauti regionui, kuriam priklauso dalis Azijos ir Šiaurės Afrika. Bet ar pavyks jai vykdyti politiką, kurios atsisakė Saudų valstybė? Pavyks, jei šalis bus gera diplomatė. Štai kodėl Jordanija ir buvo pasirinkta šiai misijai. Jordanija kur kas arčiau konfliktų nei Saudo Arabija. Jordanijos monarchija yra kaip ir Saudų – Vakarų sąjungininkė. Tačiau Jordanija, galima pripažinti, yra lankstesnis politinis žaidėjas ir geriau diplomatiškai dirbantis, nei Saudų valstybė.

Jordanija skiriasi nuo kitų arabų šalių pagal daugelį rodiklių. Ji neturi tokių gausių energetinių resursų kaip Arabijos pusiasalio šalys, tačiau tuo pat metu ir nepriklauso nuo jautrios resursų rinkos svyravimų. Jos ekonomika kur kas laisvesnė, o visuomenės sankloda demokratiškesnė nei kaimynų. Ji būtent ir yra tas įrankis, kuris leidžia islamo pasauliui bendrauti su Izraeliu ir net su Europos valstybėmis. Neatsitiktinai ir vadinamasis Vidurio Rytų taikos procesas – Izraelio ir palestiniečių derybos pradėtos palestiniečiams dalyvaujant... Jordanijos delegacijos sudėtyje. Bet apie tai vėliau.

Norint atsakyti į klausimą, kodėl Jordanija yra būtent tokia, o ne kitokia, teks šiek tiek prisiminti politines šios šalies atsiradimo aplinkybes.

Po Pirmojo pasaulinio karo, dalijant nusilpusią Osmanų imperiją, dabartinė Jordanija atiteko britams, kaip Britų Palestinos mandato dalis. Tai buvo sudėtingas politinis darinys, kurio vakarinėje dalyje – Cisjordanijoje – brendo žydų valstybės daigai ir

žydų–arabų konfliktas, o rytinėje buvo suformuotas autonominis Užjordanės emyratas, po Antrojo pasaulinio karo virtęs dabartine Jordanijos Hašimitų (giminės) karalyste. Pati Hašimitų valdžia nebuvo nei labai populiari, nei stipri, tad nuo pat Britų mandato laikų buvo Londono valdžios konsultuojama ir palaikoma. Hašimitai kildina save iš giminės, davusios pasauliui ir pranašą Mahometą, Hašimitai ilgą laiką valdė Meką, jų dinastijos palikuonių yra karališkose šeimose nuo Maroko iki Afganistano. Tačiau tuo pat metu jau tekdavo konkuruoti su kitomis islamo pasaulio įžymiomis giminėmis ir klanais. Kovos ne visada baigdavosi Hašimitų pergalemis. Tai, kad būtent šiai giminei britai patikėjo savo buvusią mandatinę teritoriją, nemažas giminės diplomatijos nuopelnas.

Aišku, kad karalystės gyvenimą (ir diplomatijos patirtį) lėmė Izraelio ir arabų santykių peripetijos. Nesukūrus pagal JTO planą numatytos arabų valstybės Cisjordanijoje, 1949 m. „gelbėdama“ vietos arabus Jordanija užėmė ir vėliau aneksavo vadinamąjį Vakarų Krantą bei Rytų Jeruzalę, tačiau per 1967 m. karą šias teritorijas gėdingai prarado. Tai buvo skaudi netektis ir ekonomine prasme, kadangi ženkli dalis Jordanijos pramonės buvo sutelkta būtent prarastame regione. Šioje vietoje reikia pridurti, kad Arabų lyga ir kitos tarptautinės organizacijos Jordanijos aneksijos Vakarų Krante nelaikė teisėta. Tad su kolegomis arabais ne viskas ėjosi lengvai.

Dar blogiau tai, kad šalį užplūdo Palestinos arabų pabėgėliai, veikiai tapę grėsme šalies nacionaliniam saugumui. Paradoksalu, bet XX a. aštuntame dešimtmetyje Jordanijos armijai teko rimtai kariauti su... „broliais palestiniečiais“, juolab kad iki tol Jordanija slapta rėmė Palestinos išlaisvinimo organizaciją finansiškai, rengė jos diversantus ir kovotojus. 1970 m. rudenį palestiniečių kovotojai buvo išstumti iš šalies, o jų pralaimėjimas pavadintas „juodoju rugsėju“. (Beje, šiuo pavadinimu prisidengusi teroristinė organizacija surengė žudynes

1972 m. olimpinėse žaidynėse Miunchene.) Verta dėmesio pastaba, kad apie pusę Jordanijos gyventojų galėtų drąsiai vadintis palestiniečiais, tad oficialiosios Jordanijos konfliktas su pabėgėliais neatrodė politiškai labai simpatiškas. Jordanija subtiliai išvengė ir dalyvavimo 1973 m. arabų kare prieš Izraelį, vėl pasielgdama kaip diplomatiškai nusiteikusi šalis.

Diplomatinis sugebėjimas teko vėl panaudoti formaliai pradėjus Izraelio ir arabų dialogą. Formaliai arabai ir žydai niekaip negalėjo sėsti prie derybų stalo. Izraelis negalėjo derėtis su teroristine organizacija, o palestiniečiai negalėjo derėtis su šalimi, kurios nepripažįsta. Surastas diplomatinis sprendimas – palestiniečiai bendru sutarimu formaliai įtraukti į Jordanijos delegacijos sudėtį, tad Izraelis diskutavo taikos projektus neva su... Jordanija. Taigi formaliai viskas legalu.

Šiandien palestiniečių ir žydų santykiai yra tokie, kokie yra, bet pati Jordanija 1994 m. sudarė taiką su Izraeliu, plėtoja dvišalę prekybą ir šiuo metu išlieka bene vienintelė, kuri savo sprendimo nekvestionuoja. Tai dar viena galimybė, reikalui esant, tapti tarpininke tarp nesutariančių arabų ir žydų civilizacijų. Taikos susitarime, beje, pažymėta, kad Jordanija atsisako savo pretenzijų į Vakarų Krantą arabų savivaldos naudai. Ir vėl diplomatija.

Jordaniją savotiškai aplenkė ir „Arabų pavasaris“. Ir aplenkė visų pirma todėl, kad šalies valdžia, užuot grubiai tramdžiusi protestuotojus, greitai pasiūlė jiems šalies reformų programą. Nors šiandien ta programa nelabai kam svarbi, tačiau ir vėl subtilūs diplomatiniai žingsniai leido išvengti rimtesnių politinių pasekmių ir grėsmės karališko valdymo tęstinumui. Šiandien Jordanija laikoma vie-

na stabiliausių šalių arabų pasaulyje.

Grįžtant prie santykių su JTO pažymėtina, kad Jordanija visada buvo gana aktyvi organizacijos narė bei jos idėjų rėmėja, nors pati JTO regione dažnai pasirodydavo bejėgė. Karalius Abdula II primygtinai siūlė plėsti tarpreliginį dialogą ir siekti civilizacijos konfliktus keisti civilizacijų bendradarbiavimu. Tokia pozicija – savita JTO „vizitinė kortelė“. Jordanijos kariai dalyvavo sunkiose taikos palaikymo misijose Haityje, Siera Leoneje bei Sudane. Lauko ligoninių kūrimas tapo šalies taikos palaikymo pajėgų specifika. Sakoma, kad tai šalis, kuri moka susikalbėti su visomis didžiosiomis valstybėmis, įskaitant Rusiją.

Tačiau nereikia turėti iliuzijų, kad viskas labai sėkminga. Dabartinis karas regione vyksta pernelyg arti Jordanijos. Ir jai nebepakanka diplomatinio neutralumo: tenka aktyviai ginti ne tik monarchijos pagrindus, bet ir islamiškos valstybės idėją. Radikalios ir apsišaukėliškos ISIS valstybės pretenzijos Jordanijos teritorijos neapima, tačiau ta valstybė gali tapti Jordanijos kaimyne, o tada jau teks kažkaip reguliuoti santykius su ja. Kalbėti apie kokį nors neutralitetą dabartinėje situacijoje neįmanoma, nes nebeaišku, kieno atžvilgiu tas neutralitetas bus. Vyksta tipišką XXI a. karas, kuriame kariaujančių pusių daugiau kaip dvi, nėra aiškios politinės atsakomybės ir tiesioginio pavaldumo, o karo tikslai niekur aiškiai neišsakomi.

Karo Sirijoje bei Irake pasekmes Jordanija jau šiandien jaučia gana skausmingai. Šalyje yra apie pusę milijono Sirijos pabėgėlių, o jų pagrindinė stovykla – Zaatari – formaliai tampa ketvirtuoju pagal dydį Jordanijos miestu. Šimtus tūkstančių pabėgėlių reikia išlaikyti. Tačiau tai tik dalis

problemos. Istorinė patirtis rodo, kad pabėgėlių stovyklose ilgainiui susiformuoja sava, dažniausiai radikali, valdžia, pradedamos rengti ginkluotos formuotės. Nereikėtų stebėtis, kad Jordanijos armijai teks imtis tų pačių priemonių, kuriomis prieš keturias dešimtis metų buvo apsaugota nuo palestiniečių „valstybės valstybėje“.

Nėra iki galo aišku, kaip narystė ST paveiks kitus vidaus politikos aspektus. Ar prižadėtoji reformų programa bus tęsiama, ar reikės skelbti kokios nors formos nepaprastąją padėtį ne vien todėl, kad karas arti, o ir todėl, kad šalis taikdarė dažnai tampa teroristų neapykantos objektu. Šalies saugumą, kaip rodo regiono patirtis, kur kas efektyviau užtikrina „tvirta ranka“, o ne demokratinis pasirinkimas.

Ar galimas bendradarbiavimas su Lietuva? Manau, kad jis net labai reikalingas, nes mūsų šalies interesai regione yra išreikšti labai silpnai, ir vargu ar kas kitas gali atidaryti vartus į jį, jei ne bendradarbiavimas su diplomatiškiausia regiono šalimi. Arabų diplomatai niekada nieko neprižada iki galo. O jų palinkėjimas „telaimina Alachas mūsų susitarimą“ dar nereiškia, kad susitarimas pasiektas. Šiandien atrodo taip, o ryt Alachas gali ir „persigalvoti“. Kas dalyvavo kokiose nors derybose su arabų diplomatais, žino, kad europietiškos diplomatijos taisyklės ten negalioja. Reikia išmokti kitų taisyklių.

Ar gali Jordanija padėti Lietuvai spręsti Ukrainos klausimą, o Lietuva – ginti pasaulį nuo islamiškojo terorizmo ir civilizacijų susidūrimo Vidurio Rytuose? Gali tiek, kiek viena kitą supras ir kiek sugebės savo regiono problemas paversti visam pasauliui rūpima tema. Tai jau politinių interesų ir diplomatinio sugebėjimų reikalas. ☒

Čivilytė, Agnė, *Žmogus ir metalas priešistorėje: Žvilgančios bronzos trauka*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2014, 272 p., 300 egz.

Retas atvejis, kai atstumianti knygos išvaizda gali suklaidinti. Klaidina ir autorės kuklumas, kai ji sako, kad jos knyga „skirta bronzos amžiaus metalo dirbinių technologiniams tyrimams rytiniame Baltijos jūros regione“. Paantraštė atskleidžia, kad autorė nėra tik kirvukus ir gremžtukus matuojanti kasinėtoja, – tai ir vaizduote bei erudicija pasižyminti interpretatorė. Jos darbe galima rasti gausybę nuorodų apie anos epochos pasaulėvaizdį, ekonomiką, estetiką, vertybes. Ima ir sukirba eretiška mintis, kad archeologija tikrai yra įdomi ir skatina žmogų susimąstyti apie save ir žmoniją.

Pilypas Mikoša

Flick, Rokas, *Emma, pastorius dukė*, Vilnius: Alma littera, 2014, 280 p., 2000 egz.

Kaip reta politiškas romanas: austrei Emmai dviguba *m* raidė leista, o jos tėvui Vilhelmui *w* – ne, matyt, kad neprimintų lenko. Ar bent jau nelengva rasti kitokį paaiškinimą tokiam pretenzingumui. Ir kas nors galėjo autorių mandagiai perspėti, kad posakis „vienas apie batus, kitas apie ratus“ todėl ir vartojamas, kad tie du žodžiai rimuojasi, o vietoje „batų“ įdėjus „sapogus“ išeina ne autentika, o tiesiog nesąmonė. Gal nekiltų ranka taip negailestingai špilkuotis, jei nebūtų taip gaila visai nevykusiai išpildyto puikaus romano sumanymo. Pati istorinė medžiaga – Zalcburgo protestantų tremtis, Prūsijos karaliaus jiems suteiktas prieglobstis Rytų Prūsijoje ir nelengvos įkurtuvės tarp vietinių – yra tikras grynuolis, neabejotinai vertas

jei ne Selmos Lagerloef, tai bent Ievos Simonaitytės plunksnos. Tačiau šių talentingų damų giminės sagos neišsiterko poroje šimtų puslapių stamboku šriftu, ir būtent tai, ko gero, kiša koją *Emma*: visas romanas atrodo papasakotas paskubomis, nestabtelint prie didžiausių dramų, neplėtojant personažų motyvacijos – net pati pagrindinė veikia savo vardu pavadintoje knygoje atrodo šalutinė. Lieka tikėtis, kad pats nenusisekęs romanas bent jau pakiš gerą mintį talentingesniam autoriui ir išpūdingas, be reikalo pamirštas nelietuviškos Lietuvos istorijos epizodas dar bus prikeltas literatūriniam gyvenimui.

Justė Ščepavičiūtė

Jokubaitis, Alvydas, Raimundas Lopata, *Lietuva kaip problema: filosofiniai istoriniai politikos tyrinėjimai*, Vilnius: Tyto alba, 2014, 360 p.

Nuo knygos pirkimo atbaido jos kompiliatoriškas pobūdis. Bet tai neturėtų būti kliūtis šių akademiškai išvystytų gerbėjams, mat į vieną krūvą surenkami ir stebėtinai nuosekliai bei sklandžiai išdėliojami po įvairiausias žiniasklaidos priemones ar akademiškus leidinius išmėtyti tekstai. Kas dar įdomiau, šis straipsnių kratinys yra pajėgus išprovokuoti skaitytoją susimąstyti makabriško pavadinimo tema. Bet gerokai sunkiau atsakyti į klausimą, kas tai per knyga? Anot pačių autorių, tai mėginimas pažvelgti į Lietuvą, jos istoriją ir galimas ateities perspektyvas bei politinę būklę kitaip, negu tai leistų daryti politikos mokslas (kuris net paskelbiamas klaida pačiame pirmame knygos straipsnyje). Vis dėlto kitoniškos prieigos įvardijimas „filosofiniais istoriniais tyrinėjimais“ menkai ką tepasako apie tokios politikos mokslo alternatyvos turinį. Veikiausiai tai yra dviejų valstybininkų, filo-

sofo ir istoriko, pasidalijimas mintimis skaudamomis temomis.

Skirmantas Laurinaitis

Laužikas, Rimvydas, *Istorinė Lietuvos virtuvė: Maistas ir gėrimai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Briedis, 2014, iliustr., 208 p.

Kol kas labai pamažu išibėgėjantys ir ilgą laiką leidinių stygių jautę Lietuvos kulinarijos istorijos tyrimai tapo apčiuopiami ne tik akademinėi terpei, bet ir plačiajai visuomenei – būtent kaip į pastarąją orientuota ir pasirodė pirmoji knyga, pasakojanti Lietuvos kulinarijos istoriją nuo XIII a. iki ATR Trečiojo padalijimo. Skaitytojas vedamas į kulinarinę kelionę per epochas ir laikus, supažindinamas su LDK valdovų ir politinio elito stalų patiekalais, kulinarinėmis naujovėmis, madomis ir įtakomis, atkeliavusiomis iš svečių šalių ir savitai išvirtinusiomis LDK (pavyzdžiui, skryliai, p. 77–78). Autorius taip pat nepamiršta papasakoti apie bajoriškąją, miestietiškąją ir valstietiškąją virtuves, aprėpia ir parodo kiekvieno šių stalų ypatybes bei juos sąlygojusius istorinį, politinį ar kultūrinį kontekstus. Maloniai nuteikia ir knygos iliustracijos bei *varia*, pateikiamos parašėse. Šios leidžia prisiliesti prie senovinių receptų knygų eilučių ar įdomybių iš istorinės kulinarijos pasaulio. Nors knygos galė yra pateiktas naudotos ir rekomenduojamos literatūros sąrašas, drįstu abejojti, kad tikrai ne visas, o tik sutrumpinta jo versija. Reikia pridurti, kad knyga turėtų daug didesnę vertę/svorį ir akademinėse struktūrose, jei tekstui būtų parūpintos išnašos. Jos tikrai nebūtų perdėm apsunkinusios plačiosios auditorijos, o štai kulinarijos istorijos profesionalams leistų orientuotis autoriaus tyrinėjimų procese ir kontekstuose.

Goda Gasiūnaitė

Norkus, Zenonas, *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai: Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: Aukso žuvis, 2014, 704 p., iliustr., 300 egz.

Didelės apimties, istoriškai sociologiška, itin moksliska, plačius kontekstus pristatanti, milžinišku literatūros sąrašu besipuikuojanti bei neįtikėtinai kiekiškai skaičių prifarširuota monografija – labai *norkiškas* darbas. Ir dar aktualus, mat kalba apie lietuvius ir pinigus. Kada gyvenome geriau – tarpukario ar šiandienėje Lietuvoje? Kiek iš rusų išlupti už okupacijos sąlygotą atsilikimą? Ir pagaliau, kodėl estai yra turtingesni? Nuoseklus, kiek vadovėliškas ir būdingai ironiškas dėstymo stilius teorinėse vingrybėse leidžia susigaudyti net ir skaičių nenkenčiantiems, tačiau pinigų mėgstantiems grynakraujams humanitarams. Nemažai teiginių abejotini, todėl diskutuoti bei veriantys ateities tyrimo galimybes. O pritrūksta „Norkaus prekės ženklui“ įprasto knygos schematiškumo, leidžiančio ją lengvai skaityti dalimis.

Vladas Liepuonius

Terleckienė, Jūratė, *Į Romą Berninio pėdsakais*, Vilnius, 2014, 66 p., 600 egz.

Sakoma, kad Gian Lorenzo Bernini sukūrė barokinę Romą. Galima ginčyti šį teiginį, tačiau nenuginčysime fakto, kad Šv. Petro bazilikos kompleksas ir daugybė kitų Amžinojo miesto šiandien-

nį veidą sukūrusių statinių, kūrinių, planų yra jo genijaus darbas. Todėl besidominčiam Baroko Roma ši knygelė bus nepamainoma: ne vikipedinė biografijos apžvalga, ir žinomų, ir retai lankomų paminklų (beje, autorės realiai apžiūrėtų) pristatymai, gausios iliustracijos gali lydėti ir kelionėje, ir priminti, kas regėta, po jos. Suprantamas ir gyvas rašymas – dar viena gera vadovo savybė. Ir paskutinis privalumas – tai klasikinės filologijos išsilavinimą turinčios Romos mylėtojos lietuviškai parašyta knyga, specialiai keliauninkui iš Lietuvos.

Jonas Naujokas

Viliūnas, Dalius, *Filosofija Vilniuje: XIX amžiaus pirmoje pusėje*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, 328 p.

Po a. a. Romano Plečkaičio Lietuvos filosofijos istorijos tyrinėjimų tai pirma tokio pobūdžio knyga. Filosofijos studentams ar net autentiškiems filosofams ji pasirodys menkai aktuali, vis dėlto ji bus labai patogi besidominčiams lietuvišku intelektiniu paveldu ar istorija apskritai. Knyga sistemiška, skyriai išskirstyti temišškai pagal svarbiausias ano meto Vilniuje vyravusias filosofijos sroves, kiek atsižvelgiama į jų santykį su Vakarų filosofija ir filosofijos kultūriniu kontekstu. Tiesa, filosofijos tyrinėjimai daugiausia apsiriboja Vilniaus universiteto sienomis, bet kur gi dar jos galima ieškoti? Novatoriško filosofavimo (kad ir istorijos užduotomis temomis) geidžiantys skaitytojai nusivils – knyga veikia referatyvaus ir doksografinio pobūdžio, dar

ir su ženkliais korektūros klaidomis. Kita vertus, sunku įsivaizduoti kitokią tokios temos knygą. Autentikos kvapo prideda nebent Angelo Daugirdo inauguracinė disertacija *Apie stebuklus* (1826) ir proza išverstos Romiečio Pauliaus Tarenghio *Odės Vilniaus Filosofams*.

Laurynas Peluritis

Viliūnė, Gina, *Vilniaus madona*, Vilnius: Alma littera, 2014, 247 p., 2000 egz.

Kad ir ką manytume apie Kristiną Sabaliauskaitę ir jos knygas *Silva rerum*, jau virstančias tikru serialu, viena tenka pripažinti neabejotinai: istoriniam nuotykių romanui kartele ji užkėlė labai aukštai. Ypač tai galioja autentiškai „senoviško“ teksto stiliaus ir smulkių realiųjų išmanymo klausimu. Dėl to Ginos Viliūnės romanai neišvengiamai nublanksta, o į sakinio galą nukeliami tariniai, matyt, mėgdžiojant rusišką pasakojimo madą, pažū net įkyri. Tačiau tai nereiškia, kad knyga neverta dėmesio. Smagios, įtraukiančios pramoginės literatūros ir gebėjimo sėkmingai derinti jos elementus – meilės istorijas, nuotykių dramas, kriminalines užuominas – pertekliumi Lietuvoje kol kas negalime skūstis. Viliūnės pasakojimas sklandus ir be didelių loginių spragų, personažai ne kažin kokie originalūs, bet įtikinami, įtampos dinamika subalansuota. Vienintelis trūkumas – iki tikros skaitytojo laimės knyga galėtų būti bent kiek ilgesnė: kad atokvėpis ilgiau truktų.

Justė Ščepavičiūtė

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

RELIGIJOS, KULTŪROS IR VISUOMENĖS GYVENIMO ŽURNALAS

Dvidešimt ketvirti metai. 2014, Nr. 6 (270)
Išėina aštuonis kartus per metus.

VšĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“

Pilies g. 8, 01123 Vilnius, Lietuva / Lithuania
Įmonės kodas 124626686, PVM kodas LT246266811
A/S LT60 7044 0600 0131 0361, AB SEB BANKAS
Direktorė GABRIELĖ GAILIŪTĖ
Mob. tel.: (+370) 614 16292
El. paštas: naujasis.zidinyas@gmail.com
<http://www.nzidinyas.lt>
<http://www.knygynas.nzidinyas.lt>

REDAKCIJA

Nerijus ŠEPETYS (vyriausiasis redaktorius)
Mikas VAICEKAUSKAS (atsakomasis redaktorius)
Tomas VAISETA (redaktorius)
Laurynas PELURITIS (redaktorius)
Rūta CHLOMAUSKAITĖ (ikonografe)
Violeta BOSKAITĖ (dizainerė)
Dainė GALINIENĖ (makuotoja)

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA

Mantas ADOMĖNAS
Guoda AZGURIDIENĖ
Alfredas BUMBLAUSKAS
Antanas GAILIUS
Kęstutis K. GIRNIUS
Giedrė JANKEVIČIŪTĖ (pirm.)
Petras KIMBRYŠ
Paulius SUBAČIUS
Arūnas STREIKUS
Lionginas VIRBALAS SJ

BENDRADARBIAI

Ieva ASTROMSKAITĖ, Vilius BARTNINKAS,
Tomas DAUGIRDAS, Marija DRĖMAITĖ,
Bernardas GAILIUS, Liudas JOVAIŠA,
Mingailė JURKUTĖ, Monika KARENIAUSKAITĖ,

Katarzyna KORZENIEWSKA, Vladas LIEPUONIUS,
Jonas MALINAUSKAS, Živilė NEDZINSKAITĖ,
Mindaugas PAKNYŠ, Juozapas PAŠKAUSKAS,
Eligijus RAILA, Kęstutis SKRUPSKELIS,
Grazina SVIDERSKYTĖ, Kęstutis ŠAPOKA,
Aurimas ŠVEDAS, Giedrius TAMASEVIČIUS,
Egidijus VAREIKIS, Dalia ZABIELAITĖ,
Manfredas ŽVIRGŽDAS

PARTNERIAI, RĖMĖJAI IR GLOBĖJAI

ATEITININKŲ FEDERACIJA,
www.bernardinai.lt, GAILIŲ klanas,
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA,
Katalikų radijo „MAŽOJI STUDIJA“, žurnalas „ARTUMA“,
Vytautas ALIŠAUSKAS, kun. Vaclovas ALIULIS MIC,
Emilis DAMBAUSKAS, Nerija PUTINAITĖ

ŠIO ŽURNALO NUMERIO RENGIMĄ IR SPAUSDINIMĄ REMIA

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS



LIETUVOS MOKSLO TARYBA REMIA VILIAUS BARTNINKO ir EGLĖS JUOCEVIČIŪTĖS publikacijas

Projektas „Lituanistikos sklaida žurnaluose
„Naujasis Židinyas-Aidai“ ir „Knygų aidai““, finansuojamas
Lietuvos mokslo tarybos pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros
2009–2015 metų programą. Sutarties numeris Nr. LIT-6-18

Spausdina UAB „Petro ofsetas“,
Račių g. 24, 03156 Vilnius
Tiražas 900 egz. Kaina 6 Lt 1,74 €
SL Nr. 366. Indeksas 5063. ISSN 1392-6845
Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa
Nė vienas straipsnis nelaikomas nediskusiniu
Mokslo straipsniai recenzuojami redakcijos nustatyta
tvarka
Už reklamos turinį ir kalbą redakcija neatsako
© Maketas – „Naujasis Židinyas-Aidai“, M. Gedminas, 2000

Naujovė žurnalo svetainėje!!!

NŽ-A internetinio knygyno puslapis

<http://www.knygynas.nzidiny.lt/>

Jame nuo šiol galite

lengvai ir patogiai užsiprenumeruoti

ir užprenumeruoti bičiuliui žurnalą,

įsigyti mūsų išleistų knygų.

Maloniai kviečiame apsilankyti!

INDEKSAS 5063 KAINA 6,00 LT 1,74 €

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

PILIES G. 8, LT-01123 VILNIUS
LIETUVA / LITHUANIA, EUROPE

www.nzidiny.lt



9 771932 684002 1 4 0 0 6